

મૂલ્ય પરિવર્તન

સર્વનો ઉદય ને જગતનો જય હો !

જાગ, હું જો પ્રધાન
પ્રેમ પથે પરમ,
નોમ્યથી ઓમ્યતન,
નિમંત્રું હૃદય ને
નમ્ર, નિર્ભય હો !

સર્વનો ઉદય ને જગતનો જય હો !

સર્વમાં જો હૃદિ,
મેલ મમતા પરી,
કાન્તિ કરુણા ભરી,
દગ નિરાશય અને
દગ નિરાશ્રય હો !

સર્વનો ઉદય ને જગતનો જય હો !

ચાંલ ને દંડ પદે,
ગુફા છુવ ન પથે,
હંડ થકી અગદદે,
વ્યક્તિગી વિધિગય
પૂર્ણ અદ્ય હો !

સર્વનો ઉદય ને જગતનો જય હો !

આસુખ

કનિનો વિચાર અત્યાર સુધી આર્થિક, સામાજિક, રાજકીય અને બુદ્ધ બુદ્ધ તે સારકૃતિક તેમ જ સાહિત્ય, લલિતકલા વગેરે ક્ષેત્રો પુરતો સીમિત રહ્યો છે. મુખ્યત્વે કરીને કાનિનો સંબંધ ભૌતિક મુદ્દા પુરતો સીમિત રહ્યો છે, જલ્પનામાં આત્મો છે આધ્યાત્મિક મુદ્દાને ભક્તિને કાણે કે કાનિ સાથે લંઘ્યમાન સંબંધ જ નથી, વ્યવહારને તેને કાંઈ સ્થાન જ નથી, એમ વિચારાતુ અને મનાતું આવ્યું છે.

દુનિયાએ આજ નુકીમાં કાનિના અનંક માન્યાં, દિદસૂરીએ તાદ-વિચારસરણીઓ આપ્યા છે, પ્રયોગો કર્યા છે, કડા-મીઠા અનુભવે માત્ર ક્યાં છે એ વધામાં જે પ્રાણતરણ ખૂટતુ રહ્યું છે તે ભક્તિતું છે

બુદ્ધાનપત્રમુખક પ્રમોદ્યંગપ્રધાન અહિંસક લોકકાનિની વિશિષ્ટતા જ આ છે કે તે ભક્તિનું ખૂટતુ રાત્ર પૂર પાડે છે,—કાનિનો એટલે કે મુખ્ય પરિચયનો માર્ગ પનાવું એ પી નિતોભાણે “કાનિ એટલે મુખ્ય પરિચય” —એમ જે કાનિની અર્થગુભીર વ્યાખ્યા આપી છે તેનો અર્થ હું આ રીતે ધરાવું છું કે, ભક્તિમાં કાનિ એટલે મુખ્ય પરિચય.

જ્યાં ભક્તિ નથી ત્યાં કાનિ નથી જે કંઈ હશે તે કાનિનો મનાહસ અને માન બાદ રસાય જ હશે; અને ત્યાં સત્ય નથી ત્યાં ભક્તિ જ નથી એ જ પ્રમાણે ત્યાં સમર્પિત, સમભાવ કે અદ્વૈતભાવ નથી ત્યાં સત્ય પણ નથી જ નથી વળી, ત્યાં દિગ્વિરોધ છે, અને ત્યાં નાતગત, બાપા, પ્રાંત, પંથ, સંપ્રદાય અને ખાસ કરીને પક્ષના ત્યાં બુદ્ધચંદીના બેદલાવ છે ત્યાં સમર્પિત-સમમાન વગેરેનો પણ

અભાવ જ છે તે પણ સ્પષ્ટ છે. બક્તિમાં - બેદરબાવી હોઈ ન શકે, હિતવિરોધ સંભવી ન શકે, હિતસંધાની સંભાવના હોઈ જ ન શકે.

હિતવિરોધનાં વિચાર ઉપર, સ્વામેશી અને ટકી રહેતી વર્તમાન લોકશાહીની પદ્ધતિ-પદ્ધતિને કારણે પેદા થતા અદ્ભુત સંધાન—જે પદ્ધતિનું વ્યવહારમાં નબળા સ્વરૂપ છે તેને—નથી કોઈ સ્થાન બક્તિમાં કે નથી કોઈ સ્થાન કાન્તિમાં.

જે પ્રક્રિયા પૈત્રાનિક નથી તે પરિશુદ્ધ નથી; જે સાધન શુદ્ધ નથી તે પૈત્રાનિક નથી; જે અનિમ ધોષ અથવા સાધના કેન્દ્રમાં બક્તિનું મ્યાન નથી ત્યાં મહત્ત્વ પરિવર્તન સંભવિત નથી; અને જે કાન્તિમાં મહત્ત્વ પરિવર્તન થતું નથી તે અહિંસક કાન્તિ તો નથી જ પરંતુ “કાન્તિ”જે નથી.

‘કાન્તિ એટલે મહત્ત્વ પરિવર્તન’ એ સાધન છે, કેમકે વ્યવહારમાં મહત્ત્વ પરિવર્તનનું પ્રત્યક્ષ દર્શન અને જીવંત એનુંભાવ જ પરિણામમૂલક હોઈ શકે. આમ છતાં, તેનો પ્રારંભ તો વિચારમાં જ થાય છે. મનમાં કાન્તિ થઈ ન હોય ત્યાં સુધી મૂલ્યો બદલી શકતાં નથી. વૈચારિક કાન્તિ થઈ હોય તો જ નરો સહંતર બદલી શકે છે. એ વિના મહત્ત્વ પરિવર્તન નહીં થાય, પરંતુ કાન્તિનો જગ પેદા કરનાર પરિસ્થિતિનું જ પરિવર્તન મશે. આજ સુધી દુનિયામાં જેટલી કાન્તિઓ થઈ છે તેમાં કાન્તિ એટલે મહત્ત્વ પરિવર્તન થતું નથી, પરંતુ માન અથવા મુખ્યત્વે પરિસ્થિતિનું જ પરિવર્તન થતું છે.

એનું કારણ એ છે કે, કાન્તિ જેમ સાધ્ય છે, તેમ એક પ્રક્રિયા છે, એક સાધન છે,—‘કાન્તિ એટલે મહત્ત્વ પરિવર્તનને યથાર્થ કરનાર’ ને એનું પ્રત્યક્ષ વ્યવહારમાં દર્શન જે પરિણામમાં થાય છે તે પરિણામ પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન છે. મહત્ત્વ પરિવર્તન થતું હોય ત્યારે જ કાન્તિ થઈ છે એમ કહી શકાય. ત્યાં સુધી કાન્તિની પ્રક્રિયા ચાલી રહી છે એટલું જ કહી શકાય.

લોકશાહીમાં ક્રાન્તિ

૧

આજે લોકશાહી યુગમાં પણ છે અને અમેરિકામાં પણ છે. રાંતુ આપણા દેશની લોકશાહી આપણા દેશને ગાંભે તેની ધારની નેઈએ. આપણા દેશની લોકશાહી ભારતીય લોકશાહી કહેવાય ભાગતનો સ હમ્મર વરસોનો અનુભવ ધ્યાનમાં લઈને અહીંની લોકશાહીનું એક સતત ભારતીય રૂપ ધારતું નેઈએ; અને એ થવાનું છે.

ભારતીય ક્રાંતિનો વિચાર એક સતત વિચાર છે, કેમ કે ભારતની એક વિશિષ્ટ ઐતિહાસિક અવસ્થા છે જે બીજા દેશોમાં નથી. એટલા માટે ભારતમાં ક્રાંતિ જેતીની મારફત જ થવાની જેતર ૫૦ વામ કરનારાં સંખ્યામધે મનુષ્યો એ જ ભારતમાં ક્રાંતિનું મુખ્ય વાહન બનવાનાં માટે જેતીની બુદ્ધિ ગ્રથાને લાગરી નેઈએ એવો માંગે પ્રયત્ન છે. આઠ વર્ષોથી ચાલે છે બધાને એમ થતું નેઈએ કે એમની આશ્ચર્યકારે માટે લડે મળૂરીનો ધધે દોષ કે બીજાં નાજાં સાધને દોષ, છતાં જેતીની સેવા કરવાનો મોઢા તો અમને ગ્રથાને મળવો નેઈએ. આવી કૃપિ-ઉપાસના એ ભાગતમાં ક્રાંતિના આધાર છે જે મોઢા જેતીની ઉપાસના કરશે એ લોકો. ભારતીય ક્રાંતિના આધાર બનશે.

આ વસ્તુ ભારતના હાલમાં વલ્લુએલી છે પ્રાચીન કાગરી અન્યાર મુધીના ભારતીય સમાજનો મુખ્ય આધાર જેતી ૫૦ જ નેઈએ છે, અને આજે પણ સરકારની જે યોગનાઓ છે તે બધી યોગનાઓ પણ જે જેતીનો વિકાસ ન થાય અને ભારત અન્ન વિશે સ્વાવલંબી ન બને તે દોષ્ટ બની છે.

આજે લાન્તડી ની ગરબા છે? ભારતી આજે ની દા છે? આજે મોડરોડ પિયાનું અનાજ અતિ વાં મહારથી આને છે અને પુણી મોડરોડ પિયા તો નનખી પાછળ ખરવા છે, વ્યાજે મના મોડરોડ સરખા મોડરોડ માટે ખર્યા છે એન લોય ખર્યા પીને દર રોં મોડરોડ હરિયા ખાગ ખર્યા છે આ મધામાથી મનને જે યાજના મચાસો, તે ભારતી કાલિયા મના કડવાને જે મના મિનિટરી પાછળ ખર્યાના પાછળ મોડરોડ પિયામાથી મને મચાસો, અને આજે નહીં તો કોને મહારથી અનાજ ન મચાસુ કે એક જે યોજના કી નકજે ને જે યાજના મચાસુ જોતા કુકી ૥૥૥ મેરા યાજ મોટે જ કરે અને સરકારી સેવે. આજમા મોજ રહે એક મિલ કરી આપો, એ યોજના ભાનતની કાલિ મના કુકીને

૫ માનુ છું. એ યાજના મની રીતે જનાની રાકાર તેને રન્તો લાત-આક વડોથી મુદા. આમદાનની હિનચાન જતાની રેલ છે, અને મના પીને ૧૬ પાણી રસ્તો અત્યાર ભારત સામે મુખ્યે નથી. અમ્યુનાદોએ સમાજનાદોએ કે ખીજન ડાઈ પાણી પર તરથી મિનિટરી, સરકારી મોડરોડ અને મહારથી જે અનાજ મચાસુ પડે. એ જનાની પાછળ જે ખર્યા વાય છે તેમાથી જાને હોગી લે રી મોજના મુકાર નથી એટલે આમદાન-જાદાન આ સર્વોદયની ૧૬૥ જ ભારતની કાલિયાજના હાઈ રોકે ખીજ મોડરોડ રીતે પાણી કલો મામે છે, તે ૭ સમજ નનો નથી

૭ રમમા કરતો હતો ત્યાં અમ્યુનિસ્ટોનુ રાજ્ય છે તે તમે નહો જ ત્યાના મત્રીઓ સાવ માર ધણી વાતો થયેની તેઓએ મુન કરેલું. કાલિનો વિચાર આમદાનથી જ થઈ શકે આજે જે રીતે. ૧૬૬ રીતે ૭ તે રીતે કાલિયા વિચાર ન થઈ શકે છતાં તેઓ જ્ય નનાના મારે છે પરંતુ એ મોજ જાણે છે કે ભારતની થતિમા ખીજ ઈ પાણી રીતે કાલિ ન થઈ શકે એક જમાનો હતો

આરે રક્તમયે કાનિની વાન ચાલતી હતી; પરંતુ એ વાત બારતમાં ન ચાલે અને ડામ્યુનિસ્ટોએ પણ એ વાનને હવે છોડી દીધી છે— એમ જાણીને કે પિંજાનપુત્રમાં દિસાનાં સરોવરો ડામ્યુનિસ્ટોને પ્રાપ્ત થશે અથવા તો થયાં છે તેમ નથી, એરેડામ્યુનિસ્ટોને પણ એ જોગનરા આજે પ્રાપ્ત છે. એટલે દિસાચકિતને આધારે કાનિની વાન હવે જૂના જમાનાની ધર્ષ, ગર્ષ, એ પરતુ ડામ્યુનિસ્ટો પણ હવે સમજના ધર્ષ ગયા છે. હવે એક વાત વધુ સમજનાની જોઈએ.

આજે દેવળ કાનની રાજ્ય આવે છે અને તેમાં અમુક પાર્ટી, રાજ્ય ચલાવે છે. ઇ. ત. અત્યારે દેવળમાં ડામ્યુનિસ્ટ અને પી. એસ. પ્રોતોમાં કેમિસ રાજ્ય ચલાવે છે; અને એમના વિરોધમાં એક વિરોધી પાર્ટી હોય છે. તે વિરોધી પાર્ટી પણ કાનને ટેકા આપનારી પાર્ટી હોય છે. કાનના પંડા માટે વિરોધી પક્ષનો ઉપયોગ થાય છે. ચૂંટણીમાં ચૂંટાઈને જે કાંઈ એને જાણીમાં કે પાસમેન્ટમાં ગય છે તે આજની સ્થિતિને કાયમ રાખનામાં મદદ કરનાર ધર્ષ ગય છે; પછી તે વિરોધી પક્ષની વ્યક્તિ હોય કે રાજ્ય કરનાર પક્ષની વ્યક્તિ હોય. કાનના મારફતે યોગ્યતા સુધાર કરી પ્રજાને યોગ્યતા સુખ અપાય. એટલું એ કહે છે. કાનન જનાવવા અને કાનન સુધારવા, આ જાને વસ્તુઓની પાછળ રાજ્યકર્તા જતની અને વિરોધી પક્ષની જમાતની ચકિત ખર્ચાય છે. એટલા માટે પી. એસ. પી. વાળા, સમજાવણી, ડામ્યુનિસ્ટો, કેમિસવાળા વગેરે જે વાંદે ચૂંટણીમાં જિતા થાય છે, અને જે ચૂંટાઈને ગય છે, તે જ્યાં લોકો કાનિસરી મરી ગય છે અને નેરંદા જની ગય છે.

મેવંદા થયું એ કંઈ ખરાબ નથી આજની સમાજની સ્થિતિમાં સમાજની કંઈક ને કંઈક મેવા કરી જવું છે અને તેમાં અમુક લોકો મદદ કરે તે કાંઈ ખરાબ નથી. આજ દેવળમાં આવે છે તે સારું છે, પરંતુ તેથી કાંઈ ગેરો મરતા નથી એટલે રાજા મરાડવાની જુદી યોજના થી જોઈએ, અને ગય થયા પછી સેના

કેરવાની બુદ્ધિ યોજના થી જોઈએ. મનમાં હોસ્પિટલની જરૂર છે અને તે કામ અહિંસાનું કામ પણ કહેવાય. લગ્નમાં જન્મીઓની મેવા કરવાનું કામ જે કરે છે તેય અહિંસાનું કામ કહેવાય. તેમ છતાં લગ્નને કાઠી નાખવાની શક્તિ એ અહિંસામાં નથી લગ્ન આણતી હોય ત્યાં જન્મીની મેવા કરનાર મેવક મૃત્યુવાન મેવા કરે છે; પરંતુ તેવી કાંઈ લગ્નનું નિર્માણ ન થઈ શકે,—લગ્ન ન થતી જોઈએ તેવી વાત તેનાવી ન થઈ શકે. પરંતુ લગ્ન જ ન થાય તેની અવસ્થા જે ઉત્પન્ન કરે તેનું નામ ક્રાંતિ. હોસ્પિટલની જરૂર ન પડે, બીમારી ન વાય તેમ કરવું તેનું નામ ક્રાંતિ. ભાઈઓ, ક્રાંતિ એ મૃગમત વસ્તુ હોય છે, જ્યારે સેવા એ ઉપર ઉપરથી થવા કરે છે.

આ જઘા રાજનૈતિક પક્ષો,—જેમાં પી. એસ. પી. વાળા, સામ્યવાદીઓ, સમાજવાદીઓ, ડાએસના, જનસંઘના વગેરે બધા પક્ષોની હું નણતરી કરું છું,—એ જઘા પક્ષો જે પ્રતિક્ષાન મારકત કામ કરે છે, અને જેઓ એમંઅક્ષીમાં જાય છે તેઓ દ્વારા ક્રાંતિ નથી થવાની, મેવા થશે ખરી પણ અનુક પદના હાથમાં વધુ સત્તા હશે એનાવી વધુ સેવા થશે, અને જેમના હાથમાં ઓછી સત્તા હશે તેનાવી ઓછી મેવા થશે. એ જઘા ચર્ચાઓ તમે કરી લેજો. પરંતુ ક્રાંતિ કાનૂન મારકત નહીં થાય. અને લોહિયાળ રીતે તો ક્રાંતિ થવાની જ નથી. તે વાત જૂલી થઈ ગઈ છે. એ તો ડાન્યુનિયો પણ સમજી ગયા છે, કેમકે વિજ્ઞાનયુગમાં સત્તાના ક્રાંતિકારીઓના જ હાથમાં હોય છે તેનું નથા, તે બીજાઓના હાથમાં પણ હોઈ શકે છે.

એટલે હવે બીજા એક રસ્તો રજો સર્વાધનો રસ્તો, સત્યાગ્રહનો રસ્તો. પરંતુ સત્યાગ્રહ એટલે શું એ લોક સમજતા નથી; એટલે કાનૂનથી પેદા થતા દુ.ખોમાંથી રાહત અપાવવાને લોક સત્યાગ્રહ કહે છે. આગ્રહ એ સત્યાગ્રહ થાય છે તે કાનૂનથી પિયતા લોકને રાહત-આપવાના સત્યાગ્રહ થાય છે. પરંતુ તે ક્રાંતિનું સાધન નથી તે સમજી લેવું જોઈએ. જેવી રીતે અરજ કરીને કાનૂનમાં સુધારા થત

સંદ છે, એમેઝ્ઝલીમાં દાખલ થઈને કાનનમાં મુધારા કરવાના પ્રયત્નો થાય છે, પાર્લામેન્ટમાં જઈને કાનનમાં મુધારા કરવાનો પ્રયત્ન થઈ શકે છે, જાહેર લોકમતમાં મુધારા કરીને કાનનમાં મુધારા કરવાનો પ્રયત્ન થઈ શકે છે,—તેની રીતે સત્યાગ્રહનો રસ્તો લઈને કાનન મુધારવાનો પ્રયત્ન કરીશું તો તે પ્રયત્ન પણ કાનન મુધારવાનો જ પ્રયત્ન થશે, ક્રાંતિનો પ્રયત્ન નહીં થાય.

ક્રાંતિનો પ્રયત્ન એટલે કે લોકોની શક્તિ ઝીલી કરવાનો પ્રયત્ન, સરકારની ગરજ ઓછી કરવાનો પ્રયત્ન. માટે મેં આજે લોકો પામે ત્રિવિધ આવલંબનની વાત મૂકી: (૧) અન્નસ્વાલંબન, જેમાં ત્રિદિગો પર અનાજ માટે અવલંબન ન રાખવું પડે; (૨) રક્ષણસ્વાલંબન, જેમાં લોકોને રક્ષણ માટે મેના પર આધાર ન રાખવો પડે; અને (૩) મેવાસ્વાલંબન, જેમાં લોકોએ માટે લોકોમાંથી મેવડા નીકળે અને સરકારી નોકરોને આધારે પ્રગળે છવું ન પડે. આવા ત્રણ ક્રાંતિવારી કાર્યક્રમ ધડવાની શક્તિ કાનનમાં નધાગવધારા કરનારા લોકો નથી ધરાવતા.

કાનનમાં મુધારા કરવાના ચાર રસ્તા એકે તો અરણ્ય કરીને, બીજું એમેઝ્ઝલીમાં ને પાર્લામેન્ટમાં જઈને, ત્રીજું પ્રચાર દ્વારા લોકમત તૈયાર કરીને અને ચેતું પ્રગળે કાનનલંબ જે સત્યાગ્રહમાં ખરે છે તે) કરીને પરંતુ એ ચારેય માર્ગે માત્ર કાનન-માળખું મુધારવાની વાત થાય છે, ક્રાંતિની વાત થતી નથી. માટે જો ક્રાંતિ જોઈતી હોય તો તો જે સત્ય જાગૃત થયું છે તે સત્ય ગામડે ગામડે વહેંચાઈ જવું જોઈએ અને જામે ગામ થઈ જોઈએ.

ગામડાવાળા ને જાહેરવાળા લોકો પોતાનો કારભાર પોતે જ ચલાવે અને પ્રતિનિધિ મારફત જે લોકશાહી ચાલે છે, તેને જાહેર લોકો પોતે જ પોતાનો કારભાર સંભાળે અને તે તે દેશોએ સત્ય ચલાવે, અને સરકાર પામે ગોઠ્ઠામાં ઓછી સત્તા રહે. રેલવે, પોસ્ટ, પરદેશ

સાથે સંબંધ વગેરે કામો ભલે સરકાર પાને રહે, પરંતુ લોકોનાં રાજ્ય, ગોપાળ, શિક્ષણ વગેરે કામો લોકો પોતે કરે. વળી જો સરકારી તોકરો કે ગોલીસ-મિલિટરીની જરૂરત ન પડે એનું જો લોકો સિદ્ધ કરી શકે, તો તે બધું કાનિનું કામ ક્યું એમ કહેવાય. સરકારની સત્તામાંથી એકેક કામ બહાર કાઢીને લોકો પોતાના હાથમાં લેતા જાય અને સરકારનો ભાર ઓછો અને જાય એનું નામ કાતિ. એમ કરતાં કરતાં સરકાર તદ્દન જ ન રહે તો જડું સારું; અને રહે તો ભલે નાનકડી સરકાર રહે તેની કંઈ હરકત નથી. થોડી સત્તા સરકારના હાથમાં રહે તો ભલે રહે. મુદ્દજ જ ન રહે તો આપણે જ્યાં નાગીએ અને ગામીએ કે ‘સરકાર ગઇ, સરકાર ગઇ, લોકશક્તિ વિકસિત થાશે.’ જે સરકારની જરૂરત ન પડે તો ગામે ગામે તોરણ બાંધીએ અને સાકર વહેંચીએ.

એ અવસ્થા આજે ભલે ન હોય, કાલેયે ભૂલે ન હોય, પણ પરમ દિવસે તો આવી શકે. પરંતુ એ પરમ દિવસ ક્યારે લેવાય એ તો આપણા પુરુષાર્થ ઉપર આધાર રાખે છે. તો, ગામઘની અને શહેરોની સ્વતંત્ર શક્તિ વધતી જોઈએ અને તે માટે ત્રિવિધ યોજના મૂકી છે એ યોજના પર જેને જે વામો ઉઠાવવો હોય તે ઉઠાવી શકે છે; પછી તે ક્રમચુનિષ્ઠ હોય કે પી એમ. પીવાળા હોય કે કોંગ્રેસનાળા હોય, ગમે તેનો વાવો સાંભળવા હું તૈયાર છું. એ આફેપોનો ઉત્તર હું આપી શકું તેમ છું હું એટલું કહેવા માગું છું કે કાનિનું કામ એમણે કાઈએ ઉપાડ્યું નથી. જે નાના નાના સત્તાઓ આપે છે તે એકાંતે રાહત આપવા માટે, કાનુનને મુદ્દારવા માટે ભલે જરૂરના હોય તો હોય, પણ એ કાનિનું કામ નથી એટલું તમે સમજી લેજો હવે હું મારી ત્રિવિધ યોજના મૂકું:—

‘કાતિ’ નામની લાઠીઓ કરતાં બાંહેનોને વધારે જરૂર છે. દેશમાં આંતરિક કાનિનું કામ ગોલીસ કે લશ્કરની મદદથી ન કરવું પડે, તેનું આપણે કરવું જોઈએ. આટલું ફરીએ ત્યાર પછી મિલિટરીનું શું

થમે ? બહારથી આક્રમણ થતે એનું શું થમે ? એ બંન્ના વિચાર કરવાનો પ્રસંગ આવે. પરંતુ પહેલે પગે તો અંતર્ગત શાંતિને માટે લોક-સેવક તૈયાર નહે, અને શાંતિ-સૈનિકનું કામ કરે એટલા માટે મેં કાંતિ માટે બહેનોને પ્રસારે કર્યો; કારણ કે શાંતિની મુક્તિ તો બહેનો દોષ શકે. બાધઓ કરતાં બહેનોમાં શાંતિની શક્તિ વધારે હોય છે, તેનું બાધઓ તો માને છે; બહેનો શું માને છે તે તો તેઓ બતાવે તો શાંતિ-સેનામાં બહેનો શી રીતે મદદ કરે અને માટે મેં એક કાર્યક્રમ બતાવ્યો છે કે, પ્રત્યેક ઘરમાં સર્વોદય-પાત્ર રખાવું જોઈએ, જેમાં ઘરના નાના છોકરાની પાસે શાંતિ-વિચારને માટે, શાંતિ-મેનાને માટે, અમાગ પ્રતી સંમતિ આ ચોખ્ખાના રૂપમાં અને આપીએ છીએ, એમ કહીને પેલા પાત્રમાં 'જો ચોખ્ખા નંખાવવા જોઈએ, આ રીતે શાંતિ-સેનાને સક્રિય મન પ્રત્યેક ઘરમાંથી મળવો જોઈએ. આ રીતે સર્વોદયનું જોડણું સક્રિય મતદાન થશે, તેટલું કામ શાંતિનું થમે ? પાંચે કે હિંદુસ્તાનના સાત કરોડ પ્રમાણે પ્રત્યેક ઘરે શાંતિ-સેના માટે સંમતિ-દાન આપ્યું તો એમાંથી બહુ વિશાળ શાંતિ નંના થમે, અને પછી દેશની અંતર્ગત રક્ષા માટે પોલીસ કે લોકગની જરૂર નહીં રહે આમ આ બેયટો કાર્યક્રમ થમે

આ મોરબી જેવા ગામમાં કાંતિની વાતો ઢગ્નાસ ધણા હોય છે એવી રીતે શાંતિની વાતો કરનારા પણ ધણા હશે તો હું તેમને પણ કહું છું કે શાંતિ અને કાંતિ એ બંને અહિંસામાં, સર્વોદયમાં એકરૂપ ધાય છે જેઓ શાંતિમય કાંતિ નહે તેઓ શાંતિ-સૈનિક તરીકે પોતાનું નામ આપે, અને કહે કે અમે જાનિ સૈનિક થવા તૈયાર છીએ; અને તેને માટે જે દોષા લેવાની હોય, જે નિસ્તનું પાલન કરવાનું હોય તે કરીએ; અને અમારો પૂરા ગમય અમે આપના તૈયાર છીએ, અને પ્રસંગે જનને જોખમે પણ શાંતિની સ્થાપનાને માટે અને તૈયાર છીએ આનું માન્ય કરનારા શાંતિ-સૈનિકો મને હિંદુસ્તાનમાંથી જોઈએ માગી શકે તો મુગ્ધી છે એટલે એનું નામ મોરબી છે;

તો મેદરખી સળેર પરિપાક્ય વિચાર કરે અને સાતિ-સૈનિક આગે; અને
 એની સંમતિ તરીકે પ્રત્યેક ઘરમાં સર્વોદય-ખાત્ર દોવાં લેખાયે. અમુક
 ઘરમાં સર્વોદય-ખાત્ર ન લેખે તો તે ન આવે. સર્વોદય-ખાત્ર પ્રત્યેક
 ઘરમાં હોયું જોઈએ આ રીતે આ જે કાર્યક્રમ તમારી પાસે મુક્યા,
 અને જીજ્ઞે કાર્યક્રમ પ્રત્યેક માણસના ઘરમાં પાંચ માણસ દોય તો તે
 '૭ છે તેમ સમજો, અને ૭ દોય તો સાત સમજો, અને સાત દોય તો
 આઠ સમજો; અને એ અનુક્રમે ૭રો, સાતમો, કે આઠમો ભાગ
 સંપત્તિદાન તરીકે સર્વોદય-કાર્યને માટે આવે એ મારી માગણી છે.
 આ શહેર પાસે મારો આ ત્રિવિધ કાર્યક્રમ છે.

પછી આમદાન એ શું છે? આમદાન એ તો ગામવાળાઓ
 માટે લબ્ય-દિય કાર્યક્રમ છે શહેરવાળાઓએ ગામડાંનો આ કાર્યક્રમ
 સમજી લેવો જોઈએ; અને તેનું અનુકરણ શહેરમાં કરવું જોઈએ
 અને તેએ કે, ઉત્પાદનનાં સાધનોની માલિકી વ્યક્તિગત ન હોય શકે
 રેડિયાની માલિકી વ્યક્તિગત હોય તોયે હાથનાં ઓળાઓની માલિકી
 વ્યક્તિગત હોય તોયે, પરંતુ ઉત્પાદનનાં મોટા સાધનો એટલે કે
 હારવાનાની માલિકી, જમીનની માલિકી ગામની ધર જોઈએ, સમૂહની
 ધર જોઈએ. આ વિચાર હું સાતઆઠ વર્ષોથી સમજાવી રહ્યો છું.
 ગામમાં જે આમસ્વરાજ્ય કરવું હોય તો ગામની જમીન ગામની કરવી
 પડ્યાની; જે સ્તિવાય બીજાને કામ રસ્તો આમસ્વરાજ્યને માટે નથી.
 આમસ્વરાજ્યની જુનિયાદ પાછી અને મજબૂત થાય, તો દેશ માટે
 પૂરતું અનાજ દેશમાં જ પેદા થઈ શકે અને ગહારથી અનાજ
 લાવવાની જરૂર ન પડે અને પછી જે આમસભા અને શહેરની
 મુખ્યમંત્રી પોતાનું કામ ઉત્તમ રીતે કરે, દેશની શિક્ષણ સંસ્થાઓ પણ
 પોતાની રીતે ઉત્તમ કામ કરે, તો સરકારી નોકરોની જરૂર ઓછી થઈ
 જાય. અને શાનિ જેવાનું કામ મેવંદા ઉપાડી લે તો સરકારનો એ
 જોત્તે પણ ઓછો થાય તો આ કક્ષિતિ માટે મેં આ ત્રિવિધ કાર્યક્રમ
 તમારી પાસે મુક્યો (મેદરખી, તા. ૪-૧૦-૫૮)

સૌથી પહેલી વાત એ છે કે શાંતિમય શ્રોતમાં બધી જાતના લયોનું નિવારણ થાય છે. ક્રાંતિને ટાળતા રહીએ તો અંતે તો તે પણ એક જોખમ જ છે. વળતું ગમે તે ઉપાયથી શ્રોત લાવવા માગશું તો એમાં પણ સમાજને તો હેરાનગતી છે. એટલા માટે શાંતિની રીત પણ અજમાવીએ અને સમાજમાં જે પરિવર્તન અનિવાર્ય છે તે પણ લાવીએ. શાંતિની 'પરવા જ ન કરવી એ પણ કાંઈ સારું' તો નથી એટલે કોઈ ચીજમાં બધી વાતે નિર્બંધતા હોય તો તે શાંતિમય ક્રાંતિમાં જ છે, ક્રાંતિહીન શાંતિમાં નહિ ક્રાંતિહીન શાંતિ રહી તો સમાજને તકલીફ પડ્યા કરે છે. કારણ, સૌથી વધુ પછડાયેલા અને દરિદ્ર એવા નીચામાં નીચા તળિયાને માટે આપણે ઉતાવળા ન થઈએ તો એ એક જોખમ જ છે; અને એવા જોખમ સામે આપણે બચાવ કરવામાં સૈન્ય પણ નાકામયાજ નીવડે.

આજે કેન્દ્ર સરકારના લગભગ ત્રણમો કરોડ રૂપિયા સરકાર પાછળ ખર્ચાય છે અરે! દેશની ગરીબી નહિ ટળી તો હજુ પણ વધુ ખર્ચ કરવો પડવાનો છે પણ કેવળ સૈન્ય વધારે જવાથી કાંઈ શાંતિ આપી શકાતી નથી. આ તો એક વિષયક છે અર્થાત્ ગરીબો તરફ ધ્યાન નહિ આપીએ, તો શાંતિ જાળવી રાખવા સૈન્ય વધારવું પડશે અને દેશમાં અસંતોષી લોભ હોય તો પાકુ બહારના દેશો તરફનું જોખમ પાનું માથે ગાળતું રહેવાનું અને તે સંજોગમાં તો સૈન્ય સિવાય બીજો કોઈ આગે જ રહેતો નથી સૈન્ય હવે વધારે જાગ્યો તો એ પાછળ ખર્ચ વિશેષ થવાનો અને એમ થયું તો પાછું ગરીબોની નેવા ઓછી થવાની અને આમ ગરીબોની નેવા નથી કરતા તો સૈન્ય વધારવું પડે છે આનું આ વિષયક છે માર્ક ને કોર્મ દેખાવું તો એને બેઠવું જ પડે.

પણ એને તોડવાનું કામ કેવળ સરકાર જ ન કરી શકે. આપણે જો એનું મમજી બેઠા દોષએ તો આપણે બારે મોની મહત્વમાં પાડ્યા

ડીએ આપણે આપણા પ્રતિનિધિ ચૂંટીને સરકારમાં મોકલ્યા છે, એટલે એ ચોક્કસ ત્યાં બેઠા બેઠા દેખાતી કિંમત કર્યા કરશે એવું અપણે માનવતા દોષ્ટએ ડીએ ખરેખર તો કોઈ પણ મદત્તનું કામ તમે પ્રતિનિધિ માં ત નથી કરતા મન પગમાં મન માદનીમાં મપડાયુ તો નું નું રચાચ-મત્રીને તાર કમી દમ્મ ? એ આપણો પ્રતિનિધિ ખરો, તેથી શું આ એની જવાબદારી ? આમ એ તો આ રખા વાત છે કે આપણા મદત્તના કામો ખુદ આપણે જ કરવા પડશે પણ ખરેખર આપણે કયું છું ? મમકાય સુદા પ્રતિનિધિએને મ થે માયું મુશ્કા, મામળા પુત્રારી-આ ગો આપણા વતી મમકાય કરતા રહે એવું જોડાયું

ખીજી બાબુથી સમાજમેસાની જવાબદારી નરકાગને સાધી અનિરિમા મુધારા કરવા કે તો કે સરકાર કરશે. જુઆદ્યતનો બેઠ કાઢવો છે, તો કે સરકાર બેગી જ છે, સફારી રાખતી કે, સ્ત્રીઓને અધિકાર આપવા કે, અરે ! તિલચુમાં કાઈ દેરકાર કરવા છે યા જમીનની સમસ્યા હલ કરતી છે, તો તે પણ સરકાર જ કરશે લોકો મને પુત્રતા રહે છે 'માના, શું કામ રખકો કે અને આદ્ય મધુ કાંઈ વેગો છે ? સરકાર શું મમ જમીનનો સમાવ નથી ઉકેલતી ? સરકાર પર થોડું દયાથી લાવશે એને મધુ સીધું સાદું થઈ જશે" આ પ્રમાણે સમજ મેસાની જવાબદારી સરકાર પર હાંમેની દેશો, તો નું તમે સો આ કામને મદત્તનું થી ગણાવતા ?

આવું રીએ તો તો આપણે સાવ પામજા થઈ જઈએ અરમર કાયદા રહે છે, પણ કાયદામાં વિવે ને ન્યાન નથી એ તો નસાને એક નાકડીએ હાકો, સૌને સમાન રીતે લાડ પાડે આગકાવ માલિકને ને જાન આપવાનો કાયદો બન્યો છે પણ નાનો કે કોઈ માનિક આપવા એવો છે, જેની પામે જીવનાનું મરણ સાવન જ નથી, તો તેને તો આ કાયદાથી બારે હેરાનગતી પળાયવાની એને કોક રીતે થોડું વધુ આપીએ તો એની તકલીફ દૂર થઈ જશે મીજી બાબુથી

કેવળ માનિત નથી એવો પણ હશે, જેને ૭૧ ભાગથી જોડુ આપીએ
તો પણ નબી થાય પણ આ બંની અજ્ઞ કાયદામાં નથી હોતી એવો
નરની વાતવાનો પત્થર ભાય છે ને ? તેના જેવું એ તો કશું આમ
પ્રયોગે તો મળી જ શકે

આવી હું જુડુ છું કે આ તો ગામે ગામ લોગોએ જાને કરના
જેવું કામ છે ગામે ગામની જવાબદારી જે જે ગામ પર નાખતી
જેમકામે ત્યાં માધિક અને મજૂર બેગા બેગાને રિયારે અને ધને
કાવાની જરૂર છે, તે એ વોકે જ નથી હરે આમયોજના એ
લોગ જ બનાવે, જેવી કરીને જરીબો અને માધિકા સૌને ત્યાય મને
કાયદામાં આ બધું કરવાની શુંજાશ નથી તમે બધું જ સરકાર પર
ઠોડ્યું છે, આથી સરકારનું કામ કંકલું બની ગયું છે. ફેરાની રામે
આજે અનેક નિકટ સમસ્યાઓ છે, જોના એ ઉકેલ નથી કરી શકતી
એટલા માટે આમજનો અને નાગરિકોએ આગળ આવી સૌએ મળી
આ બધી સમસ્યાઓ કાઢી રદની જોઈએ.

હિન્દુસ્તાનમાં પાંચ હજાર આમજાન થયા છે હું આ મનુ
કાયદાને પ્રતાપે થયું ? ત્યાના લોકાએ રાંચ પ્રવી પોતાના માનિબીદ્યનો
ત્યાન ક્યો છે આ ધન જનશક્તિ આપણે આવી જનશક્તિ નિર્માણ
કરી પડે છે જનશક્તિનો સહારો નહિ રજો તો કરા તો સરકાર
અસમર્થ બનાવે કરા તો પ્રસિદ્ધ (સર્વ અસાધિત) થશે જનશક્તિના
આધારની પગા રાખ્યા વિના જે એ સમર્થ બની, તો એને કાસિસ્ટ જ
મનનું પડશે એને બદલે જે જનશક્તિ નિકસી તો સરકાર અને
જનશક્તિ બને મળીને વોકામાં કામ કરશે અને તે અંતેગોમાં
પ્રતિનિધિ વાસ્તવમાં એવક જનરો

આજે દેશ તો એવો જવામાં આવે છે કે આ તો લોગની
મત્તા છે, અને આજની નગર જનતાની નોકર છે, પણ ખરેખર
થાય છે હું ? કાકાનાના ગામમાં પોલીસ પોલીસ કાય છે, ત્યારે

લોભ એનાથી ડરે છે થાય છે એવું
 ગામમાં જઈને એ અધિક જેવો રોગ માટે છે અને સૌને દુઃખે છે
 આમ છે તે એ સૌથી નાનો નરક, પણ એનો વહેવાર આવે છે આડ
 ધનુ પેલાથી આ પોતેની સત્તા છે એવો દાવો ખોટો આગિત થાય છે,
 લોકશાળી નાગરિક મની જન છે હમેશા જે વ્યવસ્થામાં લોકને
 પોતાની નફાનું લાભ નથી થતું, તે કાર્યાનિક પોકલાહી જ મરી જવાની
 છે પોતાની અતઃ રક્તિ નિર્માણ થાય એમાં જ એનો ઉદ્દેશ રહેતો
 છે સરકારની રક્તિથી લિન એરી રવન રક્તિ દગારો ત્યારે
 પોકલાહી નેરારમાં બેસરો, આ પરી ભેડ મળતા પોતા કામો થશે

આજે રેર રેર પુના થાય છે એક તરફથી પથરા છૂટે છે,
 અને બીજી તરફથી ગોળી પછી એ માટે તપાસ સમિતિ નિમાય છે
 સારી રાત છે પણ આ અભિવિ કરી કરીને મશે નું ? તો ?
 નુતેગાને સ ન પાડ મના જ ન થાય એને માટે રોગ પોતે છે
 ખરી ? આખરે પુના થયું નરક નું ? સુ અત્તાનો મમા
 કારણમુલ કે ? ના પોતેમાં પુરવાર રહેતો અમતો જ મેનુ મળ
 મરણ છે એનું નિવારણ મારી રિના પુના નામુ થવાના નથી

કે માત્રુ છુ કે આ કારણોના નિવારણ માટે આમના સિના
 ગીતે એકે ઉપાય નથી આમલન માન આમજ ફરતો જ રિનાર નથી,
 રહેતો પાડ એ રપશે છે ત્યાંના મરખાનાઓમાં સમુદિક મનિકા
 હોત તો જ તે પોકનેવાના આલ્સ ગમારો આનમે એના રિના
 મળ અમસ્યા બકગાની નથી એવો અર્થ એ થો કે કાનિ થરી
 લેઈએ, પાડ ને આતિથી દિનમાનની દાનન આજે ખમ છે અદી
 ને અદાનિને રમે કાનિ થમ તો ને અપકાનિ દમે આ તો અરીમા
 નેરી રિનકા મક વાન છે આમના અસતો દુ થત ને એ
 આ લોભમાં આનિને માટે અદા કેજાની નેએ

સિમી રિ મરના,

મેમુર સાલ તા ૩-૧-૧૮

આજે વસ્ત્રચાલી, લોકચાલી અને સામ્યનાદ એ ત્રણે લન્કર પર આનાર રાખે છે, ત્યારે આપણે હિંદુતાનમાં એક નવો પ્રયોગ કરવા માગીએ છીએ, જેને આપણે સર્વોદયના નામે ઓળખીએ છીએ તે પ્રયોગ એ છે કે જે કાંઈ આ બધા પક્ષો લયથી કરવા માગે છે તે જ કાંઈ આપણે પ્રેમથી કરવા માગીએ છીએ આજે બધા જ લોકહિતની વાત કરે છે, પરંતુ તેઓ બધા લયના આધારે લોકહિત સાધવા માગે છે

હવે આપણો એમના ઉપર એવો આરોપ છે કે “તમે લય અને હંડશક્તિથી અને હિસારક્તિથી લોકહિત સાધવાની વાત તો કરો છો, પરંતુ હિસાના વિરોધમાં દુનિયામાં પ્રતિહિંસા પેદા થાય છે અને લયમાંથી લય વધે છે એટલે કોઈ પણ દિનસ દુનિયામાં એ માગે” સાતિ-સ્થાપના અને લોકહિત થશે એ શક્ય નથી” ત્યારે એમનો આરોપ આપણા ઉપર છે કે “તમે પ્રેમની વાતો તો કરો છો અને માલુસ પ્રેમને સમજો છે એ વાત પણ જ્ઞાતી; પ્રેમની અસર થાય છે એ વાત પણ જ્ઞાતી, પરંતુ એ અસર બહુ ઓછી ટકે છે, અને એ અસર થવામાં બહુ લાંબો વખત લાગે છે એટલા માટે આપણે જે ત્વરિત કામ કરવું હોય તો હિંસારક્તિ, હંડશક્તિ સિવાય બીજા કોઈ રસ્તા જ ન હોઈ શકે લયથી જે કામ એક દિવસમાં થાય તે કામ પ્રેમથી કદાચ વર્ષોમાં પણ ન સાધી શકાય, એટલે બધા લોકો એકદમ એમાં પ્રવૃત્ત ન થાય”

હમણા જ્ઞાતીમાં જે દૂધ વેચાતું હતું તેમાં પાણી પણ નીકરપણે પેસતું હતું, પણ જેમ અગત્યના કર્મી પાણી પ્રસન્ન થાય છે તેમ અયુગ્મજાનના કર્મી કરાચીનું પાણી પ્રભાવિત થયું અને તે દિનસ્તરી કરાચીના દૂધમાં તે લાગતું નથી, તેનું સાલત્યું લયથી આટલું મોટું નૈતિક પ્રવિણમ આવી ને છે એનું તેઓ કહે છે, ત્યારે પ્રેમથી સમજાવી સમજાવીને તમે બહુ ક્યારે કરવાના ૨ પ્રાચીન કાળથી

આગર સુધી જુદા અને ઠસુ ગ્રિસ્ત આવ્યા; અને કોણ કોણ નહીં આવ્યા ? કેટલાનાં નામ લઈએ અને કેટલાનાં ન લઈએ ? અને આખરે ગાંધી મહાત્મા પણ આવ્યા અને ગયા; અને અમે તો એના ને એના જ રવા. તો હવે તમે પણ એમની પાછળ આવો છો તે સારું છે, અને તમારું કંઈ લોકો સાંભળશે તો ખરા, પરંતુ એ સાંભળીને એકાના કાન તૂટે થાય પણ તેથી કરીને એમના હાથને કંઈ પ્રેરણા થાય કે ? જો પ્રેરણા લયની થાય તે પ્રેમની કે અહિંસાની થાય કે ?" એ સમસ્યા છે.

જો આપણે સર્વોદય ઇચ્છતા હોઈએ, અને જન એવું ઇચ્છતા હોઈએ કે લય-ચક્તિને જન્મે પ્રેમ-ચક્તિ દુનિયામાં આવે તો તે સિદ્ધ કરવું જોઈએ. સમાજનું માનસ એવું બનાવવું જોઈએ કે જેથી લયની અસર થાય છે તેવી પ્રેમની અસર પણ તેના દરતાં વધારે પ્રાપ્તી, વધારે પાકી અને વધારે મજબૂત થાય છે, અને એથી જયદુર એ પણ સિદ્ધ કરવું જોઈએ કે લયની અસર મુદ્દલ જ નથી થતી. ...

ધારો કે આપણા રાષ્ટ્રપતિ કાલે એક તાકીદનું હુકમનામું બહાર પાડ કે હિંદુસ્તાનના પ્રત્યેક ઘરમાં ફરજિયાત સર્વોદય પાન થવું જોઈએ તો એમ થવાનું એટલો જાણો લય આજે આપી રહ્યો છે કે તે એકદમ થાય. હવે જો પ્રેમથી આ કામ કરના મારે સેક્રઓ વીતે તો આ અહિંસા જનસમાજની વાત નહીં થાય, વ્યવહારની વાત નહીં થાય એ તો પોથીમાનાં રીંગણાં જેવું થશે. પરંતુ આપણે હિંદુસ્તાનમાં એવું માનસની હિંમત કરીએ છીએ કે હવે વિજ્ઞાનયુગ આવ્યો છે અને વિજ્ઞાનયુગમાં જો હિંસા આવશે તો માનવ જાતિનો વિનાશ જ થશે એટલા માટે અત્યારે આપણ સમાજને અને દુનિયાને અહિંસાની જુખ લાગી છે, તેમ જ માનું છું અને તે જ માન્યતાને આધારે જ બોલી રહ્યો છું, નહીં તો જુદા, ઈશુ ગ્રિસ્ત વગેરે જેવાઓએ બહુ કંઈ જનારે દુનિયામાં તે પ્રમાણે ન થયું, તો પછી માત્ર કહેવાથી શી રીતે થાય ? જાનો કશો ઉત્તર મારી પામે નથી આજે જો વિજ્ઞાનયુગ ન

હોત તોગવાત જુદી હતી; પરંતુ આજે તો કાં તો પ્રેમની શક્તિ પેદા કરો, અથવા તો આખી માનવ-જાતિ મટી જશે એનો તમો સ્વીકાર કરો—આવી ભવાનક સ્થિતિ વિજ્ઞાને જાણી ન કરી હોત તો એવી કરી આરાધના મારા જેવાને ન હોત જ્યાં જુદા અને ગાંધી જેવાઓએ કશું અને ત્યાં પણ એમનું કામ થતું નથી, ત્યાં મારું લોકો સાંભળશે તેમ માનવાને કશું કારણ નથી. પરંતુ હું તો અત્યંત નિર્ભય થઈને આત્મવિશ્વાસપૂર્વક કહું છું અને કરું છું. મને અત્યંત વિશ્વાસ છે કે આજે મારા મુખમાંથી જે વચન નીકળે છે તે આ જમાનાની વાણી છે; તે આ યુગ જોડી રહ્યો છે, એ બાબત નથી જોડતો બાબત એક નિમિત્ત થઈ ગયો. એ જો નહીં જાણ્યા થયે હોત તો બીજો કાંઈ જાણો થાત. એટલે હું તો નિમિત્ત થઈ ગયો છું. યુગ જોડી રહ્યો છે કે પ્રેમથી વ્યાપક કામ થતું જોઈએ આ વસ્તુ આ યુગની માગ છે

ગાંધીનગર, તા. ૨૭-૧૧-૫૮

૪

ગાંધીજી આવ્યા ને ગયા અને છતાં રાજકીય, આર્થિક અને સામાજિક એ બધા જ ક્ષેત્રોમાં આપણું ચિંતનનું રત્ન એતું એ જરીપુરાણું જ રહ્યું; અને આપણે તમામ દારોમદાર લશ્કર, પોલીસ અને સરકાર ઉપર જ રહ્યો, તો તો પછી ગાંધીજી જેવા આવ્યા તેવા ગયા, એટલું જ ફક્ત થયું સરકારની ધૂંસરી આપણે ઉપાડવી ન જ જોઈએ એવું નથી કહેતો, સરકારની જવાબદારી આપણે ઉપાડવી જ જોઈએ, અને તે આપણે ઉપાડી લીધી છે તે ફીક જ કશું નથી પરંતુ એટલાથી જ અહિંસા નહીં આવે

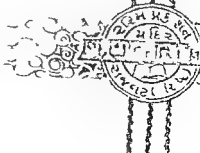
આજે વિજ્ઞાનના યુગમાં સદુષ્ટી મોટી જશરિવાત ને માગણી તો એ પાતળી છે કે કર્ણજીવનું ઝરણું ફરી નીકળે અને અહિંસા દાસી ન રહે પણ રાણી બની જાય દંડક્રિતના રાજ્યમાં અહિંસા રહે એવું તો આજ દિન સુધી ચાલતું જ હતું સદીઓથી દંડક્રિતનું રાજ ચાલી રહ્યું છે. એમાં વેદ જાહેરાતો રહ્યો છે ખરો હમણા લોકચાલીનો વેશ

ચાલે છે પણ તેમ જતા રાજ દુઃખિતનું જ છે અને અહિંસા તો, જેમ પહેલાયે હતી તેમ, આજેય છે પણ એ ઘસી છે

મેં અગાઉ અનેક વાર કહ્યું છે તેમ યુદ્ધમાં રક્તસ વગેરેના લોકો લશ્કરના ધાયયોની એવા કરના માટે જાય છે એમાં કંઈક ને દયા દાય છે પણ એ કંઈક યુદ્ધને અંત નથી લાવી શકતી એ તો યુદ્ધનો સ્વાદ વધારે છે યુદ્ધના પાપો વટાડીને એ યુદ્ધને એક રીતે રોકા જ આપે છે એની કંઈક તો પહોંચાયે હતી અને આજ સુધી તે છવે જાહે એટની પણ ન દોત તો તો આપણે જનવર જેવા જ દોત પણ એ છે

ગાંધીજી ઇન્જિનિયર હતા તે આ કંઈક નથી, તેઓ તો એની કંઈક ઇન્જિનિયર હતા જે રાષ્ટ્રી હોય, રક્ષક હોય ને જેને આવારે માનવ-સમાજની રચના કરી શકાય, આપણે કરી શકીએ, એવો વિશ્વાસ માનવને ધાય અને ધીરે ધીરે હંડશક્તિ લીધુ થતી જાય અને આખરે એનું છેક જ રૂપાંતર વાળ જાય હંડશક્તિ ધીર ધીર લીધુ થતી જાય અને સતંત્ર, કંઈક માનવ અને સામ્ય પર આધારિત નોકશક્તિ વધે આગળ જતા એક જમાનો આનંદે વ્યાપે કંઈક નાપી જતી હશે એ જમાનો જનહી આનંદ માન છે. આપણે જે એને લાયક નહીં જતીએ તો આજે હવે નાત પામનાનો વારો આનંદે છે

વિજ્ઞાને જે લાધનો પેદા કર્યો છે તેની સાથે જો અહિંસા જોઈએ જાય તો સર્ગ આવશે, ને હિંસા જોઈએ જાય તો માનવગતિનો વિનાશ થશે તો આપણે વિજ્ઞાન નથી ઇન્જિનિયર એવા ખોટા ખ્યાલમાં ન રહીએ માટે તો વિનંતા એવો દાવો છે. વિજ્ઞાનને વધુમા વધુ ચાલવાનો હક માં જ ખીંચી નો નાહક ચાલે છે વિજ્ઞાન પર તો સવોદયના સવકનો જ હક જ માનવને છત્તુ હોય તો વિજ્ઞાન પર અહિંસાનો અધિમર પ્રાપ્તિના પ મે માટે આપણે તો વિજ્ઞાનને પુષ્કળ ચાલીએ કીએ

કાન્તિ
નિવારણ
થાય છે

નવી પેઢીના નવા વિચાર : અપરિચિત

સાહસ.ત વપ' પગપાળો ચાલીને આ મુસાફર—આ તમારો ભાઈ તમારી પામે આવી પહોંચ્યો છે. અને આજે લગભગ ૧૦ માઇલ ચાલીને તમારી આગળ ગિરો છે અને હજુ ૩ માઈલ અત્યારે પાત્રા પૂરી કરીને જવાનું છે. અને સાંજે ત્યાં વજાણમાં સભા થવાની છે.

તમે તો ધણાખરા જવાન લોકો છે એટલે સહેજે સાંજે ત્યાં બધા આવશે જ એમ કું સમજું છું પરંતુ સમાધાન માટે એક બે વાત કહી નાખું જેથી જે લોકો જુદુ ધરણ દોષ, ચાવી ન શકે એવા દોષ, તેમને માટે થોડી વાત પહોંચી જાય એટલા માટે અત્યારે જુવાનો માટે ખાસ નથી કહેવાનો કેમ કે જુવાનો તો સાંજે ત્યાં આવશે. એ જ એમની કમોટી છે જે સાંજે ત્યાં આવશે તેનું નામ જુવાન અને જે સાંજે ત્યાં ન આવે તેનું નામ ધરણ મેને કાંઈ ઉંમર સાથે સંબંધ નથી ૧૫ વરસનો દોષ કે ૭૫ વરસનો, જે ત્યાં ન આવે તે ધરણમાં ગણાશે

ધરણ લોકો.—વૃદ્ધ લોકો પૂજનીય હાય છે; પણ હું મેશાં એમ થાય છે કે, આગળની પેઢીવાળા જુવાનો આગળ લાય છે અને વૃદ્ધોને એમ માલમ પડે છે કે જે ચીલે આપણી ગાડી ચાલતી હતી તે જ ચીલે આ ગાડી નથી ચાલતી એટલે કંઈક કેકાણે તો કંઈક ગડગડ, કંઈક ગોટાળો છે, કંઈક તો ખરાબ થઈ રહ્યું છે, કંઈક લાય જેવું છે—એમ વૃદ્ધોને હું મેશાં ભાસે છે. અને મારી ગણતરી પણ વૃદ્ધ માણુમનામાં કરવા ઇચ્છે, પણ તમે તે નથી કરી શકવાના કેમ કે તમે જુઓ છે

કે, હું તો દિવસે દિવસે જીવન થતો બહુ છું પરંતુ હકીકત રૂપે તો હું ન વૃદ્ધ છું, ન જીવન છું હું તો જીવન બાળક જ છું બાળકની વ્યાખ્યા “જે” જીવન હોય તે બાળક કહેવાય.”

હું આત્મારે એ આગદશામાં છું - અને પગબાળો ફરું છું એટલે भारी મણુની તમે વૃદ્ધતા પણ ન કરશો. અને જીવનમાં પણ ન કરશો અને આને બાળવાણી સમજીને, જેમ નાના છોકરાની વાણી ગમે તેની હોય છતાંએ મા સ્નેહપૂર્વક સાંભળે છે તેમ તમે બધા પ્રેમપૂર્વક સાંભળશો જે લોકો વૃદ્ધ છે અને જેઓ સાચા આવી નથી શકનારા તે લોકો भारी વાત પ્રેમથી સાંભળે

વૃદ્ધોને હંમેશાં યાદ છે કે આ નવો જમાનો આવ્યો છે અને એ કંઈક ગલત રાહ પર ચાલે છે એમ બાસ યાદ છે આ કંઈ આજની તાત નથી, બહુ પુરાણિક વાત છે તુલસી રામાયણમાં એક ઋષિ ગ આવે છે એક વખત રામ લક્ષ્મણ એકબીજા અને પરશુરામ બીજા બીજા થઈ ગયા હતા અને પરશુરામ લક્ષ્મણને બહુ સંભળાવે છે, ધમકાવે છે ડરાવે છે લક્ષ્મણ કરતો નથી આ સામો જવાબ આપે છે અને કંઈક અનિનિત જેવું પણ લાગે તેવો જવાબ આપે છે એવું દૃષ્ય તુલસીદાસે રામાયણમાં રજુ કર્યું છે અને લક્ષ્મણ જે જવાબો આપે છે તે પેલાં ત્રીજાંવે તેના છે એટલે અવિનયભર્યા ઉદ્વિગ્ન જવાબો રામની હાજરીમાં આપેના અને તુલસીદાસે એ જાનુ વણું ન બહુ રસપૂર્વક કર્યું છે

હું ઉત્તર દિશુ જીવનમાં ફરતો હતો ત્યારે ત્યાંના વૃદ્ધો ફરિયાદ કરતા હતા કે આ જમાનો હવે અમારા હાથમાં નથી રહ્યો એ ચિંતનને નથી માનતા અને અમારું સાલગતા નથી ત્યારે હું હંમેશા કહેતો કે, તમારે પેનું જે તુલસી રામાયણ છે તેના પર બધી રાખતી જોઈએ, એટલે સરમગે તુલસી રામાયણને જાત કરવું જોઈએ,

અને જ્યાં સુધી સરકાર ગુલસી સમાયણું જપ્ત કરવાની દિશ્મત કરતી નથી ત્યાં સુધી જ્યાનોતો-અવિનય ચાલવાનો અને પૂરોતો એ સહન કરવો-પૂરોતો સ્થિતિ-કાયમ રહેવાની.

હિન્દુસ્તાનનો મોટામાં મોટો ગ્રંથ, જે કરોડો લોકો વાંચે, અને એમાં પેલા પરશુરામને માટે લક્ષ્મણે એવું એવું બોલે કે, ત્યારે સાંભળીએ ત્યારે થાય કે, એમાં આટલો બધો અવિનય કેમ ચાલે ! પણ એમાં એક રહસ્ય છુપાયેલું છે. રામ હતા વિશ્વના નવીન અવતાર અને પરશુરામ હતા વિશ્વના જ અવતાર, પણ પુરાણો અવતાર. પણ પેલો પુરાણો અવતાર, જે વિશ્વનો જ હતો, તે વિશ્વના નવા અવતારને સમજી ન શક્યો કે, હવે રામાવતાર થયો એટલે નેતું જ ધોરણ ચાલવાનું. જુનું જે પરશુરામાવતારનું ધોરણ હતું તે હવે નથી ચાલવાનું તે પરશુરામ સમજી ન શક્યા.

માટે એ ધમકાવતા હતા ત્યારે લક્ષ્મણે કહ્યું કે, જોકે હું નાનો છું પણ નવી પેઢીનો પ્રતિનિધિ છું એટલે જુનવાણી વાતો તમે મને સાંભળાવો તે સાંભળીને હું ઠરું તે જાનવાનું નથી. હું અશ્વર-ઓગણીસ વરસનો છોકરો છું તેમ મને ન સમજતા. હું તો નવી પેઢીનો પ્રતિનિધિ છું, એમ કહીને પેલો બોલ્યો.

આશ્ચર્યની વાત છે કે ઉત્તર પ્રદેશમાં વધારેમાં વધારે ઊંડા એમાં શિસ્તભંગ થાય છે, અને શિસ્તનું પાલન થતું નથી એવી જ્યાં ને ત્યાં ફરિયાદો સાંભળવા મળે છે પરંતુ એ ફરિયાદ કરવાવાળા સમજતા નથી કે એનું ઉદ્દભવસ્થાન ગુલસી સમાયણું છે એ તો ઘેર ઘેર વંચાય છે છતાં રામની હાજરીમાં લક્ષ્મણે પરશુરામને સાંભળાવે છે અને રામ એ જોવા કરે છે, એને સાંભળ્યા કરે છે અને પછી રામ પણ કંઈક ઉત્તર આપે છે. રામના મુખમાં એ ઉત્તર કંઈક વિલક્ષણ લાગે છે.

“અમીરુ” નામ લઘુ નામ છે, બ્યારે તમીરુ” નામ બહુ લાંબુ” છે એટલે તમે બહુ મોટા છો.”

આપુ બધું ઓકસાઓને રોજ વાંચવા મગે અને જે ધર્મગ્રંથ તરીકે માથે ચઢાવી લે, અને પછી એના ઉપર સરખાર કરી. અકુશ ન રાખી થકે, તો પછી તમે ફરિયાદ કરો તો એ કી રીતે ચાલે ?

સમજવાની વાત છે કે, નવી પેઢીના અવતારની અવગણના પુરાણી પેઢીનો અવતાર કરે છે બ્યારે એ તેજસ્વીતા જીવે છે ત્યારે જ પુરાણો અવતાર નવા અવતારની સામે નમે છે, જુકે છે, વદન કરે છે અને પછી એકાન્તમાં ચાલ્યો જાય છે એવું દૃષ્ય રામાયણમાં તુલસીદાસે બહુ ચારી રીતે વર્ણવ્યું છે

મે જોયું છે કે જવાનો માટે ધરિયાદ થાય છે પરંતુ જેવી એમને માટે ફરિયાદ થાય છે તેવા જવાનો નથી એમનામાં એક નવો વિચાર પેદા થાય છે અને એ વિચાર પુરાણા મત્યોને તોડી નાખનાર વિચાર હોય છે જે વિચાર ખરાબ લાગે છે, એકાગ્રી મત્યો લાગે છે, તેને તોડી નાખનારો નવો વિચાર હોય છે જોકે પુરાણા લોકો તો એ મત્યોને ધણા સારા ગણે છે પરંતુ તે ધણા એકાગ્રી હતા તેનું નમને એક દષ્ટાંત આપુ જે કુ હમેશા આપુ છું

ચોરી એ પાપ એ સાવ સાચી વાત તો પછી સગ્રહ એ પાપ છે કે નહીં ? સગ્રહ પણ પાપ છે એ વાત ઉપર પુરાણા લોકોએ એટલો ભાર ન મૂક્યો, જેટલો ચોરી પર મૂક્યો કાંઈ સગ્રહ કરનાર લાઈ આવે તો, “આવો બેસો” એમ કહેવામાં આવે છે અને એમને માટે ગાદી-તાંક્યા મગાવવા પડે છે એમ થાય છે પરંતુ જો ચોર આવે તો એને સીધો જેલમાં રવાના કરે ચોર અને સગ્રહ કરનાર બન્ને એક બીજાના લાઈ લાઈ કહેવાય, અથવા તો બાપ-બેટો કહેવાય જે કહેવાય તે પણ એ બન્ને રીસ્તેદાર, સગાવહાલા તો કહેવાય જ છતાંયે

ચોરને જેલની સજા થાય છે અને સંગ્રહ કરનારની સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા થાય છે.

આ વસ્તુ જુના લોકો ભૂલી જાય છે અને પછી નવા લોકો આવે અને કહે કે—જેમ પેલા કામ્યુનિસ્ટો કહે કે—ચોરી કરવી એ ધર્મ થઈ શકે છે. માટે ચોરી એ ધર્મ છે અને સંગ્રહ એ પણ ધર્મ છે. અને લોકો જ્યારે આ સાંભળે ત્યારે કહે કે આ શું છે? આ જ્યાનીઆઓ કંઈ સમજતા નથી. જ્યાં સુધી સંગ્રહ કરવો એ ધર્મ ગણાતો હોય તો, ત્યાં સુધી ચોરીનો ધર્મ ઉપરિચિત થવાનો. અપરિચિતની વાત જો સમાજ ન સ્વીકારે તો અપહરણની વાત આવશે.

એટલે કામ્યુનિસ્ટોએ એક નવો ચર્ચ કાઢ્યો કે અપહરણ કરનારાઓનું અપહરણ કરવું તે એક સામાજિક કર્તવ્ય છે, એક નવો ધર્મ છે. એવો સિદ્ધાંત કાઢ્યો પણ તે સામાન્ય માણસોએ નહીં; મહામુનિ કાલે માકેસે, જે એ જમાનામાં એક દ્રષ્ટા હતા એમણે કહ્યું હતું કે, જ્યાં સુધી અપહરણ કરનારો વર્ગ સમાજમાં હોય, તે વર્ગ જો માન્ય વર્ગ ગણાતો હોય, તો તેની માન્યતા તોડવા સારું અપહરણ કરનારનું અપહરણ કરવું તે ધર્મ થઈ પડશે એટલે એમ બીડાઓ તેથી શું થાય? એનો અર્થ હું એમ સમજું છું કે જરૂરિયાતથી વધારે સંગ્રહ રાખવો સારો નથી.

પહેલાના જમાનામાં ફલાણે ફલાણે રાજ્ય મોટા ગણાતો હતો કારણ કે એના જનાનામાં પંદર સ્ત્રીઓ હતી જેટલી સ્ત્રીઓની સંખ્યા તેટલો વધુ મહત્વનો રાજ્ય એમ ગણાતું હતું જરાસંધનો પરાજય કરીને એની અમુક હજાર સ્ત્રીઓને છોડાવી હતી, એવું વર્ણન આવે છે. એટલે કે એટલી બધી સ્ત્રીઓનો એ પતિ હતો જેમ વધારે સ્ત્રી હોય તેમ તે આદરણીય, પૂજ્ય, મહાપુરુષ કહેવાતો. હિંદુઓમાં એની માન્યતા છે કે — મુસલમાન માન્યતા આ વાત

“અમારું નામ લઘુ નામ છે, જ્યારે તમારું નામ બહુ લાંબું છે એટલે તમે બહુ મોટા છે.”

આવું બધું હાંકરાઓને રોજ વાંચવા મળે અને જે ધર્મમંથ તરીકે માથે ચડાવી લે, અને પછી એના ઉપર સરકાર કરી. અંકુશ ન રાખી શકે, તો પછી તમે ફરિયાદ કરો તો એ સી રીતે ચાલે !

સમજવાની વાત છે કે, નવી પેઢીના અવતારની અવગણના પુરાણી પેઢીનો અવતાર કરે છે. જ્યારે એ તેજસ્વીતા જીવે છે ત્યારે જ પુરાણો અવતાર નવા અવતારની સામે નમે છે, જુકે છે, વંદન કરે છે અને પછી એકાન્તમાં ચાલ્યો જાય છે. એવું હથ રામાયણમાં તુલસીદાસે બહુ સારી રીતે વર્ણવ્યું છે.

મેં જોયું છે કે જવાનો માટે ફરિયાદ થાય છે પરંતુ જેવી એમને માટે ફરિયાદ થાય છે તેવા જવાનો નથી એમનામાં એક નવો વિચાર પેદા થાય છે અને એ વિચાર પુરાણો મૂલ્યોને તોડી નાખનાર વિચાર હોય છે. જે વિચાર ખરાબ હોય છે, એકાંગી મૂલ્યો હોય છે, તેને તોડી નાખનારો નવો વિચાર હોય છે. જોકે પુરાણો લોકો તો એ મૂલ્યોને ધણાં સારાં ગણે છે પરંતુ તે પછી એકાંગી હતાં તેવું તમને એક દર્શન આપુ. જે હું હમેશાં આપું છું :

ચોરી એ પાપ એ સાવ સાચી વાત. તો પછી સંગ્રહ એ પાપ છે કે નહીં ? સંગ્રહ પણ પાપ છે એ વાત ઉપર પુરાણો લોકોએ એટલો ભાર ન મૂક્યો, એટલો ચોરી પર મૂક્યો. કોઈ સંગ્રહ કરનાર ભાઈ આવે તો, “આવો જોસો” એમ કહેવામાં આવે છે અને એમને માટે ગાદી-તાકિયા મગાવવા પડે છે. એમ માય છે. પરંતુ જો ચોર આવે તો એને સીધો જેલમાં રવાના કરે. ચોર અને સંગ્રહ કરનાર બન્ને એક બીજાના ભાઈ-ભાઈ કહેવાય, અથવા તો બાપ-બેટા કહેવાય જે કહેવાય તે. પણ એ બન્ને રીસ્તેદાર, સગા-હાલ. તો કહેવાય જ. હતાંયે

ચોરને જેલની સજા થાય છે અને સંઘટ્ટ કરનારની સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા થાય છે.

આ વસ્તુ જુના લોકો બહી બન્ય છે અને પછી નવા લોકો આવે અને કહે કે—જેમ પેલા ક્રામ્યુનિસ્ટો કહે કે—ચોરી કરવી એ ધર્મ' થઇ શકે છે. માટે ચોરી એ ધર્મ' છે, અને સંઘટ્ટ એ પણ ધર્મ' છે. અને લોકો બ્યારે આ સાંભળે ત્યારે કહે કે આ શું છે ? આ જલ્પાતીઆઓ કંઈ સમજતા નથી. જ્યાં સુધી સંઘટ્ટ કરવો એ ધર્મ' ગણાતો હોય તો, ત્યાં સુધી ચોરીનો ધર્મ' અપરિચિત થવાનો. અપરિચિતની વાત જો સમાજ ન સ્વીકારે તો અપહરણની વાત આવશે.

એટલે ક્રામ્યુનિસ્ટોએ એક નવો યોગ કાઢ્યો કે અપહરણ કરનારાઓનું અપહરણ કરવું તે એક સામાજિક કર્તવ્ય છે, એક નવો ધર્મ' છે. એવો સિદ્ધાંત કાઢ્યો પણ તે સામાન્ય માણસોએ નહીં, મહામુનિ કાલ' માકંસે, જે એ જમાનામાં એક દ્રવ્ય હતો. એમણે કહ્યું હતું કે, જ્યાં સુધી અપહરણ કરનારો વગ' સમાજમાં હોય, તે વગ' જો માન્ય વગ' ગણાતો હોય, તો તેની માન્યતા તોડવા સારું અપહરણ કરનારનું અપહરણ કરવું તે ધર્મ' થઇ પડશે એટલે એમ મીડાઓ તેથી શું થાય ? એનો અર્થ' શું એમ સમજું છું કે જરૂરિયાતથી વધારે સંઘટ્ટ રાખવો સારો નથી.

પહેલાના જમાનામાં કલાણો કલાણો રાજ્ય મોટા ગણાતો હતો. કારણ કે એના જમાનામાં પંદર સ્ત્રીઓ હતી જેટલી સ્ત્રીઓની સંખ્યા તેટલી વધુ મહત્વનો રાજ્ય એમ ગણાતું હતું. જરાસંઘનો પરાજય ફરીને એની અમુક દગ્ગર સ્ત્રીઓને હોણવી હતી, એવું વર્ણન આવે છે. એટલે કે એટલી બધી સ્ત્રીઓનો એ પતિ હતો. જેમ વધારે સ્ત્રી હોય તેમ તે આદરણીય, પૂજ્ય, મહાપુરુષ કહેવાતો. ઇસ્લામમાં એવી માન્યતા છે કે — મસજીદમાં બાપજો...

સાબળીને મને માફ કરે, પરંતુ એ ધર્મમાં એનું મનાય છે કે—
ચાર કરતા વધારે સ્ત્રી કાંઈનાથી ન કસાય પરંતુ પેગમ્બરથી' કસાય
તા માટે પેગમ્બર ચાર સ્ત્રીથી વધુ કરી શકે ? કારણ કે તે બધાની
સાથે સમત્વથી વતી' હોય એવી તેમનામાં રક્તિ હોય છે પણ બધામાં
એ રક્તિ ત્રી રીતે હોય ? આટલી યોગ્યતા બધામાં ક્યાવી હોય ?
એટલે બીજા બધાને ચારથી વધારે સ્ત્રીઓ કરવાનું નિષેધ છે. આજનો
જમાનો આ વાતને કબૂલ કરશે કે ? જોટરી સ્ત્રીઓ વધારે તેટરી
પુરુષની યોગ્યતા વધારે તે વાત આજે કાંઈ માન્ય કરશે નહીં

આરી જ રીતે પુરાણ જમાનામાં એક કરતા વધુ સ્ત્રીઓ માંધને
શહેતી તે છતાંએ તેની ઇજ્જત વધારે મણાતી પરંતુ આજે તેનું નથી
આજે તો માંધને એ પત્ની હોય તો 'કેમ બાર્ડ, મેં' સાબળી' કે
આપને એ પત્ની છે," તો પેના ખીચારો નમ્ર થઈને જવાબ આપે કે
"હા ભાઈ, વાત તો સાચી છે પરંતુ અમુક અમુક કારણ થયું એટલે
બીજાં લગ્ન કરના પડ્યાં" તો બીજા લગ્ન કરવામાં કંઈક સ્વપ્ન છે,
એનું એને સમર્થન કરવું પડે છે એ પત્ની હોય તો સારું નહીં, એનું
આજે મનાય છે, ત્યારે પેના રામાયણમાં છોડે ચોક નહીં પત્નીની
વાત આવે છે

કશરથ રામને ત્રણ ત્રણ રાણીઓ હતી, પરંતુ ત્યારે રામ નરી
પેઢીના થયા એટલે એમના જમાનામાં એક પત્ની—નત આન્યુ તો
રામાયણમાં આપણને જોવા મળે છે કે ત્રણ ત્રણ પત્નીને લીધે કેવો
કોંશ અને રામાયણ થાય છે એટલે બે-ત્રણ સ્ત્રીઓનાથી વાત આજે
બેધજ્જવાળી આજે મનાય છે જોને વધારે સ્ત્રીઓ હોય તેણે જાન્યું
કામ ક્યું તેમ હોય નથી મનાવું, નીચું કામ ક્યું એમ જ મનાય છે
એનું કારણ કે મૂલ્ય બદલાઈ ગયું

એની જ રીતે તમે જોશો કે મૂલ્ય બદલાઈ રયું છે લોકની
વાત લઈએ જેમ કે કામવાસનાનું નિયંત્રણ કરવા સમાજે સિદ્ધાન્ત

ખનાઓ; અને જે માણસ જેટલી કમનાસનાનુ નિયમન કરે તેટલો તે વધારે સદ્ગુણ ગણાય તેવી કામના નિયમનનો સિદ્ધાન્ત યથો ત્યારે બે, ત્રણ, ચાર સ્ત્રીઓ વાળી વાત બિડી ગઈ

પરંતુ જ્યાં સુધી લોભનું નિયમન નથી થયું--ત્યાં સુધી ફલાણો માણસ કરોડપતિ છે એટલે એની ઇચ્છાત વધારે, એનાં માન-પ્રતિષ્ઠા વધારે; જે પોતાની પાસે કરોડ રૂપીઆ રાખે છે એનાં માન-પ્રતિષ્ઠા વધારે એવું આજે છે. તો હવે જેમ કામનું નિયમન કહ્યું તેમ અર્થશાસ્ત્રની ખાખખમાં લોભ નિયમન કરવાની બહુ જરૂરત છે, તેમ આચારની પેઢી કહે છે. જ્યારે એવું નિયમન પુરાણી પેઢીવાળા નથી કરતા. એનાથી બિહુ, સંશ્રદ્ધવાળાઓની ઇચ્છાત કરે છે અને તેમને બેસવા માટે ગાદી-તકિયો આપે છે. અને નવી પેઢીવાળા બેકામ છે, ઉચ્છ્રાંખલ છે અને અંકુશમાં નથી રહેતા એવું એ માને છે. એવું જે કહે છે તેમ ન થાય એમ આપણે ઇચ્છીએ.

જેવી રીતે “અસ્તેય” એટલે કે ચોરી ન કરવી તે એક મહા સિદ્ધાંત છે, તેવી રીતે અપરિગ્રહ પણ એક મહા સિદ્ધાંત છે.

પરંતુ અપરિગ્રહ તો સન્યાસીને માટે અને સામાન્ય ગૃહસ્થોને માટે અસ્તેય-વ્રત જે સન્યાસીને માટે જ અપરિગ્રહ-વ્રત હોય તો અસ્તેય વ્રત પણ સન્યાસીને માટે જ હોય. પરંતુ અસ્તેય-વ્રત તો ગૃહસ્થવ્રત તરીકે રાખ્યું સન્યાસી માટે અપરિગ્રહ એ પણ એક ધર્મ ગણાયો. આતું એકાગ્રી ચાલે ત્યારે માકસીકમનો ઉદય થાય. એટલે જ કામ્યુનિસ્ટો બોલે છે કે અપદરણ કરનારાઓના અપદરણ કરવું એ ધર્મ વસ્તુ છે, તો પુરાણ લોકોને, લોકો છે કે આ જ્ઞાનીઓનો ઉચ્છ્રેષ્ઠ ધર્મ મળ્યા છે અને ચોરીનું ગૌરવ કરે છે.

પરંતુ જો તેવું ન કરવું હોય તો તમારે સરકારને વિનંતિ કરવી જોઈએ કે કૃષા કરીને ભાગવત અથવા ઉપર બધી કરો તેના વગર આ કામ નહીં થાય જ્યાં સુધી છોકરાઓની ચોપડીઓમાં બાળકૃષ્ણની ચોરીની કહાણી આવે છે હોય ત્યાં સુધી જવાનીઓને દોષ આપી શકાય નહીં. બાળ કૃષ્ણ કેવી રીતે ચોરી કરતા હતા અને ઘરમાં જઈને માખણ ચોરીને બધા છોકરાઓને ભેગા કરીને ચોરીનો માલ વહેંચી નાખતા હતા—એ બધાનું રસપૂર્વક વર્ણન થતું હોય અને પેલા રામાયણનું પરશુરામની સામે અવિનયભર્યું વર્તન રસપૂર્વક વર્ણવતું હોય, ત્યાં સુધી જવાન લોકો શી રીતે માખૂમાં આવે ?

જનાણે શરૂઆત, તો તેનું જ સ્થાન ગાદી નમ્યા પર જુલોય, આ પેલાએ નારી કડી કે તો તેને શીવો જેલમાં લઈ જવામાં આવેલો હોય તો સમાજની ઉન્નતિ ન થાય

જ્યાં સુધી એકાંગી ધર્મને અધૂરા સમજીને એને પૂરું કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી સમાજ આગળ ન જાય

જરૂર નથી પરંતુ જો જાગ્યાનો કાર્યક્રમ ફેર્લ જાય, સફળ ન થાય, તો કોમ્યુનિસ્ટ લોકો કહે છે કે, અમારે માટે રાહ ખુલ્લી થશે કે નહીં ? થવો જોઈએ કે નહીં ?—એવો સીધો ખડેચોક સવાલ પૂછે છે અને એનો ઉત્તર એમને સીનો ખડેચોક અપાશે તો જ એમને સમાધાન થશે પરંતુ જો ગાળો આપીને એમને રોકવા માગશો તો, અને એથી કોમ્યુનિઝમનું વાતાવરણ નષ્ટ થશે એવી જો આશા રાખશો તો તે બ્યર્થ છે

કર્તવ્ય કયાં વગર કેમ ચાલશે ? હું સાક્ષાત્ત વર્ષ થયા લોએને આ જ વાત ઝૂંઘુ છું કે, તમારી પાસે જમીન હોય તો જમીન અને સંપત્તિ હોય તો સંપત્તિ, જે કંઈ હોય, એનો એક અંશ સમાજને આપો. આવી રીતે જો પ્રત્યેક વ્યક્તિ અંશ દાન કરે તો પ્રેમશક્તિની લોકકાન્તિ થાય અને તો શાન્તિથી બહુ મોટું કામ થાય અને પછી કોમ્યુનિસ્ટોની ગરજ ન પડે અને શસ્ત્રશક્તિની પણ જરૂર ન રહે અને સૌ પ્રેમ-શક્તિને વશ થાય.

આ આ કામ એટલું બધું સરળ છે કે એથી વધારે જો હું સરળ કરવા જાઉં તો તે હાસ્યાસ્પદ થાય એટલે તમારી સંપત્તિનો જો હિસ્સો, કે સાતમો કે આઠમો હિસ્સો સત્તાજને માટે આપવો જોઈએ અને જો હું તમારા વેપારમાથી નથી માગતો, તમારા ઘરમા જે ખર્ચ થતું હોય તેનો હિસ્સાગ કરીને આપજો

કોઈ કચેડખતિ વેપારમા કચેડો રખીઆનો વેપાર કરતો હોય તો ઘરમા લાખોનો ખર્ચ હોય અને જો લાખો કમાતો હોય તો ઘરમા હમ્મનો ખર્ચ હોય પરંતુ હું તો તમે કેટલા જમાવો છો તેનો હિસ્સાગ નથી માગતો, તમારા ઘરમા જોટલો ખર્ચ કરતા હો તો તેનો હિસ્સાગ કરીને, તમારા ઘરમા જોટલા માણસ હોય તેમા એક માણસનો ઉમેરો કરીને મને મારો જગ્યા આપજો

ધારો કે લગભગ છ હજાર રૂપીઆનું ખર્ચ થતું હોય તો સમાજને નામે એક હજાર રૂપીઆ કાઢવા નોંધએ અને જરૂરો રૂપીઆ ખર્ચ થતું હોય તો મો રૂપીઆ કાઢવા નોંધએ તો આ માગણી કંઈ વધારે માંગણી કહેવાય કે ? આતુ નો થાય તો દરેક ધરમા દરિદ્રનારાયણને પ્રવેશ મળે આરી રીતે દરેક કુટુંબ, પત્ની એ ગરીબ હોય કે અમીર હોય, પણ એ સમાજને માટે એક દિસસો આપે આટલી સાદી વાત

લોભની પાસે સાત, સાડા સાત રૂપી મૂકુ છુ આ મારી ન્યુનતમ માગણી છે તેનો તમે સીધર કરો તો અહિંસાની શક્તિ પ્રગટ થશે. એક બાબુથી પૂછવાદીઓની કળૂમી છે અને બીજી બાબુથી દામ્યુનિસ્ટોનુ અતિ હિંસાકારીનું અલિકમણુ છે અતિ ઉત્સાહથી નો આ મમ કરશે તો સમાજને મુક્તિ મળશે અને વિદ્યમા શાંત સ્થાપના કરવા માટે બારત સફળ થશે

મુરેન્દ્રનગર તા ૧૧-૧૨-૫૮

લોકશાહીની તારણહાર સ્વતંત્ર જનશક્તિ

આજે આ યુગ માટે પરમેશ્વરનો સર્વશ્રેષ્ઠ અહિંસાનો સંદેશ છે સામાજિક અધિકાર અને રાજનૈતિક ક્ષેત્રમા અહિંસા આવરી નોંધએ, તેવો સંદેશ પરમેશ્વરનો છે અને પરમેશ્વરના સંદેશાને લોકોની પાસે પહોંચાડવા માટે અમુક માણસો નિમિત્તમાત્ર યર્ધ જાય તો પત્ની પેલા માણસોનું વાચ સાબળવાની ઉત્સુકતા લોકોમાં બહુ થાય છે

ધારો કે મારા વ્યાખ્યાનમા હુ લોકોને ત્યાગ અને પ્રેમના સંદેશને બંને બોગ-વિનાસની વાતો મ્હેત તો આટલા બધા લોકો ને મને

આને સાંભળતા આવ્યા છે તે બધા આવને કે? આ લોકો બધા આવ્યા છે તે શા માટે આવ્યા છે? બધા ત્યાગ-પ્રેમની વાત હોય ત્યા બધા સાંભળતા માટે આવે છે; પછી ભલેને ત્યાગ કરતામાં મુશ્કેલી આવતી હોય, અને મોહને કારણે એકાએક કરતાની જેટલી ઇચ્છા હોય તેટલું ન પણ કરી શકતા હોય; તો પણ લોકોને ત્યાગ, પ્રેમ અને કરુણાનો વિચાર સાંભળવો ગમે છે એ સંદેશ એમને પ્રિય થાય છે કારણ કે પરમેશ્વરની ઇચ્છા એ રીતે કામ કરતી હોય છે.

પરમેશ્વરની ઇચ્છા એટલે કે કાળ-પુરુષની માંગ! આ માગણી કાળ-પુરુષની માંગણી છે પરમેશ્વરને આપણે આપણી આંખોથી નોંધે નથી, પરંતુ સમગ્ર શરીરે છીએ કે અમુક વિચાર અમુક જમાના માટે યુગધર્મ થાય છે અમુક યુગમાં અમુક ધર્મ હોય છે એટલે યુગધર્મની વાત લોકોને લાગે છે એટલે લોકો આને અહિંસાની વાત ઇચ્છે છે.

આને આખી દુનિયામાં સર્વ હિંસા ચાલે છે મોટા મોટા શસ્ત્રો વધી રહ્યા છે, અને એવાં એવાં યોદ્ધાઓ નીકળ્યા છે કે તેની કક્ષણ પણ આપણે નથી કરી શકતા! આમ, આખી દુનિયામાં જોડે શસ્ત્રો વધી રહ્યા છે, પણ એક જમાનામાં શસ્ત્રો ઉપર જે વિશ્વાસ હતો તે આ જમાનામાં નથી રહ્યો પણ બીજું કંઈ સત્ય નથી, અને પ્રશ્નો તો છે, એટલે શસ્ત્રો વધારે નાથ છે એ તો ગાહું ચાલતું હતું એટલે ચાલે છે અત્રેજીમાં જોને “ઇનસિંયા” કહીએ છીએ તેવો આપણે આપણા દેશમાં “ઇનસિંયા” છે; એટલે કે જુનું ચાલે છે તેવું ચાલના દેવ ;

આપણે માનીએ છીએ કે આપણું લક્ષ્ય તો લોકચાહીના રક્ષણ માટે છે. લોકચાહીમાં જલ્દારથી જો આક્રમણ થાય તો દેશના રક્ષણનું કામ સેના કરે એમ માનીને લોકચાહીની રક્ષાને માટે સેના રખાય છે.

હવે બહુ મોટો સવાલ એ પેલા થાય છે કે લોકશાહી પરબે બહારથી આક્રમણ થાય તો આપણે ત્યાં સેના તૈયાર છે એમ માનીએ, અને એ સેના આપણું રક્ષણ કરી શકશે એમ ક્ષણભરને માટે માની લઈએ, પરંતુ જો એ જ દેશનું લશ્કર પોતે એ જ દેશની લોકશાહી પર હુમલો કરે તો પછી એ દેશ શું કરશે એ સવાલ છે.

આજે તમે જુઓ છો કે પાકિસ્તાન, બર્મા, ઈજિપ્ત વગેરે દેશો લશ્કરના હાથમાં આવી ગયા છે, અને હવે તો સાબળું છે કે ક્રાન્સ જેવો દેશ કે ન્યા લોકશાહીના નિયમો નિર્માણ થયા, જેણે આખી દુનિયાને સાદિયની પ્રેરણા આપી અને રૂઝ ક્રાંતિના તત્ત્વજ્ઞાનની જે બમિ હતી એના દેશમાં પણ આજે લશ્કરના માણસોના હાથમાં સત્તા ગઈ છે.

હું એમ કહેના નથી માગતો કે લશ્કરમાં જે લોકો પોતાના હાથમાં સત્તા લઈને બેસા છે તે પણ દુર્જનો છે અથવા તો લોકોને એ કનડગલ કરશે તેઓ બને સારા માણસ હોય અને લોકોના હિતના કામે એમણે ક્યાં હોય, પણ જો લોકશાહી પર આક્રમણ થાય તો પછી શું? સારો કારભાર તો રાજાશાહીમાં પણ કેટલાક રાજાઓ ચલાવતા હતા પરંતુ આજે આપણે રાજાશાહીને માન્ય નથી કરતા અકબર રાજા ધણો સારો થઈ ગયો, પણ આપણે એમ નથી કહેતા કે અકબરના જમાનામાં હિંદુસ્તાનમાં લોકશાહી હતી.

એટલે આજે બને પેલા લશ્કરી સેનાપતિઓ જે રાજ્યનો કમળો લઈને બેસા છે—ક્રાન્સ, પાકિસ્તાન, બર્મા, મુઘન વગેરેમાં અને હજી બીજા કેટલાયે દેશોમાં એવું થયું—એ બને સારા માણસો હોય અને બને પ્રગતિને મુખ પણ આપતા હોય, તો પણ લોકશાહી પર આક્રમણ થયું કે નહીં? જો આપણા દેશ પર બહારના લોકોનું આક્રમણ થાય તો લશ્કર આપણું રક્ષણ કરશે, પરંતુ આપણી

સેનાની પકડમાં જો દેશ આવી ગયો અને લોકશાહી પર તે તરાપ મારે તો શું થાય ?

હું એવું કહેવા નથી માગતો કે એવું થાય એવી અત્યારે હિંદુસ્તાનમાં સ્થિતિ છે. હું એવું સૂચવવા નથી માગતો કે હિંદુસ્તાન પર એના લશ્કરનું એવું આક્રમણ થવાનું છે એની સ્થિતિ નથી તેમ આપણે માની લઈએ, કેમ કે અહીં એક એવો પુરુષ ખેડો છે જેના પર લોકોની યદ્ધા છે એટલે એવું હિંદુસ્તાનમાં નહીં થાય તેમ માની લઈએ પરંતુ હું સાવ સ્વતંત્ર સ્થાય પશુ છું કે લોકશાહી પર રાષ્ટ્રના જ લશ્કરનું આક્રમણ થાય તો શું ?

દૂંકમાં, લોકશાહી કેવળ લશ્કરના આધારે નહીં ન શકે તેટલું આપણે સમજવું જોઈએ, પછી ભલે આપણે લશ્કર રાખીએ.

જો પરદેશી આક્રમણનો ડર હોય અને લોકમાં હજી એટલી હિંમત અને શક્તિ ન આની હોય તો લશ્કર ભડે રાખીએ, પણ આપણે એવા જનમાં ન રહીએ કે સેના રાખીશું એટલે લોકશાહી તદ્દન સુરક્ષિત રહેશે.

લોકશાહી તો ત્યારે જ સુરક્ષિત રહેશે કે જ્યારે લોકોની અંદર હિંસાની વિદેશી અને સરકારથી વિજિત એવી શક્તિ ઉત્પન્ન થશે. આવી સ્વતંત્ર શક્તિ આપણા દેશમાં ઉત્પન્ન થવી જોઈએ એવા હેતુથી મારો આ પ્રયાસ ચાલે છે.

એટલે આ મારી પદ્ધતિ, આ ગ્રામદાન-જનનની પાત અને સંપત્તિદાન, એટલે કે દરેક જથ્થા પોતાની સંપત્તિનો હજો ભાગ સમાજને આપે એ બધું ચાલે છે તે આ દેશમાં સ્વતંત્ર લોકશાહી નિર્માણ થાય એટલા માટે ચાલે છે લોકોને એમાં બહુ ઉત્સાહ છે અને લોકો બહુ પ્રેમથી આ વિચારને વધાવી લે છે અને આ વિચાર તારક વિચાર છે તેમ લોકો માને છે.

અત્યારે હિંદુસ્તાનમાં લિન્ન લિન્ન રાજનૈતિક પક્ષો કામ કરી રહ્યા છે અને તેનાથી બધા લોકો તંગ આવી ગયા છે, અને લોકોને એવો કોઈ સહ મળે કે જેથી આ રાજનૈતિક અગાડગોથી બચી શકાય અને પોતાની શક્તિ પોતે જાળી કરી શકે, તે લોકો તેવું ઇચ્છે છે.

આજે ચૂંટણીમાં કોંગ્રેસ જાણી યાય તો કોંગ્રેસને મત આપે એનો અર્થ એ નહીં કે લોકોને કોંગ્રેસ પર બહુ નિશ્વાસ છે, પરંતુ એનો અર્થ એ છે કે લોકોને બીજા બધા પર વધારે અનિશ્વાસ છે પરંતુ કોંગ્રેસને મત આપે એટલે સાથે કોંગ્રેસને સરકાર પણ આપે એવું આજે નથી પરંતુ કેવળ વોટ આપે શુ યાચ ? એથી કરીને પ્રાણનો પૂરો સહકાર સરકારને મળશે કે આજે મળે છે તેવું નથી

આજે પંચવર્ષીય યોજનાવાળાઓની મુખ્ય ફરિયાદ એ છે કે આજે લોકહિત માટે યોજના આવે છે પરંતુ તેને માટે લોકોમાં જે ઉત્સાહ પેદા થવો જોઈએ તે કેમ નહીં થતો હોય ? તે જ આજનો મુખ્ય સવાલ છે

એટલે સરકાર સામે, ચૂંટણીમાં લોકો તેને ચૂંટી આપશે કે નહીં તે સવાલ મહત્વનો નથી, પણ સહકાર વિના દેશ આગળ વધશે કે કેમ એ સવાલ છે સરકારના ધ્યાનમાં અત્યારે એ આવે છે કે કેવળ સરકારની શક્તિથી દેશનું કામ ન ચાલે દેશમાં લોકશક્તિ જાળી થવી જોઈએ તે લોકશક્તિ શી રીતે જાળી યાય, અને કોણ જાળી કરે તે સવાલ સૌથી પાયાનો છે

લોકશક્તિ સરકારના નિયંત્રણથી, હુકમથી કે કાયદાથી પેદા નથી થવાની

આજે સરકાર પ્રશ્નિત કરે છે કે ગામડે ગામડે ગ્રામપંચાયત યાય અને ગ્રામપંચાયતને સરકાર અમુક અધિકાર આપે. સરકાર કહે

છે કે ગ્રામપંચાયત જો વધારે-સારી ચાલે, અને જો લોકોની મોખ્ખતા વધે તો અમે ગ્રામપંચાયતને વધારે અધિકાર આપીશું.

તો હું પૂછું છું કે “અરે ! તમે કોણ છે અધિકાર આપનારા ? એનો શો ઉત્તર છે ? તમારી પાસે શું અધિકારનું પાસંલ છે કે તેમાંથી અધિકાર આપશો ?”

એનો અર્થ એ છે કે આજે જે ગ્રામપંચાયતો છે તે ગ્રામગ્રામાંથી જોબી નથી થતી પરંતુ સરકાર તરફથી જોબી થાય છે, અને તે ઉપર ઉપરની પ્રેરણાથી થાય છે અને એ રીતે સત્તાની વહેંચણી થાય છે. :

આમ એ સત્તાની જ સંસ્થા થાય છે, સેવાની સંસ્થા નથી થતી. સત્તાની વહેંચણી કરીને અમુક માણસોના હાથમાં સરકાર સત્તા આપે છે, અને ગ્રામજનું નેતૃત્વ જીભું કરવા મથે છે; પરંતુ ગ્રામજનું નેતૃત્વ ગ્રામજનમાંથી જ થવું જોઈએ, ઉપરથી નહીં.

તો અત્યારે જે ચાલે છે તેથી લોકશક્તિ નિર્માણ નહીં થઈ શકે. લોકશક્તિ સરકારી નિયંત્રણથી ન થાય.

હા, લોકશક્તિ જોબી થાય તો સરકાર લોકસ્વચ્છતાના કામમાં મદદ જરૂર કરી શકે, પણ પ્રુદ શક્તિ જ જોબી કરવાનું કામ સરકાર કે રાજનૈતિક પક્ષ ન કરી શકે.

એવી રીતિમાં બધી પ્રજા સર્વોદય વિચારનું નામ સાંભળીને તેના તરફ ઉત્કંઠાથી જુએ છે કે સર્વોદયમાંથી કંઈક નીકળશે. એ જ આશાથી આટલા બધા ભાઈઓ અને બહેનો મને સાંભળવા આવે છે અને હું કહેવા માગું છું કે એમની એ આશા વાજળી છે, યોગ્ય છે.

પરંતુ હું પૂછવા માગું છું કે તમે બધા કયા નેતાઓ વિશે આશા રાખો છો ? સર્વોદય-વિચાર પાસે આશા રાખો છો તે તો

બરાબર છે, પરંતુ જો તમે એમ માનતા હો કે અમે તો સર્વોદય-વિચારના જે નેતાઓ છો તેમના ઉપર વિશ્વાસ રાખીએ છીએ તો તમારી એ આશા ભ્રમશૂન્ય છે.

તમે જો વિશ્વાસ રાખો તો સર્વોદય-વિચાર પર વિશ્વાસ રાખજો; અને સર્વોદય-વિચાર પર વિશ્વાસ એટલે કે પોતાના પર વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ એવું સમજીને ચાલવું. તે કામ થશે.

તમે જો એમ માનતા હો કે આજના નેતાઓ કોઈ કામ નથી આપતા એટલે આ સર્વોદય-વિચારનું જે નેતાઓ થશે તેમના ઉપર વિશ્વાસ રાખીએ તો તે તદ્દન ભ્રમણા છે બહુ મોટી ભ્રમણા છે એવો ભ્રમ તમે રાખશો આ !

સર્વોદયમાં નેતૃત્વ ન હોય, સર્વોદયમાં સેવકત્વ હોય છે. આજકાલ 'વિલેજ લીડરશિપ' (ગ્રામનેતૃત્વ) વગેરે વાતો ચાલે છે, પરંતુ તે ભ્રમશૂન્ય છે સર્વોદયમાં નેતા ન હોઈ શકે સમાજ પોતાની સેવા માટે ખુદ જોઈ ત્યારેજ સર્વોદય થાય

પ્રાગઢા, તા ૬-૧૨-'૫૮

विज्ञानयुगम्
 वैश्वदीप
 प्रयुक्ता
 श्री विनोदाश्रम

વિજ્ઞાનયુગમાં વૈશ્વધર્મ

ખુદ જ ખુશના વાત છે કે તમારા જેવા મહાજનોની આગળ જે વાત મૂકવાનો મને પ્રસંગ—અવસર મળે છે.

મહારાષ્ટ્રમાં હું જ્યારે ફરતો હતો ત્યારે મુંબઈ જવાની વાત નીકળી હતી પણ મેં ના કહી હતી; કારણ કે સાદાસાત વરસથી હું આખા દેશમાં ફરું છું અને મારે જે કહેવાનું હોય છે તે રાજ સાવજનિક રીતે કરું છું. એમાં કેવળ ભૂમિની જ વાત નથી આવતી, સંપત્તિની પણ વાત આવે છે. અને દ્રસ્ટી તરીકે મોસિકો વર્તે તે વાત પણ એમાં આવે છે.

આવી સ્થિતિમાં હું મુંબઈ જઈને મહાજનો પર આક્રમણ કરું એ મને સારું ન લાગ્યું.

હું માનતો હતો—અને માનું છું કે જે ઉદારતાના વિચારો આ ભૂદાન આદોલનમાં પ્રગટ થયા છે તેની અસર વિશ્વવ્યાપી થવાની છે અને આગળ જતાં એનાથી કોઈ પણ અટ્ટત નહીં જ રહે.

મહાજનો, વ્યાપારીઓ, મિલમાલિકો વગેરે બધા વિચાર હતાશા, લોકજોતાઓ છે. તેઓ વાત સમજે છે. આવી સ્થિતિમાં મુંબઈ જઈને મારી વાતો હું કંઈક અશ્વહૃવક એમની પાસે

મૂકુ એમા તો મને એક રીતે આકમણ જ લાગે છે એટલે
મેં કહ્યું કે હું આ મુખ્ય પ્રદેશમા છું તો આ મૂકુ લાઈઓ—
માલિકો વગેરે—કોઈ પણ ઠેકાણે મને મંજૂરી શકે છે અને
પ્રેમપૂર્વક મારી સાથે વાતો કરી શકે છે, અને જો તેઓ
મારા વિચાર પૂરા કરી શકતા હોય તો તેઓ જાહેર કરી શકે
છે,—એને વિષે મારી સાથે ચર્ચા પણ કરી શકે છે તેને માટે
હું તૈયાર જ રહીશ

પણ મારા તત્કથી હું એક કીડી પર પણ આકમણ
કરવા નથી માગતો આ આદેવનમા એક પણ પ્રસંગ મને
યાદ નથી કે જ્યારે કોઈ પણ જાતનું આકમણ માન તત્કથી
કોઈના પર થયું હોય

હું એક વિચારમા શ્રદ્ધા ગણનારો માણસ છું અને હું
માનું છું કે જે સત્ય વિચાર હોય છે તેને કોઈ ગળી નથી
શકવાતું પણ આ વિચારના પ્રવાહમા બધાએ લગાવું જ પડશે
અને પરમેશ્વરે જે બુદ્ધિ નોને આપી છે તે બુદ્ધિ આ
પ્રવાહને અનુસરે થવી જ જોઈએ, અને તે થશે જ એટલા
માટે મારે તો નમ્રતાપૂર્વક વિચારો મૂકવા એટલું જ મારું
કામ છે એમ નમજીને મારે આવવું જોઈએ અને એ રીતે
હું કામ કરતો આવ્યો છું

તમને ખબર હશે કે ગાંધીજી દ્રષ્ટીશીયના વિચારને બહુ
માનતા હતા તેઓ કહેતા હતા, તેઓ વિશ્વાસ રાખતા હતા
અને તેમને આશા હતી કે આપણા દેશના વેપારીઓ, મજાનનો,

માલિકો આ જ ભૂમિમાંથી પેદા થયા છે અને અહીંનાં જ જળ-વાયુનું તેઓ સેવન કરે છે. એટલે અહીંનાં જળ, વાયુ અને માટીમાં જે સદ્ભાવના રહી છે તે તેમને પણ મળી છે. એટલે એ લોકો દ્રુતી તરીકે વર્તે અને આખા સમાજના એવકળને એ હિંદુસ્તાનમાં તદ્દન સંભવિત છે. અને તે યશો એવું તેઓ માનતા હતા.

એટલે એક વાર તો ઘણા ભાઈઓને સાથે લેગા કરીને સર્વા કરેલી અને દ્રુતીરીપનો સુ અર્થ હોઈ શકે તે તેમને સમજાવતાં જે કહ્યું હતું તેના ઉપરથી એક મુસદ્દો ધનાવવામાં આવ્યો હતો. - એ ખરડાનું-મુસદ્દાનું સુ થયું તેની ખબર નથી. પણ મારી માન્યતા હું તમને કહું છું કે દિવસે દિવસે જેમ વિજ્ઞાનયુગ જોરથી આવતા જાય છે તેમ તેમ વ્યક્તિ તરીકે માણુમ બહુ જ મહત્વનો થતો જાય છે.

પુરાતન જમાનામાં આત્મજ્ઞાનની એક શક્તિ હતી. તે ઉપરાંત આજે જ્યારે માણસને વિજ્ઞાનની શક્તિ પણ મળે છે ત્યારે માણસનું વ્યક્તિત્વ બહુ જ મમર્ષ થવાનું છે અને એ વ્યક્તિત્વ એટલું વ્યાપક થશે કે એમા આખા સમાજને સમાવી શકાશે.

કેટલાકનો એવો ખ્યાલ છે કે, પબ્લિક અને પ્રાઇવેટ મેકટર એ બંને મળીને રાષ્ટ્ર બને છે. અને જેમ જેમ પબ્લિક મેકટર વધતુ જશે તેમ તેમ પ્રાઇવેટ મેકટર ઘટતુ જશે; અને ત્યારે રાષ્ટ્રની પ્રગતિ થશે, પછી ભલે એ ધીરે ધીરે થાય.

આને તો હિંદુસ્તાનમાં જાને સેક્ટરને અવકાશ છે, પણ વિકાસ ક્રમમાં એક દિવસે પ્રાઇવેટ સેક્ટર ખતમ થઈ જશે અને પબ્લિક સેક્ટર સો ટકાનું થઈ જશે તો ઉત્તમ સમાજ-વ્યવસ્થાની અવસ્થા પ્રાપ્ત થશે, એવું કેટલાક લોકો માને છે.

પણ હું આ વાત એવી રીતે નથી સમજતો. મર્વોઇયની જે રીત છે તે રીતે હું તો સમજું છું અને તે રીતે મને તો આ વાત ઉચિત નથી લાગતી, બંધ બેસતી નથી લાગતી.

મને હ મેશાં લાગ્યું છે કે જેવી રીતે આંગળીઓ ને હાથની વચ્ચે પરસ્પર સબધ હોય છે એવો (મંબંધ) પબ્લિક અને પ્રાઇવેટ સેક્ટર વચ્ચે હોવો જોઈએ. પ્રાઇવેટ સેક્ટર આંગળાં અને પબ્લિક સેક્ટર હાથ છે. આંગળી છોડીને હાથ કામ નથી કરતો અથવા તો હાથથી અલગ આંગળા કામ નથી કરતાં હાથ જે કામ કરે છે તે જ આંગળાં કરે છે અને આંગળાં જે કરે છે તે જ હાથ કરે છે.

એટલે હું તો પબ્લિક સેક્ટર+પ્રાઇવેટ સેક્ટર, જાને મળીને રાષ્ટ્રયોજના થાય એવું ગણિત નથી કરતો.

પબ્લિક સેક્ટર = પ્રાઇવેટ સેક્ટર અને પ્રાઇવેટ સેક્ટર = પબ્લિક સેક્ટર એ જાને એક જ છે અને એનું જ નામ રાષ્ટ્રયોજના.

એટલે પબ્લિક સેક્ટર અને પ્રાઇવેટ સેક્ટર-એવો ભેદ હતીને, જાનેનો સરવાળો કરી, સરવાળામાં અમુક વધે ને અમુક ઘટે તેમ હું નથી માનતો.

ધારો કે આજે પબ્લિક સેક્ટર “૩૦” છે અને પ્રાઇવેટ સેક્ટર “૭૦” છે, તો એ બંને મળીને “૧૦૦” થાય છે. અને કાલે પબ્લિક સેક્ટર વધીને ૪૦ થશે તો પ્રાઇવેટ સેક્ટર ૬૦ થશે અને બંને મળીને ૧૦૦ થશે. આવી રીતનું ગણિત પેલા લોકો માને છે. તેઓ બંને સેક્ટર વચ્ચે વિરોધ નાને છે.

પણ હું માનું છું કે, પબ્લિક સેક્ટર, પણ ૧૦૦, ટકા હોવું જોઈએ અને પ્રાઇવેટ સેક્ટર પણ ૧૦૦ ટકા હોવું જોઈએ. $૧૦૦ + ૧૦૦ = ૨૦૦$ (એટલે કે) પબ્લિક સેક્ટર + પ્રાઇવેટ સેક્ટર = ૨૦૦ (ટકા).

આ એક નવું ગણિત છે. આ સર્વોદયનું ગણિત છે જેમાં “સો વત્તા સો બરાબર એ” થાય છે. પણ એ ત્યારે જ થાય કે ન્યારે લોકહિતના પ્રતિનિધિ તરીકે જ વેપારી કામ કરતા થાય.

તમે જોશો કે આજે હિંદુસ્તાનમાં—અને કદાચ દુનિયામાં પણ—વેપારી વિના કંઈનું ચાલતું નથી. અને હિંદુસ્તાનમાં તો નથી જ ચાલતું. અને એ બાહર છે કે, વેપારીને ગળો આપ્યા વિના (પણ) નથી ચાલતું. આશ્ચર્ય છે કે જેની સેવાની સમાજને અત્યંત આવશ્યકતા હોય છે તેને પણ ગળો આપ્યા વિના નથી ચાલતું. આ એક વિચિત્ર વાત છે.

પણ આમાં વેપારીનો દોષ નથી. આ આખા સમાજનો દોષ છે એટલે વેપારી પણ એમાં આવી બાય. અને તે દોષ એ છે કે આજે પસાનું મૂલ્ય અસ્થિર છે. પંચાન્ની સ્વતંત્ર કમિત રહી નથી. પસો પોતે જ આવશ્યકસંનીય થઈ ગયો છે.

એવી સ્થિતિમા માણસની ભાવના બધી ટૂંકિમ થાય છે
લોકો સ્વાધીનો નાચો અથ' નથી સમજતા

મારા હાથનો સ્વાધ' મારા પગની સેવા કરવામા રહ્યો ॥
એટલે હું રોજ દમગાર માઈલ ચાલુ અને પછી ત્યારે
ચાલીને આવીને નહાવા બાંઈ છું ત્યારે મારા હાથની વૃત્તિ
જોધને મારા પગ એટલા પ્રસન્ન થાય છે કે બીજે દિવસે
કરીથી ચાલવા એ તૈયાર જ રહે છે. માન પર મારા પગનો
એટલો બધો ઉપકાર છે કે એના વિના યાત્રા ન ચાલે. એટલે
મારા હાથ પગની ખૂબ સારી રીતે સેવા કરે છે, કળાવે છે,
પગથ'પી કરે છે અને એવી રીતે ખૂબ સેવા કરીને એને ખુશ
રાખે છે એટલે બીજે દિવસે (પગ) તૈયાર રહે છે

એને બહુ હાથ પોતે (પગથી) જીદાઈ રાખે અને 'હું
જીચો છું ને તું નીચો છે એટલે હું તારું કામ નહીં કરું'—
તેમ હાથ કહે તો પગ યાત્રા કરવા ઇન્કાર કરે. અને આમ
આ દેહનું જે કામ ચાલે ॥ તે ખતમ થઈ જાય એ કામ
કેવળ હાથ, પગ કે વાણીથી નથી થતું, તે જીવનથી થાય છે
એટલે પગની સેવા માટે હાથ તૈયાર રહે છે તો શરીર ચાલે
છે કાનમા હું જ થતું હોય તો આજ રહે છે પેટમા હું જ
હોય તોય આજ રહે છે આંખમા હું જ હોય અને
આજ રહે તો નવાઈ નથી પણ શરીરના અંગોને એકબીજાને
માટે ખૂબ સહાનુભૂતિ છે એટલે શરીર સીધી રીતે ચાલે છે

એવી જ રીતે સમાજના અંગો પરસ્પર અનુસંગ, સ્નેહ-

પ્રીતિ, એકબીજાનું ભલું કરવાની તત્પરતા સજો ને સમજો કે બીજાનું ભલું કરવામાં પોતાનું ભલું છે. આવું જો થાય તો સ્વાર્થની સાચી વ્યાખ્યા ધ્યાનમાં આવશે. સ્વાર્થ નાધવાની આ જ સાચી અને સ્વરણ રીત છે.

એટલે મારો તો વેપારીઓ ઉપર વિશ્વાસ છે. હું ધાંટું છું કે મારા જેવા તમને તો કેટલાય મિત્રો મળ્યા હશે, અને મગશે પણ તમારા જેટલા મિત્રોની નજ્યા હોય તેમાં હું તમારો અગત મિત્ર છું અને તમારી સૌની પ્રતિષ્ઠા વધારવા હું ઇચ્છું છું. એટલે આજે જે કામ ચાલે છે તેમાં તમારો પોતાનો સહકાર આપશો.

માધી બાપુએ જે કાંઈ કહ્યું તેનો જો તમે સ્વીકાર કરો તો સરકારમાં જેટલી શક્તિ છે તેથી વધારે જ શક્તિ તમારામાં આવે કારણ કે આજો બ્યવહાર તમારી મારફત ચાલે છે.

એકવાર મેં વિનોદમાં કહ્યું હતું કે જેવી રીતે નિશાળમાં અને કોર્ટોમાં રજા પડે છે તેવી રીતે એકાદ વરસને માટે સરકારને જો છુટ્ટી આપી દઈએ, તો જોઈએ તો ખરા કે સુ થાય છે? પણ એવી હિંમત નથી કરી શકતા. એકાદ વરસ જો સરકાર છુટ્ટી લે તો સુ સમાજના બધા બ્યવહારો બધ થઈ જશે? એવું કશું નથી થવાનું. પણ એકાદ નાલ તો સુ, એકાદ માસ માટે પણ જો બંબર બધ નહે તો—જેમ જેમ્સો વિના દેશ ન ચાલે તેમ—વેપારીઓ વિના પણ દેશ ન ચાલે, બ્યારે સરકાર વિના દેશ ચાલી શકે. એકાદ વરસ જો સરકાર

છુટી લે તો જીવનમાં બહુ ભગણ પડે તેમ નહીં. વેપારી વેપાર કરે, ખરીદનાર ખરીદી કરે; ખેડૂતો પાતપાતાનું કામ કરે; લોકોને (ત્યાં) ઇંચાં-છેકરાં ધાય, વિવાહ વગેરે ધાય, અને રોગ થયા હોય તો એની સેવા કરનારા પણ હશે. આ રીતે સમાજનું બધું કામ વ્યવસ્થિત રીતે ચાલે. એટલે સરકાર જો એકાદ વરસ છુટ્ટી લે તો દુનિયામાં કલેષો વધારે થાય તે કલ્પના માત્ર છે. એવું માનવાને (કલેશ વધશે તે માનવાને) કનું કારણ નથી. આવું હું સરકાર વિશે કહી શકું પણ વેપારીઓ વિશે હું આવું કહી શકું નહીં. સરકાર કરતાં વેપારીઓની આવશ્યકતા સ્વયં નિહ છે.

આ જે બધાં (ભૂદાન-આમદાનના) પ્રમેયમાં છે તેનું શું મહત્ત્વ છે ? એક તો ભૂમિહીનોને જમીન આપવી; આવું ગામ પગભર ધાય તે રીતે ગામને જીવું કરવું. આ કેવડું મોટું કામ છે તેનો તમને ખ્યાલ આવશે. એના વિના ગામડાનું ચાલે નહીં.

ગામડામાં જે અત્યાજ પાકશે તેના ઉપર સમૂહનો અને સમૂહના વ્યાપારનો આધાર રહે છે તેનું કેટલું મહત્ત્વ છે તે તમે સમજી શકશો. અને આમા કાંઈ નહીં તોયે છ લાખ લોકોએ ૪૦-૪૫ લાખ એકરનું ઘન આપ્યું છે. તે લોકોને ધમની એક ગ્રેસણ મળી. આ કાયકમ જ્યારે નહોતા ત્યારે નાના નાના જમીનના ટુકડા માટે, પણ કોટોમાં કેઈસો જતા હતા, લાઈઓ લાઈઓ વચ્ચે દેશ પેદા થતો હતો, ખુનાનરકી પણ થતી હતી.

એ બધું જે થતુ હતુ તે ભૂમિની જે આસક્તિ છે તેને
 જાણે થતુ હતું પરંતુ એમને ગ્રેમપૂર્વક સમજાવવામા આવ્યું
 તો તેઓ ભૂમે છોડવા તૈયાર થયા. તો આ એક આશ્ચર્યકારક
 ઘટના છે. પણ આ યુગપુરુષની માગ છે. આજનો યુગ માગ
 કરે છે કે હુણી-મળીને કામ કરશે અને એક પારવાગની રીતે
 વતશે તો વિજ્ઞાનયુગનાં જે નાધનો છે તેના સારી રીતે
 ઉપયોગ કરી શકશે. એટલે જેમ જેમ વિજ્ઞાન વધતુ જશે
 તેમ તેમ બધા એકત્ર વધીને, હુણી-મળીને કામ કરે તેની બહુ
 જરૂર પેદા થશે એટલે આ યુગની માગ છે, અને તે લોકોની
 ઉદારતાની (માગ) છે. ન્યાં ન્યા હુ રહ છું ત્યા ત્યા લોકો આ
 પાત સમજે છે, મારી વાત ઠપ્પૂલ ગણે એ અને જમીન આપે છે.

ખીલું વામ શાંતિનેનાનુ છે. ન્યા ત્યા અશાંતિ થશે કેમ
 કે અશાંતિનાં કારણો પડેલાં છે, તે દૂર કરીએ. પણ અશાંતિનુ
 સ્વરૂપ આજે જે રીતનું છે તેવુ ન હોવુ જોઈએ આજે તો
 તોફાનેને ગેકવા માટે પોલીસનો અને ગોળીબારનો ઉપયોગ
 થાય છે આવી રીતે લોકોના રક્ષણ માટે પોલીસની અને
 લશ્કરની જરૂર પડે તો દુનિયામા કદી શાંતિ થાય નહીં. એટલે
 અંતર્ગત રક્ષણનું કામ લોકોએ જ ઉપાડી લેવુ જોઈએ અને
 શાંતિસેનિક બનીને, બનને જોખમે પડુ, લોકોના રક્ષણ માટે
 નૈયાગ રહેવુ જોઈએ

તો આપણે એમને (લોકોને) સમજાવી પણ રહીએ કે
 માઈએ, બધાનુ હિત જોઈને તમે તમારી માલિકીમાથી બધાને
 હક આપો અને તમે પોતે વિશ્વન્ત દ્રવ્યી તરીકે કામ કરો.

આવી રીતે જો આપણે સેવક તરીકે કામ કરીને બતાવીએ કે સમાજના રક્ષણ માટે અમે જાનને પણ જોખમમાં નાખી શકીએ છીએ, તો માલિકોના હૃદયમાં પ્રવેશ થાય અને તે હૃદયમાં પશ્ચિર્તાન થાય એવો આખો ભાવનામાં શાંતિસેના થવી જોઈએ

મેં આખા ભારતમાંથી એક લાખ શાંતિસેનાનેકની માગણી કરી છે તો એમને માટે અને એમના છોકરાઓ માટે થોડાના કંઠવી જોઈએ અને એમને માટે પ્રત્યેક ઘરની સહાનુભૂતિ મળે એટલા નાક મેં સર્વાધ્યપાત્રને કાર્યક્રમ કાઢ્યો છે. દરેક ઘરમાં સર્વાધ્યપાત્રમાં સુઠીસર અનાજ રાંજ નાખવામાં આવે આ તો દરેકે કરવાનું છે

પણ જો દૂધીરીપની થીઅરી માન્ય કરીને તમારી સપત્તિનો એક હિસ્સો આપો તો સમાજમાં શાંતિમય ઝાન્ટિ નાશી રીતે થઈ શકે, અહિંસક રીતે શાંતિ શી રીતે થઈ શકે તેનું દર્શન ભારતને થાય

આજે તો ત્રણ સો કરોડ રૂપિયાને ખર્ચ પચાવન લાખ નોકરા ભારતની સેવા માટે ગુજવા પડે છે આવી રીતે કરોડો રૂપિયા ચોનાઓ પાછળ ખર્ચાય છે એટલે જો દેશને એમાંથી બચાવવા હોય તો દેશની અત્યંત શક્તિ પદાકરવી જોઈએ અને દેશનું ઘણુંખડું કામ લેવા જ કરે તેવું વલુ જોઈએ ગામની જમીન ગામની (માલિકીની) બનાવીને ગ્રામસ્વરાજ્યની સ્થાપના થવી જોઈએ અને ગામને કારણે

ગામના લોકો જ સલાજો, અને એ રીતે સરકારને મુક્ત કર, તો નરહારનો ભાર પણ ચોઠો થાય અને ખર્ચ પણ ચોટ્ટ વાય આવી રીતે જો શાંતિસેના થાય તો લશ્કરની જરૂર ન પડે.

હું તમારી પાને જે ઇક્રા હિન્સાની માગણી કરુ છુ તે કાઝ બહુ કઠણ નથી આજે વેપારીઓની દાનની પ્રવૃત્તિ ઘાટ ચોટ્ટી નથી થઈ પણ દાનમાથી શક્તિ નિર્માણ થવી જોઈએ તેનુ તેમને ભાન નથી થયુ એટલે જુની રીતે દાન આપ્યા કરે છે

જેવી રીતે વિજળીમાથી શક્તિ પેદા થાય છે તેવી રીતે દાનમાથી જે શક્તિ પેદા થાય તેનો ઉપયોગ આજના જમા નાનો જે ઉત્તમ ઉપયોગ છે તેમા ડરવો જોઈએ વેપારીઓએ આ રીતે વિચાર કરવો જોઈએ અને વેપારીઓને જો આ વાત જુએ, અને એ પ્રમાણે કરે, તો તેમની પ્રતિષ્ઠા બને અને આજે એમને માટે જે અવિશ્વાસનુ વાતાવરણ છે તે ન હો

આજે ટેડરાનો (કરનો) ભાર એમના ઉપર પડે છે, પણ એ બધો ભાર અયોગ્ય જ છે તેમ ન કહી શકાય અને બધી રીતે યોગ્ય જ છે તેમ પણ ન કહી શકાય આ બધું થાય છે ધરણ કે નાવજનિક જીવનની આપણી જવાબદારી કે તેમ સમજીને (તેઓ) આગળ નથી આવતા

એટલા માટે હું છઠ્ઠા હિન્સો સમજાવને માટે દરેકની પાને માણુ છુ આના ઉપરાંત જો એ-ટણ ભાઈઓ વેપાર કરતા હોય તો તેમાથી એક માણુસ (એક ભાઈ) નને મળવો જોઈએ, જે સેવક બની શકે

આવા કેટલાક લાઈઓ મને મળ્યા છે જેમના હૃદયમાં પરમેશ્વરે સેવાની બાવના પેદા કરી છે તેવા લાઈઓ મને આ કામ માટે મળવા લોઈએ

ધણખના મનમાં જાહુ દયા સખે ઠ—અને વેપારીઓનું લક્ષણ જ દયા છે, એટલે તો ધર્મનું વાળું કરતો પ્રલોક લખાયો છે કે, મમાજ્ઞપી જે પરમેશ્વર છે, જેના મુખમાં વિદ્યા છે, જેના હાથમાં પગડમ છે, જેના પેટમાં દયા છે અને જેના પગમાં સેવા માટે સચાર કંવાની વૃત્તિ છે તેવી પરમેશ્વરની અમાજ્ઞપી છે તો આજે હું શુદ્ધ રૂપે કામ કરું છું. શુદ્ધ મુખ્ય લક્ષણ પગનો ઉપયોગ છે એટલે નોની પાસે જઈને સેવા કરવી તે તેનું મુખ્ય કામ

તો હિંદુસ્તાનના વેપારીઓમાં દયાવૃત્તિ વિશેષ છે તે હું માનું છું એટલે હિંદુસ્તાનમાં વેપારીઓને જે ન્યાય આપવામાં આવ્યું છે તે દુનિયામાં ખીજે કયાય નથી અપાયું ઇચ્છે તો ત્યાં સુધી લખી નાખ્યું છે કે તોઈના છેલ્લાથી કદાચ જિંટ પણ પસાર થાય પણ શ્રીમાનેનો પ્રવેશ વૈકુંઠમાં ન થાય આવું વાક્ય બાઈબલના આવે છે પણ આપણા દેશમાં તો વેપારને એક ધર્મ માનવામાં આવ્યો છે દૃષ્ટિ, ગૌરવ અને વાણિજ્ય એ ધર્મ છે અને તેને નિષ્કામ ભાવે કરનારો જે કોઈ હોય તે મોક્ષનો અધિકારી છે જે મોક્ષનો અધિકારી બ્રાહ્મણ વેદાચર્યનથી બને છે તે જ મોક્ષનો અધિકારી વેપારી વેપારથી બની શકે છે આ એક અદ્ભૂત વસ્તુ છે

પ્રાદ્ધણ હોય પણ જો તે અહંકાર-વૃત્તિ અને સકામ-વૃત્તિ રાખતો હોય તો તેને મોક્ષ ન મળે, પણ જો એવી વૃત્તિ ન રાખતો હોય તો તેને મોક્ષ મળે. તેવી જ રીતે જો વેપારી અહંકાર-વૃત્તિનો હોય તો તેને મોક્ષ ન મળે. પણ જો નિષ્કામ ભાવે કામ કરતો હોય તો તેને મોક્ષ મળે. આમ અપ્રતીમ વાક્ય ભગવાનના મુખમાંથી બોલાયું છે.

હિંદુસ્તાનના વેપારીની એટલી પ્રતિષ્ઠા છે કે જેટલું બીજાં પુણ્યવાન પુરુષનું સ્થાન છે તેટલું જ વેપારીનું સ્થાન છે. વેપારી હિંદુસ્તાનની કંપનામાં અત્યંત અપરિહાય એવો સેવક છે, જેની સેવા વગર કંઈનું ચાલે નહીં.

સેવક રૂપે જો જે સંઘ કંઈ કરશે તે બધાને માટે કરશે. એટલે વેપારીઓનું સ્થાન માતૃસ્થાન છે. માતા પાસે જે સંઘ હોય છે તે છોકરાને માટે હોય છે. છોકરા પોતે સંઘ સાચવી ન શકે એટલે છોકરાને માટે મા સંઘ કરે અને એવી રીતે પ્રમાણને માટે વેપારી સંઘ કરે. આ આંધ્રોદેશનું આધ્યાત્મિક મૂલ્ય છે, અને એ આપણા દેશનું સ્વતંત્ર મૂલ્ય છે.

સામાન્ય રીતે વેપારીઓ જેટલા સૌમ્ય વૃત્તિવાળા હોય છે અને માંત્રાદાસ્થી મુક્ત હોય છે, તેટલા પ્રમાણમાં બીજાં લોકો નથી હોતા; જોકે ગુજરાતમાં તો એક્ટો પણ શાકાહારી હોય છે; પણ હિંદુસ્તાનના બીજા પ્રાંતોમાં વેપારીઓ જ આ વૃત્તિના હોય છે. આ એમની એક વિશેષ વૃત્તિ બતાવે છે. આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ વિચાર કરવાનું એમનું વલણ છે એવો

એનો અર્થ છે. . . . .

હું જે કહેવા માંગું છું તેનું કશું દબાવું હું કોઈના ઉપર નથી લાવવા માંગતો. મારી પાસે અનેક શ્રેષ્ઠ વિચાર છે, પણ એમાંથી સૌથી શ્રેષ્ઠ વિચાર એ છે કે મારા વિચારનું કોઈના પર આક્રમણ ન થવું જોઈએ. એટલે વિચાર પસંદ પડ્યા વિના દબાવતી કોઈ માને તો તેનું મને દુઃખ જ થાય. પરંતુ વિચાર પસંદ પડવા છતાં ન માને, તો હું આશ્ચર્યમીત કે, આજે નહીં તો આવતી કાલે તે પ્રમાણે કરશે. એટલે, એટલું તમે સમજી લેશો કે, જો તમે આપ્યું તો, આપ્યું. એમ કહીશ અને નહીં આપ્યું તો, આપશે, તેમ કહીશ, પણ આપ્યું નથી તેમ નથી કહેવાનો. આ મારી . . .

[મિત્ર મલિકે સાથે]

સરખેજ, તા. ૧૩-૧૨-૫૮.

વેપારીઓ તો સૌથી વધુ જાણીતું વર્ગ છે. હવામાનમાં જરા પણ ફરક થાય તો થર્મોમિટર પર તેની અસર તરત નોંધાય છે. તેમ સમાજમાં થતા ફરક ફેરફારોની અસર વેપારી વર્ગ પર તરત જ થાય છે. એટલે તમે તો સમાજના થર્મોમિટરો છો. તો તમારી પાસે મારે જ્ઞાન-મામજાનની વાતો જાડુ લેખાણથી કરવાની ન હોય. . .

વેપારીઓ જે નિષ્કામ સેવાભાવથી વેપાર કરે તો મોક્ષ મારે વેદાભ્યાસ કરતા આદ્યજુ એટલી જ તેની યોગ્યતા આપણાં યાત્રાઓ માંની છે. બીજા દાખાં ધર્મશાસ્ત્રોએ વેપારીઓ માટે આવી ઉભી દૃષ્ટતા કરી નથી. તેમાં તો જે ત્યાગી, બક્ષા કે જ્ઞાની હોય તેને મારે જ મોક્ષ દરખો છે. આપણાં શાસ્ત્રો કહે છે કે મોક્ષ મેળવવા

માટે તેણે વેપાર ઊંચો જરૂરી નથી. તે માટે નિકામ મેંચાઈપ વેપાર પરનો છે.

વેપારીઓમાં ઘણા ભ્રષ્ટ્રો પ્રમાણિત તથા નેચાભારી છે. ખનુ આખી કામ તેમ વને છે તેમ ન કદી સકાય. પણ તે માટે તેમને કોઈ છૂટ સકાય તેમ નથી. સમાજના બીજા વર્ગો સાથે તેમનું પણ પતન થયું છે. ખનુ વેપારીઓ એટલે સમાજના મદાગરો ગણાય. ખમો કોઈકને કારણે યજ્ઞસત્તા જેનું જ સમાજસત્તાનું એક બળ તેમના હાથમાં છે. તેથી તેમની પાસે તે વધારે અપેક્ષા ગમી સકાય પણ તે નથી પૂરી થતી તેથી સમાજમાં તેમની નિંદા થાય છે. પણ વેપારી વગર ચાલવાનું નથી સરકાર છુટી વે તે ગારો પણ વેપારી વગર ન ચાલે. એટલું આપદારિક મદદર તેમનું છે તેથી તે તેમની પાસે વધુ આજ્ઞા રખાય છે પણ તે પૂરી થતી નથી.

મને દેશભરમાંથી ૧૦ લાખ એકર જમીન બ્રહ્મનમા મળી એક એકરની કિંમત ૪ ૧૦૦ ગણેા તે મને ૪ ૧૦ કરોડની જમીન મળી. જમીનની કિંમત ખસ ખેતા તે ૩૦ આ. ૫૫ માં આફી જ ન સકાય ખનુ વેપારીઓ સામે ખેડો જુ તેથી તેમની લાજમાં બોલુ છું. તેમાંની ૮ લાખ એકર એટલે ૩ ૩ ૮ કરોડની જમીન તે વહેંચાઈ પણ ગઈ છે આફીની પણ વહેંચાઈ જશે આ કંઈ આફી વાત નથી.

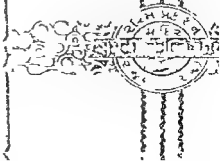
આની અરખામણીમાં મને સંપત્તિનવની માગતો જલ્લબ ગરેજર મર્યો નથી તે તે ક્ષેત્રમાં વધુ યત્ન પણ નથી કર્યો, કારણ વેપારીઓ તે સમજુ છે હું માનુ છું કે દવામાં પ્રેમ અને કરેલાનો લાભ દેવારો એટલે તેઓ જાને જ આવીને મને કહેને કે તમારી વાત સાચી છે તેથી મેં વધુ જગ્યા કડું નથી.

વેપારીઓ મને નહીં આપે તે સરકાર પણ કદ મારત તેમની પાસેથી સંપત્તિ લેવાની જ છે કારણ લોખની અરકા છે તેથી લોખ

માટે લઈ જ લેશે. માટે વેપારીઓ જાતે જ આગળ આવશે તો તેમની પ્રતિષ્ઠા વધશે અને સરકાર પણ તેમને માન આપશે. વેપારીઓએ તો જાતે જ આવી કહેવું જોઈએ કે કહો ત્યાં-ધન વાપરીએ. તમારું મન, જયદાર-કુશળતા તથા કરુણાશુદ્ધિ એવું ચીજો માટે જોઈએ છે. એ મળશે તો ગુજરાતમાં ધણું કામ થશે.

શાંતિસેના માટે વેપારીઓ પૈસો તેમ જ મોજનાશકિત બંને આપે. તમારામાંથી થોડા શાંતિસેનામાં પણ જોડાય તેમ હું ઇચ્છું છું. તો જ મેનાનું કામ પણ સંગીન થશે ને તમારા પૈસાનો ઉપયોગ પણ ઉત્તમ થશે.

આજે વેપારીઓ પર રાજકીય પક્ષેણું દબાવ્યું બહુ, કામ કરે છે. વેપારીઓ શરમના માર્યા કે બીકથી હજારો તેમના કાળમાં પૈસા આપે છે હું તેમને તેમાંથી છોડાવવા માંગુ છું. તમે રાજકીય પક્ષોને કહી દો કે અમે નિષ્પક્ષ રહેશું અને પૈસો નિષ્કામુક્ત કાર્યમાં જ આપીશું. તે પણ અલગ શક્તિને નહીં પણ જાતે તેમાં જોડાઈને આમ કરીને વેપારીઓ નિષ્પક્ષ સેવાનું અદિશન પોતાના હાથમાં એ.

બહેનોએ
બ્રહ્મ વિદ્યા પ્રાપ્ત
કરવી ભોજીએ

મહિલા શક્તિ

સ્ત્રી અને પુરુષમાં કોઈ મૂળભૂત ફરક નથી જે કંઈ લેઈ છે તે બહારનો છે, શરીરનો લેઈ છે આંદરની ચીજ એક જ છે પરંતુ આપણા સમાજમાં આ કલ્પના કરવામાં આવી છે કે સ્ત્રીઓ એટલે સસાર આથી વધુ જોડી કલ્પના ખીજ કોઈ હોઈ શકે નહીં.

સ્ત્રીઓ બાળકોનું સંજોગપન કરે છે એટલા માટે ઘરમાં અને વ્યવહારમાં વધારે સમય આપવો પડે છે એ ઠીક છે પરંતુ, સ્ત્રી અને પુરુષ બંને આસક્ત સસારી પણ થઈ શકે છે અને બક્ષિતમાન, સેવા-પરાયણ પણ થઈ શકે છે પરમાર્થમાં સ્ત્રી પુરુષના અધિક્ષરમાં ઠીક ફરક નથી પરંતુ સ્ત્રીઓના હાથમાં જે સત્તા છે તે ખીજા કોઈના હાથમાં નથી, અને તે આ છે કે તેઓ સમાજનું શીલ ઘડી શકે છે.

રાત્ર્યસત્તા હાથમાં લઈને રાત્ર્ય ચલાવવું વિવિધ પ્રદાની વિધાનો પ્રચાર કરવો, ઉદ્યોગ ધંધા ચલાવવા—આ બધા કામ પોતાનું મહત્ત્વ ધરાવે છે પરંતુ સૌથી વિશેષ મહત્ત્વ અગર કોઈ ચીજનું છે તે તે શીલનું ધરતર કરવાનું છે રાત્ર્ય કારોબાર, વ્યાપાર-વ્યવહાર અને વિદ્યા એ બધામાં પ્રવીણ થવાય તે તે સારું જ છે, પરંતુ શીલ (ચારિત્ર્ય) ઉત્તમ નહીં.

તો જ આ બધી બીજી-ત્રીજી ચીજો મનુષ્યને લાભકર્તા નીવડે છે.

શીલ ખરાબર ન રહ્યું હોય તો રાજ્યસત્તા સારી હોવા છતાં, વ્યાપાર-વ્યવહાર સગીન હોવા છતાં પણ ને વિક્ષાન બન્યા છતાં પણ દેશ જોખમમાં છે; આપણે તેને ખચાવી શકીશું નહીં.

કેવળ વિદ્યા, કેવળ વ્યાપાર-વ્યવહાર, કેવળ રાજ્યસત્તા કામમાં નહીં આવે એથી સમાજ ઉત્તર ને શક્તિશાળી થતો નથી, ટકી પણ શકતો નથી.

આ શીલ (શબ્દનું આરિચ્ચ) બનાવવાની શક્તિ સ્ત્રીઓના હાથમાં છે એને લાયક ને સ્ત્રીઓ રહેશે તો એથી તેઓ જેટલું ઉત્તમ કામ કરી શકશે તેટલું બીજું કાંઈ નહીં કરી શકે એટલા માટે સ્ત્રી શિક્ષણમાં સૌથી વધુ મહત્ત્વની મુખ્ય વાત આ જ હોવી જોઈએ કે સ્ત્રીઓને ભક્તિભાગની લગની લાગી રહી હોય.

ભક્તિભાગ જેટલો ફેલાયે તેટલું શીલ દૃઢ બનશે અને નિઠા વધશે આ ચીજ આપણા દેશમાં, આપણા ઘરમાં ચાલતી હતી ભક્તિભાગ માટે ઘરેઘરમાં પ્રીતિ હતી અને ઘણા લોકોનો અનુભવ છે-મારા જેવાનો પણ છે-કે એમને પોતાના ઘરમાં પોતાની માતા પાસેથી જે ભક્તિભાવ મળ્યો છે એ જ તેમની સૌથી મોટી શક્તિ છે.

મેં ઘણીયે વિદ્યાઓનું અધ્યયન કર્યું છે; અનેક
ભાષાઓનું જ્ઞાન મેળવ્યું છે. આટલું બધું કર્યું છે તો, પણ
એનાથી એટલી શક્તિ નથી મળતી કે નથી મળી, કે જેટલી
મારી માતાનાં સ્મરણથી મને મળે છે. જે રીતે તે પૂજા કરતી
હતી, ભક્તિભાવથી લજ્જા ગાતી હતી અને કંઈ રીતે
ભક્તિભાવથી એની આંખોમાંથી આંસુ વહી જતાં હતાં;
સામાન્યના સ્મરણમાં તે પોતાની જાતને ભૂલી જતી હતી અને
કેવી રીતે કાંઈ પડાસીની સેવા કરવાની તક મળે તો તેને
આનંદ થતો, અને કેવી રીતે તે ત્યાં દોડી જતી હતી—આ
બધાંનાં સ્મરણથી મને જે શક્તિ-તાકાત મળે છે તે અનેક
વિદ્યા પ્રત્યાદિથી નથી મળી. આ મારા અનુભવની વાત છે
અને બીજાઓનો પણ તેવો જ અનુભવ છે.

અંજો જે શિક્ષણ આપવામાં આવી રહ્યું છે, તેમાં
ભક્તિમાર્ગનું અધિકાર નથી. એટલા માટે શીલ બનાવવા-
પરવા માટેની શક્તિ મળતી નથી; અને શાળાઓમાં આ ચીજ
રહી નથી તેમ ઘરમાં પણ ઓછી થઈ ગઈ છે. દેશને માટે
આમાં ભારે મોટું જોખમ રહેલું છે.

શિક્ષણ વધ્યું તો છે, કન્યાઓ શિક્ષણ પણ મેળવે છે,
પરંતુ શીલ બનાવવાની શક્તિ તેમનામાં આવતી નથી.

પહેલાં ઓળો લણેલી નહોતી તો પણ તેઓ બાળકોનું
શીલ-ચારિત્ર્ય ધરાવતી હતી. પરંતુ આજે આ પરંપરા તૂટી
ગઈ છે. પુરાણી બધી ચીજો સારી જ હોય છે એવું નથી.

કેટલીક ખેડી-ખરાબ પત્થ હોય છે. પરંતુ ખેડી અથવા ખરાબ વાતો આપણે ન લેવી જોઈએ અને સારી વાતો પકડી રાખવી જોઈએ.

હું જોઈ રહ્યો છું કે આપણાં ઘરોમાં ભક્તિભાગની પરંપરા તૂટી રહી છે, અને શાળાઓમાં તે જોવા મળતી નથી. એટલા માટે આજે આપણી બહેનો-દીકરીઓ તેનાથી વંચિત રહી જાય છે. સ્ત્રીઓની મુખ્ય શક્તિ જ તેમને મળતી નથી.

તેઓ કેટલાક ઉદ્યોગો બાણી-ગીળી લે છે, ભક્તિભાગ અને શીલને બદલે વિદ્યા, કળા, ઉદ્યોગ, સીવણ, કંતાઈ, વજાટકામ, સંગીત, ચિત્રકામ વગેરે તરેહ તરેહનાં કામ શીખે છે. પરંતુ બધું મળીને (છેવટમાં તો) ભક્તિ અને શીલની બાજતમાં તે સાવ ઝેકાર (અજ્ઞાન) રહે-જાને છે. દેશને માટે આ વિચારવાનો વિષય બની ગયો છે.

આ બધું વણવીને હું શું કહેવા માગુ છું ? આ જ કે, સ્ત્રીઓ એ જાણે કે પોતાની શક્તિ કઈ છે.

બાળપણમાં બાળકો તેમના હાથમાં રહે છે, તેમને તે જ સ્તનપાન કરાવે છે, તેની સાથે જો પરમેશ્વર-નિહનુ દ્રવ્ય પણ પીવડાવે, તો તેઓ એક જાગે મોટું ને મહત્વનું કામ કરશે. દેશને ખૂબ મોટો લાભ થશે.

કે યાઓ-છોકરીઓ ટાઈપિસ્ટ થાય કે અંગ્રેજીમાં એસ-ફેસ (ગ્રેડ-પીટ) કરતા બાણે, અથવા તો નાના-મોટા વ્યવસાયો અને

બીજા કામો કરતા બાંહે, પરંતુ તેથી કાંઈ વળતું નથી

એક શિયાળું બચ્ચું હતું, બુધાન હતું અને એક છુટ્ટી સિંહણ હતી આ શિયાળા તેની સામે પોતાની બાજુ હાંકવા લાગ્યું 'મેં અનેક વિદ્યા મેળવી છે, કોલેજનું શિક્ષણ લીધું છે, અંગ્રેજી પણ કંઈક બાલુ છું' વગેરે પેઢી ઘરડી સિંહણમા જીંઘાની પણ તામત નહોતી, એની સામે શિયાળું બચ્ચું જઈને આવી બધી વાતો કહેવા લાગ્યું એ સાંભળી સિંહણે જવાબ આપ્યો કે 'બેટા, તું બહાદુર છે, વિદ્વાન છે, એમાં શંકા નથી હીકચ, તને ધન્ય છે પરંતુ એક વાતની કમી છે જે કુળમા તું પેદા થયે છે તેમા હાથીનો શિક્ષર થતો નથી ! આ તારો દોષ નથી તારા કુળમા જ આ વાત નથી'

આ પ્રમાણે ટાઇપીંગ, આ કળાના કામ, અંગ્રેજી ભાષા એ બધાથી "હાથીનો શિક્ષર" થવાનો નથી એ માટે તો (શીલ-નિર્માણ માટે તો) બીજી જ ચીજો જોઈએ માયા-મોહ, વિવચાસકિત, એ બધું નાક કરવું પડે

આ બધા પુરુષો જાતજાતની વિદ્યા શીખીને ભેટભાષ વધારી રહ્યા છે, હિંસા પણ વધારી રહ્યા છે એ બધામાથી સમાજને બચાવી-ઉગારી લેવાની શક્તિ આ વિદ્યા ને કળામા નથી હોતી એ બધી શક્તિ તે શીલમા છે, જેનું શિક્ષણ ભક્તિમાર્ગમાથી મળે છે.

એટલા માટે આપને મારી આ પ્રાર્થના છે કે આપ આ તરફ જરા ધ્યાન આપો. અહીં કહ્યુંટકમા તો જાત

મહાદેવી થઈ ગઈ મહારાષ્ટ્રમાં મણુભાઈ, જનાણાઈ, ત્યાં રાજ-થાનમાં મીરજભાઈ અને તામિલનાડમાં આડલ જેવી સ્ત્રીઓ થઈ ગઈ તેમના જેવી સ્ત્રીઓ નીકળવી જોઈએ

" ૪ : શક્તિ આવી જાય અને સ્ત્રીઓ પોતાની મુખ્ય શક્તિ ઓળખી લે તે સારૂ થશે અન્યથા આજના આ શિક્ષણથી ખામ લાભ નહીં થાય તમે જો તમારા બાળકોને આ પ્રકારની ખારી કેળવણી આપી શકો છો તો તેઓ સમાજના ઝમઝા ઉપયોગી થશે

આજકાલ સમતા અને ધરાધારીની વાતો ચાલે છે સ્ત્રીઓને સમાન હક્ક મળવા જોઈએ, એમને નિશુલ્ક (ફ્રી વગરની) કેળવણી મળવી જોઈએ, આ પ્રમાણે કહેવાય. આવી રહ્યું છે આમ સ્ત્રીઓ તાલીમ મેળવે છે પરંતુ પોતાની શક્તિ (શીલ્પરક્ષાની ને શીલ્પ-આશ્રિતના નિર્માણની શક્તિ) ગુમાવી બેસે છે એવા માટે પુરુષો સાથેની તેમની સમાનતાની અને આઝાદીની કશી ઈમત રહેતી નથી

મેં જોયું છે કે અશિક્ષિત સ્ત્રીઓ કે જેઓ બતેબેતરોમાં જઈ કામ કરે છે તેઓ એટલી શુભામ નથી હોતી કે એટલી લાજુલી સ્ત્રીઓ શુભામ હોય છે ! એનું કારણ એ છે કે લાજુલી સ્ત્રીઓ આરામ પ્રિય હોય છે ! એટલે પતિદેવના હાથમાં રહ્યા સિવાય એમનો બીજો કોઈ આરો નથી-બીજી ગતિ નથી.

છે. તો સ્ત્રીઓ પણ બીડી ખીવી બોઈએ-એ શું આઝાદી છે ?
 ભારતમાં સ્ત્રીઓની પ્રતિષ્ઠા છે લોકમાન્ય ટિળકે કહ્યું છે
 કે હિંદુસ્તાનમાં ધર્મનું રક્ષણ સ્ત્રીઓએ કર્યું છે; શીલનું રક્ષણ
 તેમણે કર્યું છે એટલા માટે હું કહું છું કે “વેદી ગંગાનો
 અધિકાર (મતાધિકાર) મળ્યો હોય કે કેટકેટલીયે વિદ્યા મેળવી
 હોય તો પણ તેનાથી કામ ચાલશે નહીં.

(તા. ૨૮-૧-૫૮)

૨

, પ્રશ્ન : આપ કહો છો કે સ્ત્રીઓનો ઉદ્ધાર સ્ત્રીઓ
 દ્વારા જ થવાનો છે, તો તે કય રીતે ?

ઉત્તર : સ્ત્રીઓમાં કોઈ શંકાસ્પદ જેવી પ્રખર, જ્ઞાન-
 વૈરાગ્ય-સંપન્ન, ભક્તિવાન અને નિષ્કાવાન સ્ત્રી પાકે તો જ
 ઉદ્ધાર થશે. અત્યારે ભારતના ઇતિહાસમાં આપણે બોઈએ
 છીએ કે ધર્મ ઉપર પુરુષોનો પ્રભાવ છે. પણ એ રીતે
 સ્ત્રીઓનો ધર્મ પર પ્રભાવ પડે તે જરૂરી છે બાકી સ્ત્રીના
 ઉદ્ધારક તરીકે કૃષ્ણ ભગવાન થઈ ગયા મહાત્માની સ્વામીએ
 પણ તે માટે કામ કર્યું ગાંધીજી પણ થઈ ગયા. કવેએ
 એમાં આપણે જન્મ્યો કાઢ્યો. તે ઉપરાંત સ્વામી દયાનંદ
 તેમ જ બીજા સુધારકો પણ આ કામ કરી ગયા. પણ આ
 પુરુષો સ્ત્રીઓ માટે જે નથી કરી શક્યા, એ કામ સ્ત્રીઓ
 પોતે જગે તો થાય

પ્રશ્ન : તે કેવી રીતે ?

ઉત્તર : અનુભવને આધારે એવો એક સિદ્ધાંત ક્યો છે કે પ્રાણી માત્ર જ્યારે પોતાના ઉદ્ધાર માટે પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે એની તીવ્રતા એકદમ પરમેશ્વર એમને મદદ કરે છે. એમાં તીવ્રતા આવે તો એ ભક્તિનું રૂપ ધારણ કરે છે. ઈશ્વર આમ તો સોનો ઉદ્ધારક છે. પરંતુ જે જીવની ઉદ્ધાર માટે તીવ્ર ઇચ્છાશક્તિ હોય તેને એ મદદ કરે છે. એક જમાનામાં સ્ત્રી માટે સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય હતું. બ્રહ્મચર્યી પુરુષો થઈ ગયા તેમ બ્રહ્મચર્યી સ્ત્રીઓ પણ થઈ ગઈ. અને એમનાં સ્વેલાં સૂકતો વેડમાં છે. આ સૂકતો રચનાર એક ઝૂપીપુત્રી પરમેશ્વર સાથે એટલી બધી એકરૂપ થઈ ગઈ હતી કે એનું (મનુષ્ય) ગૌરવ, એનો મહિમા અને એની કૃતિ પોતાનાં જ છે એમ તે ઊભી ઊઠી હતી.

આવી સ્ત્રી એક જમાનામાં થઈ ગઈ પરંતુ આજે તો સ્ત્રી કેમ પરમ પુરુષની માતા, કેમની પત્ની, કેમની ભગિની કે કેમની કન્યા તરીકે જ જોવાય છે. સ્ત્રીનો સ્વતંત્ર રીતે મહિમા ગવાતા નથી. સ્ત્રીને બીજી ત્રીજી સગવડો આપવામાં આવે છે. કાયદાથી પુત્રની બરાબરીનો વારસો હક આપવામાં આવે છે. કેળવણીની સગવડ પણ દેવામાં આવે છે. પુરુષની બરાબરીમાં તે સીગારેટ પણ પી શકે છે. પરંતુ આવા અધિકારોથી એનો ઉદ્ધાર નથી થવાનો. એનો ઉદ્ધાર ત્યારે થઈ શકે કે જ્યારે એને આધ્યાત્મિક અધિકારો મળે. બાઈબલમાં એક વાક્ય છે કે “સ્ત્રીઓને માથે પતિ અને

પુરુષને માથે પરમેશ્વર છે." એટલે સ્ત્રીઓનો ઈશ્વર સાથે સીધો સંબંધ નથી, માત્ર પરંપરાનો સંબંધ છે હિંદુ ધર્મમાં પણ ધર્મકાર્યના સંકલ્પે પુરુષ કરે અને સ્ત્રી ઓના હાથને હાથ અડાડે એ જિન સાથે ડખ્ખો લગાડી દીધો. પછી એ ડખ્ખાને જ્યાં લઈ જવો હોય ત્યાં લઈ જશે, પછી લલેને એ ડખ્ખામાં ગમે તેવા સજ્જવેલા ને ફળફળાદિથી ભરેલા હોય, ધરેણીથી મળવેલા હોય તો એ ડખ્ખા તે ડખ્ખા અને એ જિન તે એ જિન જ ! એ જિન સાથે જોડાય તેના ઉપરથી તેની ગતિનો આધાર નહીં થાય. એને કંઈ સ્વતંત્ર ગતિ નથી.

સ્ત્રીને મતદાનનો અધિકાર અપાયો છે તેમાં પણ સ્ત્રી પતિને પૂછી લે છે કે મારે કોને મત આપવો. પરંતુ બીજાના આપવાથી અધિકારો મળતા નથી. અપાયેલા અધિકારો તે અધિકારો નથી. જાતે મેળવેલા અધિકારો ગણાય. શાસ્ત્રમાં પરિવર્તન કરનાર શકસચ્ચય, બાહરણથી વગેરે પુરુષો જ દેખાય છે પરંતુ એવું પરિવર્તન કરનાર આધ્યાત્મિકતાથી સપન્ન સ્ત્રી પાકશે અને માનવતાનું કાયદું રચશે, ત્યારે સ્ત્રી અને માનવતાનો ઉદ્ધાર થશે.

પ્રશ્ન : સર્વોદય સમાજરચનામાં સ્ત્રીઓ શું મદદ કરશે ?

ઉત્તર : સર્વોદય સમાજરચનામાં બહેનોની મદદ બહુ જ જરૂરી છે. સર્વનાશની રચના પુરુષોએ કરી નાખી છે પચીસ વર્ષમાં બે મહાયુદ્ધો થઈ ચૂક્યાં અને ત્રીજી હુમળીં થશે એમ થાય છે. આ પરિસ્થિતિમાં [સ્ત્રીઓ] માતાનો રક્ષણ

તથા નિયંત્રણનો જે અધિકાર છે તે ચલાવે તો સર્વોદય થાય. એવા સર્વોદયમાં સ્ત્રીનું સ્થાન પુરુષના સ્થાન કરતાં વધારે જ હોવું જોઈએ.

પુરુષોએ આજ સુધી ભયંકર બાધ પડી રચના કરી છે. ભક્તિમાર્ગમાં આવે છે કે પ્રાર્થના બીજાને માટે નહીં, પોતાની ચિત્ત-શુદ્ધિ માટે કરવી જોઈએ. પરંતુ હું એ મર્યાદા પાળતો નથી અને પ્રાર્થના કરું છું કે, “હે પ્રભુ ! આશંક અને કુશંકાને સદ્બુદ્ધિ આપજે. મને નહીં આપે તો દુનિયાનું કશું ખોટું થવાનું નથી પણ એમનામાં તો આખી દુનિયાને આગ લગાડવાની શક્તિ છે એટલે એમને સદ્બુદ્ધિ આપજે.” આજે નવી નવી સત્તાઓની રચનાથી દિવસે દિવસે કોંકડું ગૂંથવાતું મળે છે. અને ઉકેલ આવતો નથી. આવી સ્થિતિમાં આ જ સર્વોદય લાવી શકે, કારણ કે એની માતૃશક્તિ રક્ષકદેવતા છે. પુરુષો જ્યારે હિંસાશક્તિનું આવાહન કરે છે ત્યારે એને સ્ત્રીનું પ આપે છે.

“ઉત્તરમાં અંબા મા, પૂર્વમાં કાળી મા”—પછી ભલેને ચંદ્રમાં સાબરમતીના આશ્રમ આવતા હોય ! કાલી અને દુર્ગા હારિણી શક્તિની કલ્પના છે. માટે હવે સ્ત્રીઓએ વચમાં જ્યાંનો સમય પાકી ગયો છે તે નિશ્ચિત છે. પરંતુ જો સ્ત્રી ભક્તિની વાતમાં ફસાશે અને પુરુષની બરાબરીમાં પોતાને દ્રષ્ટે તો તે બંધકર અને અપમાનજનક થશે.

મનુષ્યો જે વાત કરી હતા તે યાદ રાખવી જોઈએ:

એક હજાર પિતા કરતાં એક માતાનું ગૌરવ વધારે છે. માતૃત્વનું ગૌરવ બ્રહ્મચર્યના હાથમાં છે. તે શક્તિ કેળવે તો માતૃત્વની રક્ષા થાય. અત્યારે તો પુરુષ સ્ત્રીને અત્યાચારનું સાધન બનેલી છે. માતૃત્વનું નવું રૂપાંતર વ્યભિચારમાં થયું છે. હિંસા અને વ્યભિચારનો સામનો કરવા બહેનો આગળ આવે તો જ સર્વોદય થવાનો છે.

પ્રશ્ન : બીઓએ રાજકારણમાં ભાગ લેવો જોઈએ કે નહીં ?

ઉત્તર : બીઓએ રાજકારણમાં ઉઘસીન રહેવું જોઈએ નહીં. એમણે તો રાજકારણ તોડવાનું રાજકારણ હાથમાં લેવું જોઈએ. લોકનીતિની સ્થાપના માટે એમણે આગળ આવવું જોઈએ પુરુષો ભલે પક્ષીય રાજકારણમાં રહે, પણ સ્ત્રીઓ કહી દે કે ‘અમે તો પક્ષમુક્ત રહેવાનાં.’ બધી સ્ત્રીઓ અને સાથ આપે તો મારું કામ પાર પડી જાય. મત આપવાનો અધિકાર છે તો સારા માણસને ગુપચૂપ મત આપી આવે એ તો ગુપ્ત ગાયત્રી મંત્ર છે. બાર જણા આ બાબુ અને સત્તર પેટી બાબુ-તેવી રચના માતૃશક્તિની વિરુદ્ધ છે. માતાએ બધાનું હિત જોવું જોઈએ. હું સ્ત્રીઓને સલાહ આપીશ કે રાજકારણનો સૂક્ષ્મ અભ્યાસ કરવો જોઈએ. પુરુષની ચોટલી સ્ત્રીના હાથમાં હોવી જોઈએ. પણ પંચાત એ એ છે કે પુરુષો હવે ચોટલી રાખતા નથી અને સ્ત્રીઓના લાંગા વાળ સૂચ છે એટલે સ્ત્રીના વાળ પરચેના હાથમાં આવ્યા છે.

પણ અંકુશ તો સીતો જ પુરુષ પર હોવો જોઈએ. સીતોએ કહેવું જોઈએ કે ખજારદાર, વેર-દ્વેષભાવ વગેરે સેવ્યાં તો !

સી માટે જ્ઞાનાભ્યાસ પણ જાહુ જરૂરી છે. સી તો જ્ઞાનમાં સારસ્વતી જેવી, અગ્રેસર થવી જોઈએ. પુરુષને કામ પૂર્ણ થોડું જ્ઞાન મળે તો તે પરિપૂર્ણ કહેવાય. પરંતુ સીએ તો સંસ્કૃતિની રક્ષા કરવાની છે. એટલે વિકૃતિ જન્મવા જ ન પામે અને પુરુષ પ્રકૃતિથી ઉપર જાડે, એમ કરવું જોઈએ. ભૂખ વગર ખાવું, વધારે ખાવું, ઠાંડ વગેરે વ્યસનો સેવવાં, તેનું નામ વિકૃતિ. ભૂખ લાગે ત્યારે પ્રમાણસર ખાવું તે પ્રકૃતિ; અને ઊંઘ માટે ભૂખ્યા હોવું, એકાદશી કરવી તે સંસ્કૃતિ. એ જ્ઞાન સાથે ભક્તિ જોડાઈ જશે ત્યારે સમાજને માર્ગદર્શન મળશે અને વિકાસ થઈ શકશે. પ્રશ્ન : સીએએ નોકરી વગેરે કામોમાં પાડવું જોઈએ કે નહીં ?

ઉત્તર : આ તો જાહુ હુખદ કહાણી છે. જેમ પેલાં ત્રે મામોદ્યોગને, પરદેશીઓએ હિંદના વ્યવસાયને, શહેરોએ ગાંડાંના ઉદ્યોગોને તોડી નાખ્યા, તેમ પુરુષોએ સીઓના ઉદ્યોગ તોડી નાખવા બ્યવસ્થિત પ્રયત્ન કર્યા છે. વેદમાં સીઓ માટે વણાટનું કામ વણવાયું છે. એમાં પુત્ર માટે માતા વસ વણે છે, એવું કહેવાયું છે. પણ પુરુષોએ સીના હાથમાંથી વણાટનું કામ લઈ લીધું છે. એ કેટલાંક કામ સીઓ માટે અનમત રાખવામાં આવે તો સી સ્વાવલંબી થાય. પણ આ તો પુરુષાવલંબી કરવા જેવું થાય છે. પુરુષ એના હાથપગમાં સુવર્ણની બેડીઓ નાખે

છે અને નાક-કાનમાં કાણું કેરીને એની બેઠે બતાવે છે. કવિઓ પણ સ્ત્રીઓનાં કેવાં ચિત્રો દોરે છે ! સ્ત્રીઓને લીડુ કહે છે અને તે સ્થિતિ એમનું ગૌરવ ગણાય છે સંસ્કૃતમાં સ્ત્રીને મહિલા કહી છે. મહિલા એટલે મહાન આમર્યાવાન શક્તિરૂપિણી પુરુષ કેવો હોય છે ? “દેવલકિત પરાઙગમુખ” આમ સ્ત્રીઓ પુરુષ કરતાં વધારે સૂક્ષ્મ બુદ્ધિશાળી છે. ભૂખ્યાને ભોજન, તરસ્યાને પાણી અને જખ્ખીને સેવા આપે છે; માટે સ્ત્રી નિ સશય શ્રેષ્ઠ છે.

પુરુષોએ સ્ત્રીઓના ધધા ઝુટવી લીધા છે. પછી એ એને વગવડ કરી આપે એટલે સ્ત્રીઓ એની કંપુતળી થઈ જાય છે. એમાયે શિક્ષિત સ્ત્રી વધુ પરાધીન હોય છે કારણ કે એનામાં આરામની તલ્લપ છે. ગામડાંમાં આડે રસ્તે જતા પુરુષને તમાચો મારીને ઠેકાણે લાવતી સ્ત્રીઓ, સાધ્વી સ્ત્રીઓ બેઠે છે. આજે શિક્ષિત સ્ત્રીઓ પાસે પતિને વશ કરવાનું એકમાત્ર સાધન રસોઈ પણ નથી કાચી આખો ધુમાડો પણ સહી ન શકે એટલે એને રસોઈયો બેઠ્યો. છેકરાઓને પણ એ પોતાના હાથની રસોઈ ન બાવડાવે તો એય કેમ એના હાથમા રહે ? સ્ત્રી પોતાના શિયળ અને શાંતિની રક્ષા કરી શકે તેવા ધધા એમને માટે સુરક્ષિત રાખવા બેઠ્યો.

પ્રાથમિક શિક્ષણ સ્ત્રીના હાથમાં હોવું બેઠ્યો છેકરા-છેકરીઓનું સહશિક્ષણ માતાઓના હાથમાં હોવું બેઠ્યો. ત્યાં પુરુષની જરા પણ જરૂર નથી પ્રાચીની કેળવણી સ્ત્રીના હાથમાં હશે તો બચપણથી સારા સરકાર પડ્યો અને સમાજનો ઉદ્ધાર થશે.

પણ આંકુશ તો સીનો જ પુરુષ પર હોવો જોઈએ સીઓએ કહેલું જોઈએ કે ખબરદાર વેર-દ્વેષભાવ વગેરે સેના તો !

સી માટે જ્ઞાનાભ્યાસ પણ ખહુ જરૂરી છે સી તો જ્ઞાનમા સરસ્વતી જેવી અગ્રેસર થવી જોઈએ પુરુષને કામ પૂરતુ થોડું જ્ઞાન મળે તો તે પરિપૂર્ણ કહેવાય પરતુ સીએ તો સર્વકૃતિની રક્ષા કરવાની છે એટલે વિકૃતિ જન્મવા જ ન પામે અને પુરુષ પ્રકૃતિથી ઉતર ભેદે, એમ કરવું જોઈએ ભૂખ વગર ખાણું, વધારે ખાણું, ઠાકુ વગેરે વ્યભનો સેવવા, તેનું નામ વિકૃતિ ભૂખ લાગે ત્યારે પ્રમાણુમર ખાણું તે પ્રકૃતિ, અને ણીલા માટે ભૂખ્યા રહેવું, એકાદશી કરવી તે મરુત્તિ એ જ્ઞાન સાથે ભક્તિ જોડાઈ જશે ત્યારે સમાજને માર્ગદર્શન મળશે અને વિકાસ અર્થશકશે.

પ્રશ્ન : સીઓએ નોકરી વગેરે કામોમા પડલું જોઈએ કે નહીં ?

ઉત્તર : આ તો ખહુ દુખદ કહાણી છે જેમ પેલા યત્રો અમોઘોગને, પરદેશીઓએ હિંદના બ્યવસાયને, શહેરોએ ગામડાના ઉદ્યોગને તોડી નાખ્યા, તેમ પુરુષોએ સીઓના ઉદ્યોગ તોડી નાખવા બ્યવસ્થિત પ્રયત્ન કર્યા છે વેના સીઓ માટે વણાનું કામ વણાવાય છે એમા પુન માટે માતા વરુ વણે છે, એવું કહેવાય છે પણ પુરુષોએ સીના હાથમાથી વણાનું કામ લઈ લીધું છે જો કેટલાક કામ સીઓ માટે અનમત રાખવામા આવે તો સી બ્યવસ્થાની યાય. પણ આ તો પુરુષવચની કરવા જેવું થાય છે પુરુષ એના હાથપગમા સુવર્ણની બેટ્રીઓ નાખે

છે અને નાક-કાનમાં કાણું કોરીને એની બેન્ક બનાવે છે. કવિઓ, ગદ્ય સ્ત્રીઓનાં કેવાં ચિત્રો દોરે છે ! સ્ત્રીઓને લીકું કહે છે અને તે સ્થિતિ એમનું ગૌરવ ગણાય છે સંસ્કૃતમાં સ્ત્રીને મહિલા કહી છે. મહિલા એટલે મહાન મામથ્યવાન શક્તિશ્પિદી પુરુષ કેવો હોય છે ? “દેવલકિત પરાડગમુખ” આમ સ્ત્રીઓ પુરુષ કરતાં વધારે સૂક્ષ્મ છાંદશાળી છે. બૂખ્યાને ભોજન, તરમ્યાને પાણી અને જખ્મીને સેવા આપે છે, માટે સૌ નિઃશય શ્રેષ્ઠ છે.

પુરુષોએ સ્ત્રીઓના ધંધા ઝુટવી લીધા છે. પછી એ એને સગવડ કરી આપે એટલે સ્ત્રીઓ એની કઠપુતળી થઈ જાય છે. એમાયે શિક્ષિત સ્ત્રી વધુ પરાધીન હોય છે કારણ કે એનામાં આરામની તલપ છે. ગામડામાં આડે રસ્તે જતા પુરુષને તમાચો મારીને ઠેકાણે લાવતી સ્ત્રીઓ, સાધ્વી સ્ત્રીઓ જોઈ છે. આજે શિક્ષિત સ્ત્રીઓ પાસે પતિને વશ કરવાનું એકમાત્ર સાધન રસોઈ પણ નથી કાચી આખો ધુમાડો પણ સહી ન શકે એટલે એને રસોઈયો જોઈએ એકસએકને પણ એ પોતાના હાથની રસોઈ ન ખવડાવે તો એમ કેમ એના હાથમાં રહે ? સ્ત્રી પોતાના શિયળ અને ચાતિની રક્ષા કરી શકે તેવા ધંધા એમને માટે સુરક્ષિત રાખવા જોઈએ.

પ્રાથમિક શિક્ષણ સ્ત્રીના હાથમાં હોવું જોઈએ. છોકરા-છોકરીઓનું સહશિક્ષણ માતાઓના હાથમાં હોવું જોઈએ. ત્યાં પુરુષની જગ્યા પણ જરૂર નથી પ્રાચીની કેળવણી સ્ત્રીના હાથમાં હશે તો ખચપણથી સારા સંસ્કાર પડશે અને સમાજનો ઉદ્ધાર થશે.

આપણે ત્યાંની સભ્યતામાં આઓનું સ્થાન પુરુષો કરતાં પણ ઊંચું રહ્યું છે. બુદ્ધિ, શક્તિ, ભક્તિ, શ્રુતિ, ધૃતિ, સ્મૃતિ, દ્વિતિ, વગેરે બધા મહત્વપૂર્ણ શબ્દો સ્ત્રીલિંગના છે. “દ્વિતિઃ શ્રીવાક્ત્ય નારીણાં સ્મૃતિમેધા ધૃતિઃ ક્ષમા” — આ પ્રમાણે ભગવાને પણ ગીતામાં ગાયું છે અને કહ્યું કે સ્ત્રીઓમાં હું સી પું.

મનુ મહારાજે તો શાસ્ત્રમાં એક વિશેષ વાત પણ લખી કાઢી છે. તે એ કે: “કસ ઉપાધ્યાયો કરતાં એક આચાર્ય શ્રેષ્ઠ છે, સો આચાર્ય કરતાં એક પિતાં શ્રેષ્ઠ છે અને કુળર પિતાઓ કરતાં એક માતા શ્રેષ્ઠ છે” આ ભારતીય સભ્યતાનો નિર્દેશ છે અહીંનાં સ્ત્રીઓની હમેશા પ્રતિષ્ઠા રહી છે.

x x x

આઓએ પોતાના જીવનમાં જે મુખ્ય કામ કરવાના હોય છે : એક તો સહધર્મચરણ, એટલે કે પુરુષોના કામમાં યોગ-સાથ આપવો. રામની સાથે સીતાજીનું વનમાં જવું એ જ એમનું સહધર્મચરણ છે.

બીજું કામ છે — પુરુષોના કામની પૂર્ત કરવી દુનિયાભરમાં જાણાયું કે જે કામ પુરુષો માટે કઠિન હોય છે તે કામ સ્ત્રીઓ સારી રીતે કરી શકે છે.

વિશિષ્ટ (ખાસ પ્રકારનાં) કામ કરવા સારૂ પુરુષો માટે વિશેષ સાધનાની આવશ્યકતા રહે છે પરંતુ વાત્સલ્ય, કરુણા

વગેરે ગુણો હોવાને કારણે સ્ત્રીઓ એ કામ સહેલાઈથી કરી શકે છે એ કામ કરવા સારૂ થઈને પુરુષોએ પોતાનામા સ્વતંત્ર ગુણોનો વિકાસ કરવો રહે છે. ખાસ પરાક્રમ કરીને પુરુષોએ જે ગુણ સાધવા પડે છે તે સ્ત્રીઓમાં પ્રકૃતિગત હોય છે. એટલા માટે સ્ત્રીશક્તિ ઘણું કામ કરી શકે છે.

આ બે કામ ઉપરાંત હવે એક ત્રીજા કામની જવાબદારી પણ સ્ત્રીઓ ઉપર આવી છે તે એ કે પુરુષોએ બગાડેલા કામ તેઓ સુધારે.

આજકાલ દુનિયાભરમાં પુરુષોએ જે પાર્ટી-પોલિટિક્સનું શરૂ કરી દીધેલ છે તે કેટલું દોષપૂર્ણ છે? બધે જ ઠેકાણે છેદ જ છેદ ને દુકકા જ દુકકા થઈ રહ્યા છે હવે આ દુકકાઓને ભેડવાનું-સાધવાનું કામ સ્ત્રીઓએ કરવું ભેડાંને 'પહેલા કપડું' કાઢે નહીં એ કામ અને કાઢી બય તો તેને સીવવાનું કામ સ્ત્રીઓએ કરવાનું છે.

હિંદુસ્તાનમાં સ્ત્રીશક્તિ કેવી રીતે આગળ આવે એ વિષે મારું ચિંતન ચાલતું હતું એ દરમિયાન શાંતિ સેના અને સર્વોદયપાત્રનું કામ આગળ આવ્યું છે સ્ત્રીઓ માટે આ એક ભારે મોટો કાર્યક્રમ બની ગયો છે સત્યને પકડી રાખવું-વળગી રહેવું એ સ્ત્રીઓનો ધર્મ છે આ ગુણને કારણે તેઓ સર્વોદય-પાત્રનું કામ ઉપાડી શકે છે શાંતિસેનાનું કામ પણ સ્ત્રીઓ માટે સહેલું છે બધા બે પક્ષ લડત હોય ત્યાં શાંતિની મૂર્તિ કાંઈ માંહલા આવીને ઊભી રહી બય તો બસ અંધારા

ખતમ થઇ ગયો જ સમજો! અઘડોની પરિસ્થિતિમાં સ્ત્રીઓ
તેને રોકવાની હિંમત કરે, એ મારી માંગ છે.

x x x

લોકતાંત્રમાં વિરોધ પક્ષ આવશ્યક માનવામાં આવે છે,
એટલા માટે કે સત્તાધીશ પક્ષને અનિયંત્રિત થતાં તે રોકી
શકે.... ...પરંતુ જ્યારે બંને પક્ષ સત્તાભિલાષી હોય,
સત્તાની આસપાસ જ બેઠું નૃત્ય ચાલી રહ્યું હોય, તો તેઓ
એકબીજાને સુધારવાને બદલે એકબીજાનાં ગુણોને જ ચૂસી લે
છે. એટલા માટે પ્રજાતાંત્રની પૂર્ણ શુદ્ધિ સત્તાભિલાષી વિરોધ
પક્ષથી થઇ શકતી નથી. એ સાફ તો ત્રીજા જ પક્ષની જરૂરત
રહેવાની કે જે તટસ્થ રહીને, રચનાત્મક દૃષ્ટિથી ટીકા કરવાની
સાધાસાધ નિષ્પક્ષ ભાવથી સેવા કરતો રહે.

જાપુ આવો જ પક્ષમુક્ત સમાજ બનાવવા ઇચ્છતા હતા.
એમની એ પ્રગળ ઇચ્છા હતી કે કોંગ્રેસનું લોકસેવક સંઘમાં
રૂપાંતર થાય, અને તે ચૂંટણીઓથી દૂર રહીને બધા પક્ષો
ઉપર અસર પાડવા સક્ષમ થાય. પરંતુ એમ બન્યું નહીં. હું
અત્યારે તેનાં કારણોમાં ઊતરવા માંગતો નથી. અત્યારે તો હું
ફક્ત એટલું જ કહેવા માંગું છું કે, આ જવાબદારી આપ
(બહેનો!) ઉઠાવી લે અને જાપુનું લોકસેવક સંઘ બનાવવાનું
સ્વપ્ન સાકાર કરો.

વિજ્ઞાનની તોલે
આવે તેવી બીજી કાઈ
શક્તિ નથી

ઝૂંડી જે શ્રામદાનો થયાં છે તેની વાતો સાંભળી,
 અશ્વય' થયુ કે શ્રામદાનો આટલી ધીમી ગતિથી કેમ ચાલે
 ૮ જમાનો આવે છે વિજ્ઞાનનો અને તે બહુ જોરથી કામ કરે છે.
 અને આ શ્રામદાનનું કામ આટલું બધું ધીમે ધીમે કેમ ચાલે
 એનું અશ્વય' મને થયુ. પણ જાલે ધીરે ધીરે તોયે ચાલે છે
 તો ખરૂં એટલે એ રીતે ખુશીની વાત પણ કહેવાય આપણે
 જે સામાન્ય જમાનામાં હોત તો હું ન કહેત કે આ બધું
 કામ ધીરે ધીરે ચાલે છે. પણ જે જમાનામાં આપણે હીએ
 તે સામાન્ય જમાનો નથી, તે અસામાન્ય જમાનો છે. એટલે
 એમાં કાળની ગતિ બહુ વધી ગઈ છે એટલે બધા હોકાએ
 મળીને એક નિશ્ચિત સુદૃઢતા આ કામ પૂરું કરવાની જરૂર
 છે. તે થશે કે ? એનો ઉત્તર આજ શ્રામદાનવાળા લાઇઓએ
 આપ્યો એમની જોડે મારી વાતચીત ચાલતી હતી મેં એમને
 કહ્યું કે આ બધા વિસ્તાર શ્રામદાન થયો જોઈએ. તો
 એમનામાંના એક લાઈએ કહ્યું કે ઈશ્વરનો હુકમ હશે તો થશે
 તો મેં એમને કહ્યું કે ઈશ્વરનો હુકમ તો છે જ. તો એમણે
 કહ્યું કે હા, ઈશ્વરનો હુકમ તો છે જ. જો એ ન હોત તો
 અમને શ્રામદાન આપવાની પ્રેરણા કેમ ધાત ? જો ઈશ્વરનો
 હુકમ ન હોત તો એ પ્રેરણા અમને ધાત કે ? ઈશ્વરના હુકમ
 વિરુદ્ધ, તેની ઇચ્છા વિરુદ્ધ કઈ પ્રેરણા થઈ શકત કે ? એવો

ખુલાસો એમણે આપ્યો. એટલે ઇશ્વરની ઇચ્છા એવી છે :
અધા કાયકતા લેગા થાય, લોકો પાસે પહોંચે અને આમદા-
નહિ પણ એક તાલુકાનું દાન આપે.

આપણા આ આંદોલનમાં કેટલાક લોકો હવે જરા ખુલ્લું
સાવચેતીથી જોલે છે. એ કહે છે કે મોટી મોટી વાતો જોલવી
અને તેમાં સફળતા ન મળે તેના કરતાં નાની વાતો
જોલવી અને જેટલી સફળ થાય તેટલી જ જોલવી. જોલીએ
તેના કરતાં વધારે સફળ થાય એટલી વાત કરવી એમ કેટલાક
કાયકતા કહે છે. પણ મારાથી તેમ ન જોલાય. કરીને જોલવું
હોય તો પણ મારાથી તો પાંચ કરોડની જ વાત થઈ શકે,
અને એ તો મેં કરી જ ને એનો ફથમો હિસ્સો મળી ગયો
છે. એટલે લગભગ ૪૦-૫૦ લાખ એકર જમીન મળી ગઈ
છે. એનો અર્થ એ છે કે સોમાંથી દસ માક મને મળ્યા છે.
એટલે કે કાયકતાએ મને મળ્યા છે. પણ સોમાંથી દસ માક
મળે એ તો નાપાસ થયા કહેવાઈએ. બહુ કઠણ પેપર હોય તો
સોમાંથી રૂપ માક પાસ કરે. પણ આપણને તો જેમ તેમ દસ
માક મળ્યા છે. તો આપણે નાપાસ જ છીએ તેમાં શંકા
નથી. પણ મને પોતાને પરમેશ્વરની ઇચ્છાનું ઉચ્ચારણ કરી
નાપાસ થવું જોઈએ એમ થાય છે. આપણી ઇચ્છાનું ઉચ્ચારણ
કરીને પાસ થવું તેમાં મને શંકા નથી. તો માત્ર હિસાબથી
જે હું જોલત તો પાંચ કરોડને બદલે બહુ બહુ તો પાંચ
લાખ જોલત તો પૂરું થાત કે નહિ કોણ જાણે. પણ માની લો

કે એ પૂરૂ થાત પણ જે લોકોએ એ કામ કયું હોત તેમને
અહુકાર થયો હોત કે અમે એક સંકલ્પ કર્યો અને તેની પૂર્તિ
અમારા પ્રયત્નથી થઈ આવું કશું મને ન થયું કારણ કે પાપ
કરોડ એકરનો સંકલ્પ એ પરમેશ્વરનો સંકલ્પ હતો અને પાપ
લાખ આમદાનો એ પરમેશ્વરનો સંકલ્પ છે પરમેશ્વરનો સંકલ્પ
એ જ હોઈ શકે કે પાપ લાખ ગામો અમદાનમાં આવે અને
જે પરમેશ્વરનો સંકલ્પ હતો, અને પરમેશ્વરની જે ઇચ્છા છે,
તેના જ બાપ કરવો જોઈએ અને પછી તે સંકલ્પને પૂર્ણ
કરવામાં લાગી જઈએ પછી ધારો કે એમાં પાસ માકે ન મળે
અને છે નાપાસ થઈએ, તેમાં મને વાધો નથી પણ
પરમેશ્વરના સંકલ્પની જાહેરાત થવી જોઈએ કે ઈશ્વરની
આવી ઇચ્છા છે જે ભક્તોના મોહામાં ઈશ્વરના સંકલ્પનું ઉચ્ચારણ
કરવાની હિમ્મત નથી તો તે ભક્તોના મુખ નથી પણ તેના
પોતના મુખ છે એટલે હું તો એ જ કહેવાનો કે ભારતમાં
જેટલા ગામો છે એ બધા ગામો આમદાન થતા જોઈએ અને
તે થયા વિના આપણે માટે વિશ્રાંતિનો અવકાશ નથી તેમ
સમજવું જોઈએ પછી ભલે આજો જન્મદો એમાં બંધ
રોની મને કરી ચિંતા નથી

આજે પેલા હરિવંશને લખેલી કવિતા વાચતો હતો [નૂઓ
પાનું ૪] એમાં હું કે “ટો સાથીએ આશ-ઓર વિશ્રાન્ત, સત્યમે
પ્રેમ, પ્રેમમે કૃતનિશ્ચય હો” એ વાંચીને મારી આખભાંથી
આસુઓ જ નીકળ્યા એવું સુંદર લખ્યું છે આ કામ કેવી

જીવનકો જીવંત કરો હો !

પૃથ્વી હંસે, ફિર જનગણ પ્રથા હો,
સરિતા - સાગર, ઉભય સભર હો,
પેહ હંસે, ફિર પત્તે પ્રસન્ન હો,
પથિક હંસે, જળ વાયુ શિતલ હો,
હંસે પશુ-પંખી જળ ખિલા ઉપવન હો,
મસૂજતાકે જીવન યજમેં, પાપોદ્ર માયશ્રિત કરો હો !
જીવનકો જીવંત કરો હો !

ઉર-ઉરમેં ભામિં ચિર વિકસિત હો,
મનુજ મનુજ ફિર સંમિલિત હો,
મંગલ - કામના ઉચ્ચારિત હો,
સિદ્ધિ રિદ્ધિ ફિર સુસ્થાપિત હો,
પ્રેમ મનુજમેં પ્રાસારિત હો,
રતિ કામકો ભસ્મ કરો, લક્ષ્મભૂત સારે પાપ કરો હો !
જીવનકો જીવંત કરો હો ! !

આઓ સાથી મિલ કામ કરે, સળ સુકૃત,
ફેલાયે સમતા, બંધુતા - વિસ્તૃત,
મનુજ મનુજને બને અધિકૃત,
હો ઇસસે દેવી ગુણ પ્રસ્તુત,
ને હો પરમેશ્વરકો સ્વીકૃત !

હો સાધીમેં આશા ઓર વિશ્વાસ, સત્યમેં પ્રેમ,
પ્રેમમેં કૃતનિશ્ચય હો !
જીવનકો જીવંત કરો હો ! !

— હરિવંશીસ પરીખ

રીતે યશસ્વી થાય એને માટેની આ ચાવી છે. આપણે આપણા સાથીમાં વિશ્વાસ હોવો જોઈએ અને તેમના વિષે પૂરી આશા હોવી જોઈએ અને સત્ય વિષે પ્રેમ અને પ્રેમમાં દૃઢનિશ્ચય હોવો જોઈએ. આ જગતે મે વાંચ્યું ત્યારે મને ધ્યુન કે, આમાં મારું જ વર્ણન કયું છે. મને ખાસ સાથીઓમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે, પૂર્ણ આશા છે, અને મને એ સત્યનું દર્શન છે કે જગતની માલિકી મટવી જોઈએ, ઉત્પાદનના સાધનોની માલિકી મટવી જોઈએ, અર્થાત્ પ્રેમપૂર્વક જ મટવી જોઈએ, જગતદસ્તીથી નહિ એ સૂચનું મને દર્શન છે. અને સત્ય માટે મને પ્રેમ પણ છે અને તે માટે હું દૃઢનિશ્ચય છું તે એ વાચીને મને લાગ્યું કે એમાં મારું જ વર્ણન કયું છે.

હું કંઈ જ નથી. ઈશ્વર મારી પાસે જે કરાવે છે તેમાં મારો કંઈ હિસાબ નથી. આ જે નિષ્ઠા છે તે બધાની યાદ અને આપણા બધામાં પરસ્પર અનુરાગ અને પ્રેમ હોય અને આપણી સત્યનિષ્ઠામાં આપણે કદીયે નાહિમત ન થઈએ. તેણે જો યાદ તો આ કામ ચાલી શકવાનું છે તેવો મને વિશ્વાસ છે. નહિ તો આ લાઈએ ક્યાંના ક્યાં એકઠા થયા છે. આ એક લાઈ છે તે છે તો નાગપુરના પશુ એમણે કેટલુંક કામ બાંધરામા કયું છે, કેટલુંક બગાળમાં કયું છે. નાગપુરમાં કેટલુંક ચાલ્યું કેટલુંક ન ચાલ્યું. તો આટલા વિભાગમાં ખેડી ખાઈએ તેના કવતા બહાર જઈ બહોણુ જ્ઞાન, શક્તિ પ્રાપ્ત

એમ માનીને જંગલ, રત્નાગિરિ અને ખાનદેશમાં ગયા. ત્યાં આખો મહાલ, જ્યાં બસોથી વધારે ગામો હતાં, તેનું સામ્રાજ્ય મળ્યું. તે કંઈ એમના પરાક્રમથી નહોતું મળ્યું. ૫-૨૧ કાયકતા કામમાં લાભ્યા હતા. અને સરકારી ઓફીસરોના પણ અહિંના જેવી સહાનુભૂતિ હતી. આ રીતે કાયકતાએ સરકારી ઓફીસરો અને પરમેશ્વરની ઇચ્છા એ વ્રણેય મળીને કામ થયું. ત્યાં કામ થયા પછી અહિં આવ્યા. આવી રીતે ક્યાંનાં લોકે ક્યાં કામ કરે છે. અને એમને તો અહિંની ભાષા નથી આવડતી. એમણે અહિં આવીને શું કયું? વ્યાખ્યાને પણ આપતા હતા. અને અહિંના કાયકતાઓ કામે લાભ્યા અને ગામના લોકે જાગી ગયા ત્યારે આ કામ થયું.

માટે એકેઈને સોએ સો ટકા શ્રેય હોય તે તે શ્રમદાની ગામના ભાઈઓને છે. એમણે હિંમત કરીને આ સંદેશો સાંભળ્યો અને તે પ્રમાણે કયું. માત્ર સાંભળીને કંઈ કામ થયું જ થાય છે? અંદરથી હિંમત હોય તો કામ થાય છે. આજે મેં એ શ્રામદાની ભાઈઓને કહ્યું કે તમે શ્રમદાન કયું તે પૂરતું નથી; તમારે બીજા ગામોમાં જઈને બીજા ભાઈઓને સમજાવવા જોઈએ કે શ્રમદાન કરો. એમ કરીને તમારે જુગેશ કરવી. જોઈએ તો એક ભાઈએ મને જવાબ આપ્યો કે આવું કામ અમે કરીએ છીએ. અને બીજાને અમે કરવા કહીએ છીએ. એટલે તો થાય છે; નહિ તો શી રીતે થાય? જો અમે ન કયું હોત તો, આંસપાંડના ગામવાળાઓને અમે ન સમજાવ્યું હોત

તો બહારના લોકો આવીને વાત કરત એટલે તુ આ કામ
થઈ જાત કે ?

એટલે એ વાત સ્પષ્ટ છે કે જે કામ યશુ ઈ અને
ધાય ઈ તેનું શ્રેય પેલા લોકોને છે કે જેઓ નિરાકર થઈને
શ્રમદાનમાં આવે છે આ પરમેશ્વરનો હુકમ છે. આપણે
એના હુકમના બહા છીએ અને ઈશ્વરપ્રેરિત થઈને કામ
કરીએ છીએ. આપણી શક્તિ અને આપણી મર્યાદામાં આપણને
બાધી લેવા તે ઠીક નથી પણ ઈશ્વરપ્રેરિત કામના શરતી હા
થવું પડે તો પણ ભલે, પણ ઈશ્વરની વસ્તુ જ મેલામાધી
કાઠવી નેહાંએ તુ ઈશ્વરની એવી ઇચ્છા છે કે હિન્દુસ્તાનમાં
૧૦૦ જ શ્રમદાન ધાય ? અને પાંચ લાખ એકર જ
જમીન મળે ? તુ એટલી જ ઈશ્વરની ઇચ્છા છે ? એ તો
આપણી ઇચ્છા કહેવાય, આપણી શક્તિનો આપણે બહાજ
કરીને વાત કરી તેમ કહેવાય પણ તો પછી પેનું કામ
ઈશ્વરપ્રેરિત છે તેમ નહિ થવાનું, તો હિસાબી અને ગણિતી
કામ થવાનું હું કહેવા માણુ છું કે મારે ગણિત વિષેનો આદર
ધણે જ વધારે છે અને એટલા માટે તો મારી નબર એકની
શ્રદ્ધા પરમેશ્વર પર છે અને નબર બેની શ્રદ્ધા ગણિત પર છે
પણ આ કામ ગણિતથી નથી થવાનું પણ આ કામ
ઈશ્વરનિષ્ઠાથી થવાનું છે એટલે એને માટે તો એ જ ઉત્તમ
વ્યાખ્યા છે કે “હો સાથીઓ આશ આર વિશ્વાસ, સત્યમે પ્રેમ,
પ્રેમમે કૃતનિશ્ચય હો” સાથીઓમાં વિશ્વાસ અને આશ હોવા
નેહાંએ એટલે આપણે પોતામાં જેટલો વિશ્વાસ રાખીએ

તના કરતાં આપણા સાથીઓમાં વધારે વિશ્વાસ રાખીએ
 આપણે કોણ છીએ? આપણે કંઈ નથી. ઈશ્વરજી આપણને
 સાથ આપે છે. જેવી રીતે માતા છેકરાઓ વિષે ઈશ્વરશાહ
 રાખે તે તે કૃષ્ણ અને રામની માતા થાય. આટલી બધી
 માતાઓ છેકરાઓની મા છે પણ બધાં છેકરાઓની માતા
 રામ-કૃષ્ણની માતા થઈ શકે છે. રામ અને કૃષ્ણની માતા રામ
 અને કૃષ્ણમાં પરમેશ્વરનો આવિર્ભાવ ભેટી હતી. એટલે એ
 સામાન્ય છેકરાઓની મા ન બની, ઈશ્વરની માતા બની. એ
 પ્રમાણે સાથીઓમાં ઈશ્વરનું દર્શન, સત્ય વિષે પ્રેમ અને પ્રેમ
 માટે કૃતનિશ્ચય. “હો સાથીમેં આશા ઝોર વિશ્વાસ, સત્યમેં પ્રેમ,
 પ્રેમમેં કૃતનિશ્ચય હો.” બહુ સુંદર વ્યાખ્યા છે. ભૂદાન
 કાર્યકર્તાઓએ આ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ.

મને વિશ્વાસ છે કે અહીંયા જે કામ શરૂ થયું છે તે
 શુભસતતની ઉત્તર દિશામાં છે, શુભસતતને એક છેડે છે. અને
 શુભસતતની ઉત્તરમાં અંબા મા છે અને તેની કૃપાથી આ કામ
 થાય છે. તે પેલી કાળી મા ચૂપચાપ બેસશે કે? ઉત્તરમાં
 અંબા મા આટલું કામ કરે તે પછી કાળી મા પણ એનું જ
 રૂપ છે. એ પણ ત્યાં એનું કામ કરશે. અને આ બંને માતા
 કામ કરે. તે પછી પેલી વચમાં સાબરમતી માતા છે તે ચૂપ બેસશે
 કે? એમ નથી થવાનું. સર્વ કામ થવાનું છે. એમાં કશી
 શંકા નથી.

કેટલાક લોકો મને પૂછે છે કે તમારું આ કામ આટલાં

‘વરસો સુધી આટલું હવે તમને ઝોગ નથી થતું કે ડ્યારે આ કામ પૂરું થાય અને હું આરામ લઉં અને જીવીને બેસું?’ જેટલો આરામ બેસવાથી મળે છે તેનાથી વધુ આરામ મને કરવામાં મળે છે કારણ કે અહીં આ મનની સાથે રામ છે

“આરામ કેવલવૃક્ષાના વિરામ સકલાપદામ્ ।

અક્ષિરામસ્ ત્રિલોકાના રામ શ્રીમન્ સ ન પ્રભુ ॥”

રામ છે આપણો પ્રભુ એ જ આપણો વિરામ છે, બધી આપત્તિઓમાં એ જ વિરામ છે રામ જ આરામ અને રામ જ વિરામ. જેટલો ચાટતા વરસો થયા તોય જીવીને બેસવાની કે એવી કોઈ બીજી ઇચ્છા મને થતી નથી એના સિવાય બીજો કોઈપણ ભાવનો આરામ કે વિરામ મારે માટે નથી કેટલાક લોકો કહે છે કે આટલા વરસો કામ કરું પણ આપણે યશસ્વી ન થયા આપણે બહુ મોટી મોટી વાતો કરી જેટલે કંઈ ન થયું. અને જેટલે આપણે ક્ષેત્ર થયા માટે સાવચેતીથી વાત કરવી વધારે ચારી, અને જેટલી વાત કરીએ તેટલી પાર પાડીએ મને તો આ બધું પોલ લાગે છે આપણે જે કહીએ અને તે પ્રમાણે આપણે કરીએ તો તે માન્યતા વાત થશે, તે કંઈ ઈશ્વરપ્રેરિત થેડી જ થવાની છે? ધરના કામમાં આવી માન્યતા વાત થશે તે કંઈ ઈશ્વરપ્રેરિત થેડી જ થવાની છે? ધરના કામમાં આવી માન્યતા વાત આપણે કરીએ છીએ કે જેટલું કરીએ તેટલું જ આપણે બોલીએ પણ ઈશ્વરની વાતમાં ન્યારે ઈશ્વરનું શબ્દ આપી દુનિયામાં થવાનું છે

ત્યારે આપણે આપણી વાત કરીએ તો કેમ આવે? હમણાં હું કુસન વાંચું છું, એટલે મને મહામદ પયગંબરનું વાક્ય આવે છે. એ હુમેશાં બોલે છે કે ઈશ્વરનું સત્ય અહિં થવાનું છે. ક્યારે થવાનું છે તો કહે છે કે અત્યારે જ થઈ રહ્યું છે. ૧૩૦૦ વરસ થઈ ગયાં છતાં હજીય ઈશ્વરનું સત્ય નથી થયું એમ લોકો કહી રહ્યા છે. જ્યારે પેલો કહે છે કે ઈશ્વરનું સત્ય અત્યારે જ થઈ રહ્યું છે. આવા ઈશ્વરનાં જ્યારે સાક્ષાત્ દર્શન થાય ત્યારે જ કામ થાય છે. એટલે હું તો મારી દૃષ્ટિથી વિચાર નથી કરતો. મારી વાણીથી હું બોલતો નથી. ઈશ્વરની જે પ્રેરણા હશે તે પ્રમાણે જ હું બોલીશ. અને તેમાં જો હું કંજેત થઇશ તો મને બહુ આનંદ થશે. પોતાની નાનકડી વાતમાં યશસ્વી થઈને ગોરવ પ્રાપ્ત કરવા કરતાં ઈશ્વરની વાત, બોલીને, પરિપૂર્ણ શક્તિ એમાં રેડીને અયશસ્વી થઈને કરવામાં વધુ આનંદ થાય છે. પણ એ અયશસ્વી થશે એવું શા માટે માનવું જોઈએ? ઈશ્વરનું કામ છે, તો બધા એમાં આવશે, બધા એમાં મદદ કરશે અને કામ થશે તેવું જ હુમેશાં માનવું જોઈએ.

હવે સુજરાતની મારી માતા લગભગ સમાપ્ત થવા આવી છે. જ્યારે હું કર્ણાટકમાં હતો ત્યારે હું વિચાર કરતો હતો કે મહારાષ્ટ્ર સુજરાતમાં જવું કે એ બન્ને પ્રાંતો છેડી સીધું બંગાળ, આસામ વગેરે જગ્યાએ જવું? મહારાષ્ટ્ર-સુજરાત છેડી દેવાની વાત મનેમાં આવી તે શા માટે? હું આ પ્રાંતમાં

કઈ દેવ છે કે ? એવું છે કે શુજસત અને મહારાષ્ટ્રના માન
 બધું જીવન ગયું છે ત્યાં મારે યુ વધુ ઉપયોગ થવાનો છે ?
 અને ત્યાં આવીને હું યુ વધુ ઉમેરો કરવાનો છું ? મેં મારી
 માતૃભાષા નરાડીમા કંઈક સાહિત્ય પણ લખ્યું છે અને મારા
 મંથની હજારો પ્રત ત્યાં જાપી છે અને શુજસતમા તે મને
 જ્ઞાન મળ્યું છે તો જ્યાં અને શિક્ષણ મળ્યું, જ્યાં મને
 નાણીઓ મળ્યા, તેવા પ્રાતમા જ્યાંની જરૂર નથી તેમ હું
 માન્યો હતો છતાં લોકોનો આગ્રહ હતો એટલે મને વધુ કે
 હવે આથી ત્યારે થોડો સમય આપીએ, એમની ઇચ્છા પૂર્ણ
 કરીએ મહારાષ્ટ્રના હું છ મહિના રહ્યો ત્યાં ઘણા શ્રદ્ધા
 યોગી દીધા અને છેવટે અકાળી મહાવતુ ત્યાં જ્ઞાન થયું ત્યારે
 મહારાષ્ટ્રના કયાંકનાંઓમા આત્મ વિશ્વાસ આવ્યો પણ મને
 તો તે આત્મવિશ્વાસ મહેવેથી જ હતો આત્મવિશ્વાસ એટલે
 કે ગણ ઉપર વિશ્વાસ નહિ પણ ઇશ્વર પર વિશ્વાસ

જ્યારે હું મદરસામા ગયો ત્યારે મેં જાહેર કંઈ હતું કે
 મહારાષ્ટ્ર મને નોટનું જ્ઞાન આપી શકતું હતું તે તે આપી ચૂક્યું છે
 જ્યારે એણે મને પાકુર મના દર્શન કરાવ્યા માત્ર સાચીઓ સાથે
 એ વિઠોળાના દર્શન કરવાનો મને થોડો મજા આવ્યો એમા મહારાષ્ટ્ર
 મને નોટનું જ્ઞાન આપી શકતું હતું એટલું મને આપી દીધું
 ત્યાં પછી હું શુજસતમા આવ્યો અને હવે મને બીજા
 પ્રાતવાળા પૂટે છે કે શુજસતમા અપનું સ્વાગત તો બહુ સારું
 થાય છે પણ હિંમત વગેરે કંઈ આપતા નથી અમ તો પ્રેમપૂર્ણ

ને ધારે કે પહેલાંના જમાનાની જેમ કંઈ હુમલો કરીને
 કંઈ ઓકરીને લઇને ભાગે તો તે મગળ કાર્ય કહેવાય કે ?
 ની રીતે મંગળ કાર્ય નથી થતાં, ત્રેમપૂર્વક સમજાવીને જ
 બધા કામો થાય છે બાળે વિજ્ઞાનયુગ આવ્યો છે અને
 વિજ્ઞાનયુગમાં સહુ ઓકત્ર થઇશું તો જ નહીંશું, અને તો જ
 ટકીશું, અને તો જ આપણું કામ ચાલશે—એમ નિશ્ચય
 કરીને કામ કરવું જોઈએ, અને વિવાસ-શ્રદ્ધા રાખીને આપણી
 પાસે જે કંઈ છે તે અપણું કરવું જોઈએ. એવો સમર્પણ
 યોગ આપણે શીખવો જોઈએ

સરચાતમાં જ્યારે એ દાન લેવાનો આરબ કર્યો ત્યારે
 હું સમજાવતો હતો કે દાનની રીતે સંપત્તિનું વિલાસન થવું
 જોઈએ પણ હવે બીજું પગલું આવ્યું છે અને એ છે
 સમર્પણનું, કૃત્તિપણનું ! સમાજરૂપી ભગવાન કૃષ્ણને આપણી
 પાસે જે કંઈ છે તે અપણું કરવાનું આવી રીતે સમાજ પાસેથી
 જે કંઈ મળે તે પ્રસાદ રૂપે ગેવન કરવાનું આવી રીતે કંઈ
 ઓછું મળશે તેમ નહિ જેટલું મળશે તેટલું ભગવાત્
 પ્રસાદરૂપે સ્વીકારવાનું માલિકી સાચવી સાચવીને કેટલી
 સાચવશે ? હિન્દુસ્તાનમાં જમીન કેટલી છે ? કોઇપણ બહુ
 ભારે મોટો જમીનનો માલિક નથી થઈ શકવાનો બહુ બહુ
 તો ૨૦-૨૫ એકર જમીનના માલિક થઈ શકાય અને જેમ
 જેમ લોક સંખ્યા વધશે તેમ તેમ ૧૦-૫ એકર જમીનની
 માલિકીની વાત થશે એટલે સમાજની માલિકીની વાત કરીને

એની પાસેથી પ્રસાદના રૂપમાં લેવામાં કરી હું નથી. એટલે હું
તો આ વિચારને પરમેશ્વરી વિચાર સમજીને એનો સતત
નિરંતર વાપ કરું છું. મને આનંદ છે કે ગુજરાતમાં પણ
આનું ઊંડું બીજ વધાયું છે અને તેનું ઉત્તમ ફળ આવશે.
હું નથી, ધારતો કે બીજા પ્રાંતો કરતાં અહિં ઓછું પરિણામ
આવશે. અહિં પણ એનું પરિણામ આવશે જ.

ગુજરાતમાં આ કામ પાંચ સાત વરસથી ચાલે છે, તેમ
અહિં. ગુજરાતમાં તો ૧૯૧૫ થી ગાંધીજી આવ્યા ત્યારથી આ
કામ ચાલે છે. ગુજરાતમાં આમદાનનું કામ દેખાતું ન હોય
પણ એ ચાલીસ વરસથી ચાલે છે. ૧૯૧૫માં આશ્રમની
સ્થાપના ગાંધીજીએ કરી હતી એટલે ગયાં ૪૩ વરસથી આ
કામ ગુજરાતમાં ચાલે છે. અને અમે જ્યારે આશ્રમમાં હતા
ત્યારે સાંજે કરવા જતા હતા ત્યારે ગાંધીજી ઘણીવાર
હોતા હતા કે આપણે તો ગામે ગામ સ્વચ્છતાની સ્થાપના
કરીએ છીએ. હિંદ સ્વચ્છતા એટલે કે આમ સ્વચ્છતા અને
એટલે જ સૌ એ સૌ ટકા સ્વચ્છતા અને સ્વદેશી એટલે કે
સૌ ટકા સ્વદેશી, એવું ગાંધીજી સમજાવતા હતા અને આદેશ
આપતા હતા કે ગામડે ગામડે જવું જોઈએ અને ત્યાં આશ્રમ
નાવવો જોઈએ. આ ૪૩ વરસ પહેલાંની વાત છે. ત્યારથી
આમદાનનું કામ ગુજરાતમાં ચાલે છે.

અમદાવાદમાં જતાં પહેલાં મને કોઈ બાઈએ પૂછ્યું કે
અમદાવાદમાં સ્વાગતમાં કેટલી બધી ગડબડ થશે તે કોણ

મહે ! નાના-નના જાગેશ્યા આટલો જાગે પસાગે થાય છે
 કે અનદાવાદના મુખે થયો ? તો મેં એ વખતે કલેક્ટર કે
 અમદાવાદના બાપુ મારે માટે કંઈ કામ કર્યો કે નહિ ? આ
 સામગ્રીને પેલા કહેનારા તો ચૂપ થઈ ગયા અને સાચે જ
 અમદાવાદના બાપુએ કામ કર્યું અમદાવાદના જે કામ થયું
 તેમાં વોલન્ટીઅર તો ઠીક છે, નિમિત્ત માત્ર હતા, પણ જે કામ
 થયું તે તો કરનારે જ કર્યું માટે આમદાનનું કામ રજો માનતા
 કે પાશ્વ સાત વરસથી જ શુજરાતમાં આવે છે એ તો
 શુજરાતમાં ૪૩ વરસી ચાલે છે આજે એની વ્યક્તિ વાળા
 પ્રગટ થઈ છે એટલું જ બાકી એ કામ તો ત્યારથી જ શરૂ
 થઈ ગયું છે

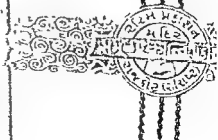
અહીંના જાણજોષેને બહેનોએ બહુ મુદ્દર આરબ કર્યો
 છે પણ તમે એનાથી ડર્યો મા અને ડરાવ્યો મા હોકા આવીને
 તમને કહેશે કે તમે આમદાન તો કર્યું પણ તમે વિચાર
 કર્યો કે ? કાલે તમારે મદદની જરૂર પડે તો કરજ કોણ આપે ?
 તો આવી રીતે તમને કોઈ ડરાવવાનો પ્રયત્ન કરે તો ડરાવાની
 જગમ જરૂર નથી બધા એકત્ર થયા પછી ડરાવાનું શું હોય ?
 અને જેઓ જમીન આપે નહીં તેમને પણ ડરાવવાનું નહિ
 એમને પણ સમજાવીશું તો તેઓ પ્રેમપૂર્વક આપશે આ
 પરમેશ્વરની ઇચ્છાનું કામ છે એટલે આજે નહીં તો કાલે એ
 જરૂર આમાં આવશે અને એમને આપણા તરફથી અભયદાન
 મળવું જોઈએ કે તમારી સેવા અમે કરીશું, હર રાખવાને

કંઈ કારણ નથી. અમે તમને નિભાવ કરીએ છીએ. આમ કરશે તો સુંદર કામ થશે અને આપણા હેતુતાં જ થશે.

ભાઈઓ, બહુ જ આનંદ થયો કે આ નવા વરસના પહેલા દિવસે તમે બધા મને મળ્યા. અને આજે અહિં જાહેર કચ્છું કે “અમે ૬૪ ગ્રામોને આમદાન તરીકે જાહેર કરીએ છીએ; અને તમારી ઉમર પણ ૬૪ વરસની છે એટલે શુભ આંકડાનું દાન જાહેર થાય છે.” એ તો ઠીક જ છે કે એક શુભ આરંભ થાય છે એટલે કેઈ પણ આંકડો શુભ લાગે; પરંતુ સર્વોત્તમ આંકડો તો પાંચ લાખનો છે, કેમકે હિન્દુસ્તાનમાં પાંચ લાખ ગામડાંઓ છે. એટલે યાદ રાખવું જોઈએ કે પાંચ લાખ એ જ સર્વોત્તમ અને શુભ આંકડો છે. એટલે આરંભ બલે ૬૪ થી થયે પણ એ તો આરંભ માત્ર કહેવાય. અને “અક્ષરાણાં અકારોસ્મિ”—બધા અક્ષરોમાં “અ” એ એક અક્ષર છે કેમકે ત્યાંથી લણવાનું શરૂ થાય છે. જેમણે “અ” શીખી લીધો એમના શિક્ષણનો આરંભ થઈ ગયો. એ પ્રમાણે ૬૪ આમદાન એટલે અકાર છે તેમ સમજવું જોઈએ. પણ હજી સુધી અકાર મળ્યો છે પણ આકાર નથી મળ્યો. આ અકારને પરમેશ્વરની વિભૂતિ સમજીને એનું હું અભિનંદન કરું છું.

ચિત્રાસખી,

તા. ૧-૧-૧૯૫૬.

ઃ આંતરવ્યથા

ગામડાનું અને શહેરનું જીવન તદ્દન જ ભ્રુદું પડી રહ્યું છે અને એ બેની વચ્ચેની દીવાલ, જેની ને ગંગા ધતી ગય છે, એ જોઈને બહુ ખેદ થાય છે. તેથી જ રીતે સંસ્કારો પણ ત્યાં જોઈ શકે ત્યાં વધુ ને વધુ યોગ્યરૂપે થતી જાય છે. ધોક્કરિમુખ સંસ્કારો નુકસાન આપતી ખાસ કરીને દેવગણ્ય પડી આદા હતી કે ગુરીઓ અને અમીરોની વચ્ચેનું અંતર તેમ જ શિક્ષિતો અને અશિક્ષિતો વચ્ચેનું અંતર ઓછું થશે અને તેથી ગરીબો અને અશિક્ષિતો કંઈક કંઈક આવશે અને તેમને ડાયાલાલના માટે શિક્ષિતો અને શ્રીમંતો કંઈક નીચા જોતરશે પણ એવું કંઈ થયું નહિ. ગામડું સંસ્કારોના ધોક્કર, શિક્ષિતો, શ્રીમંતો અને ધણી સોકગ્રતિનિધિઓ પોતાની રહેણીકરણમાં, વિચારોમાં અને વલણોમાં ધોક્કરિમુખ થતા ગય છે. એનાથી મને કેટલીક વાર બહુ દુઃખ થાય છે.

ગામીજીએ બહુ પ્રયત્ન કર્યો ખાદી, પ્રાપોલોન, નેન તાલીમ અને સાદાર્થ એ બધી વાતોનો ઉદ્દેશ એક જ હતો કે આમજાતાની સાથે, સામાન્ય જનોની સાથે, શિક્ષિતો, કાયકરો, નેતાઓ એકરૂપ થાય આની એમની મનસા હતી. પણ એમના ગયા પછી એવું કંઈ થતું દેખાતું નથી અને છેલ્લે છેલ્લે એ હતા ત્યારે પણ યોગેનું વલણ, ખાસ કરીને શિક્ષિતાનું વલણ, ગામીજીથી ભ્રુદું પડતું જ હતું અને એ ક્રિયા હજી ચાલુ જ છે.

સાળતુ જોડો એવો ખ્યાલ જમાનો નથી જ્યારે ચૂંટણી થાય છે ત્યારે ગામડામાં જતુ પડે છે પણ ચૂંટણી સરકારને નામે થાય છે એટલે પેલી વ્યક્તિઓ એના મોત્તાનું મત્વ અવગ રાખી રોકે છે તમી સરકારને નામે મોટા મત આપે છે એને વ્યક્તિઓનાં જીવન જરા છે એનું ખૂંડું પરીતું જનતા મતી નથી અમુક સરકાર તમકથી આ માલુસ જિભા રજો કે મોટને પછી મત આપીએ અથવા । આપીએ એવું થાય છે

ચૂંટણીમાં મોઝ પામે મત માગના માટે જતુ પડે તેથી મોઝભિમુખ થનારો એવી કે પના હની પપુ તેવું ન થયું જકિત તીથી નોકસ પકમાં આનતી જ નથી, સરકાર આને કે જે માલુમ જામે કે તે કેવો કે તેનું જીવન કેડું કે તેને સપતાપણુ પ કે નહિ તેના કદમમાં મળે છે કે નહિ એ મધ જોડામાં જ નથી આસતુ લોખલાલીને માટે આ એક દુ મોગે લય છે તદુપરાત નોકદષ્ટિએ જોતા જે લોગે લુટાદને આવે છે તેમાંના ધણા ખરાની જિદગી જોઇશુ તો જણાશે કે તેઓ તદ્દન જ મીછ તરફ દબ્યા છે નોકામાં એમરસ થનાની તો સાત જ છોડી દઇએ, પણ મોઝભિમુખ થનાની મોઝ તરફ જોનાની પણ વાત નહિ

કેદનાક લોગે દિલ્હી ગયા તે ત્યાથી પાજ કરતા જ નથી પાચ સાત મહિના તો ત્યા રહેનાતુ જ હોય છે આ કેદનાક તો એથી રધારે વખત ત્યા રહે છે આ પાજ આવે ત્યારે ડેર રહે કે વળી સાલ પાવમે ટ શર થાય ત્યારે ત્યા જતા રહે છે પદરકુરના ભગવાન વિ વને વિગે તુકારામે વિગેદમાં કુતુ હતુ કે બાધઓ તમે પદરકુર ન જશો કેમ કે એક વાર ત્યા જરો તો ત્યાથી તમે પાચ કરગો જ નહિ એ જ સાત દિલ્હી વિગે જોતુ છુ કે છુ કે બાધઓ તમે દિલ્હી જરો ના કરણુ તમે દિલ્હી જગો તો ત્યાથી તમે સાલ નહિ કરો દિલ્હીમાં જે જાય કે તેમનું જીવન જ જલવાઈ જાય છે અને કેદનાકને ત્યાથી પા । આવવ પડે છે ત્યાં તે એમને ગમતુ

નથી; આ સમાજમાં રહેવું અને જીવવું પણ ગમતું નથી. એ બધું જીવન જ લુદ્ધ બનતું હોય છે.

ગામડાંનો સમાજ અને શહેરનો સમાજ, શિક્ષિત લાઠીઓ અને અશિક્ષિત લાઠીઓ એકસાથે બેઠા હોય તો જેવી રીતે બગદાર અને ઘોડા અલગ અલગ દેખાઈ આવે તેવી રીતે આ લોકોમાં પણ સ્પષ્ટ રીતે ફરક દેખાય છે કે આ શહેરવાળા છે અને આ ગામવાળા છે, આ શિક્ષિતો છે અને આ અશિક્ષિતો છે, આ જાતના છે અને આ નીચા છે. એમનો પોપાક નોંધને, ડીલેડાલ નોંધને જ આની ખબર પડી જાય છે કે આ બે લુદ્ધ જ વર્ગો છે, અને એ બે વર્ગો વચ્ચેનું અંતર દિવસે દિવસે વધતું જાય છે. આપણા દેશ માટે એ અત્યંત ખતરનાક વસ્તુ છે. આનું શું પરિણામ આવશે તેનું આપારે હું બિયોબ લાખવા નથી બેસતો, પણ એટલું કહું છું કે એનું પરિણામ સાફ નહિ આવે.

માણસની સહનશક્તિની પણ મર્યાદા હોય છે. આથી વધુ એ માણસ સહન ન કરી શકે. દિવસે દિવસે ગરીબો પર જે બોળે પડતો જાય છે તે અસહ્ય થતો જાય છે; પણ તે અસહ્ય થયો છે એવું પેલા પ્રતિનિધિઓને, સંસ્થાવાળાઓને, મેફેસરોને, મંત્રીઓને—હું કોનાં નામ લઉં અને કોનાં નામ ન લઉં?—લોકો અને આચાર્યોને અને મંદિરના પુજારીઓને, કોમનલ એવું ભાસતું નથી.

જેમ બગદાર ખાવાનું લુદ્ધ હોય અને માણસનું ખાવાનું લુદ્ધ હોય. બગદાર ખાવા માટે ઘાસ આપીએ તો એને દુઃખ ન થાય તેમ આપણા કરતાં પેલાઓનું બધું લુદ્ધ જ હોય. તેમની ને આપણી વચ્ચે સરખામણી જ ન હોય—એ વાતથી એ તો ટેવાઈ ગયા છે. એમની દોઢરી જ એવી બની ગઈ છે કે બધું પચાવી શકે. એ બધું એ રીતે એડજસ્ટ (સરખું) થઈ ગયું છે. એટલે એમના અને આપણા જીવન વચ્ચે જે તફાવત છે તેને સાંપી લેવાનું તત્વજ્ઞાન પણ બની ગયું છે. એમનું એ અને અમારું આ એમ કમલ સ્ટેન્ડ

(બે. ૧. ધોરણ) માન્ય જ થઈ ગયું છે

ન્યારે સંસ્થાઓમાં જાડું છું ત્યારે મુદ્દર ગીતો સાંભળી છું,
પણ ગીતોમાં ૭ વખાણુ છે તેનો જીવનની સાથે કરોય સંબંધ નથી
હોતો. મુક્ત કેયે હે સગાર સંગે મુક્ત કરા હે બંધ (આત્મ)
મોડે છે મને બવાની સાથે જોડી દે. પણ ખરેખર માણુ એવ હરો
છે ? મને બંધાવી અગો. રાખો મારે માટે પુરતી-નિમિત્તો. નેહએ
સ્વતંત્ર સ્થાન નોંધાવે, સ્વતંત્ર માન નોંધાવે. મારે માટે સ્વતંત્ર
ચોજના થી નોંધાવે અને પિતૃમાં તો ગણાય : મને બંધાવી સાથે
નોંધી ?

આ તો મળે એક રાગ ગણાય છે સાધારણ રીતે ભક્તોના
અને સંતોનાના ભજનોમાં ફરક પડે છે સંજીતોના જો ભજન છે
તેમાં કિલ્લાન (ભક્તિ) નહિ પરંતુ કન્ઝર (સંસ્કૃતિ) હોય છે. ગ્વીન્દનાથ
મગોડે એક માણે લખ્યું છે કે શ્રીમદ્મા મળુરે આખો દિવસ માન
મરીને થાકી જાય છે તેથી થાક કિલ્લાન મારે સત્તા પહેલાં શા.
પીએ છે ન્યારે હિંદુસ્તાનના મળુરે આખા દિવસ કામ કરે હ. મો
થાકી જાય છે ત્યારે ત્રે ભજન ગાય છે, તેથી થાક ગેતરી ના
ન્યારે આ તોજો પથ એવો નીકળ્યો છે જે કલ્પ (સંસ્કારી)
કહેવાય છે. મો. નરસિંહ ૨ કમીરું ભજન આતા હોય પણ તે
ભજન ગાય છે તેમ ન મોડે પણ બ્રુપાતી ગાય છે કલ્પાણુ (કે
અકલ્પાણુ) ગાય છે એમ કહે છે એની અદર જે કામ જાણુ
ગાય તે જાનારના જીવન સાથે કમો જ સંબંધ જાય એ. જરાય
નરંગી નથી મનાયુ મુદ્દર શા. ગામે પણ તેમાં ભક્તિની માત્ર કીમત
નહિ, હૃદય નીચળ નેતુ કામ એમાં. હોય હૃદયનો ન જ ન
આવે હૃદય નિન થય જાય હૃદયમાં કળ્યા જાતે તે. એ બ નિરોમાં
મા. ના મને

મળે નરસિંહ કે તત્ત્વજ્ઞાન (૧) રામચરિતામણિ જન્મ
જોડે તેમ આપણે આપણો જન્મ જોડે છીએ આપણે આ

નરદેહ બહુ મુશ્કેલી છે. આપણી એક એક પળ, એક એક ક્ષણ
 ગળ્ય છે ત્યારે આપણે નરદેહને સાર્થક કરે તેવું કાંઈક કરી રહ્યા
 છીએ કે? આવા વિચારોવાળું લગ્નન તો હોય, પણ એ લોકો તો
 આ બધું રાગની દૃષ્ટિથી ગાય એટલે પછી એ રાગ છે કે, નહિ
 તેની જ ચર્ચા ચાલે. સાહિત્યની માફક લગ્નનનો પણ રસ આખવાનો
 હોય, ભોગવવાનો હોય. જેવી રીતે કરીનો રસ આખાએ છીએ તેવી
 રીતે સાહિત્ય પણ આખવાની વસ્તુ, ભોગવવાની વસ્તુ છે. એ પછી
 એક ભોગનો વિષય, આનંદનો વિષય ચર્ચા પડ્યો છે. હરિશ્ચંદ્રનું નાટક
 ખુબે તો રીકા કરે કે એ નાટકમાં કરુણ રસ જેટલો ઉત્તમ રીતે
 ઊતર્યો છે તેટલો હતો તેટલો ન ઊતર્યો! જેવી રીતે અન્ન ખાવા બેસે
 ત્યારે ખાવાનું સારું થયું હોય તો બહુ સારું રાંધ્યું હતું એમ કહે,
 અને ઘ્રેણીક ન થયું હોય તો કહે કે બહુ સારું ખાવાનું નહોતું થયું.
 તો જેવી રીતે અન્ન ખાવું એ ભોગનો વિષય, એ રીતે હરિશ્ચંદ્રનું
 નાટક પણ એક ભોગનો જ વિષય; પણ હરિશ્ચંદ્રનું નાટક, જોઈને
 હરિશ્ચંદ્રની સત્યનિષ્ઠાનો રૂપસાંધાવ તેવા હેતુથી જોનારા એ નાટક
 નથી જોતા. આવા લોકોનું હું બ્યારે જીવન જોઉં છું ત્યારે મને ન
 તદ્દન નીરસ અને શુષ્ક માનુસ મળે છે. એ જીવન કેવી રીતે જીવાતુ
 હશે તેનો ખ્યાલ કરવો જ મારે માટે કઠણ થઈ પડ્યો છે. ગિલ્ડેસ
 નિઃસાર જીવન, કાંઈ પણ વ્યવસ્થા માનવતાનો વિશ્વાસ નહિ, બહુ
 બહુ તો જાને રસ આખવાનો વિચાર કરે.

બાર-બાર કામ બેચે છે અને તેમનું ઘરીર વસાતું જ ગય છે, તેમને પૂરતું પોષણ પણ નથી મળતું છતાં સનારે જીવિને કામ માટે જતું પડે એટલે જાય તો ખરા પણ એ મહેનતનું એમને પૂરતું વળતર પણ ન મળે એક જાણુ આ ગિયતિ છે, અને બીજી જાણુ એાજમા એાણુ કામ કરીને વધુમા વધુ સગવડો નેધએ છે

હોકરો કોનેજમા ભણે છે તો એનો કેટલો બધો ખર્ચ થાય ? એક ખેડૂતના બે હોકરાઓ કોનેજમા ભણતા હતા ખેડૂત મારા મિત્ર હતા એમની પામે જમીન સારી હતી અને ગામના હિસાબે તે સુખી ખેડૂત ગણાય લગભગ ૮૦ એકરમાંથી ૩૦ એકર જમીનનો પાક પેના બે હોકરાઓના શિક્ષણ માટે ખર્ચાતો હતો અને બાકીનો પાક ધના તમામ લોભ માટે વપરાતો હતો હવે પેલા હોકરાઓને તો મળ્યાપતે નું ૫૫ પડે છે તેની દરકાર જ નથી તેના તેમને ખ્યાલ જ નથી તેઓ તો તેમના શ્રીમાન સાથીઓ સાથે સિનેમા જોવા જાય, મોજશોખ કરે, મિજબાની ઉઘાડે અને એવી રીતે ધમધાકાર ખર્ચ કરે ને મીઠાની સાથે એની બરાબરીમા ખર્ચ ન કરે તો પ્રતિષ્ઠા એાજી થાય અને આદતુ ચિત્તનુ મેગરીને પછી નોકરીની ઇન્જા કરે કામસની કોનેજમા ભણે પણ વ્યાપાર કરતા ન આવડે તો બીકામ ધરેલાઓને બેકામ થયા એમ જ કું છું બીકામ થયા પણ પાચ હજાર રૂપિયાના દસ હજાર રૂપિયા કરતા ન આવડે દુકાન પર બેસવાની સઝ પણ ન હાય એવી જ રીતે એમિક-ચર કોનેજમા ભણે પણ ઘેર જઇને દસ એર જમીનમાની સારો પાક ઉતારો અને સાથે દાખનો બેસાડશે એની ગાથા ન વારી રાખાય ને નોકરી નાની હોય તો ખેતીનું કામ કરના આટે કોઈ તૈયાર ન થાય.

આની રીતે ચિદાણુને ગામની અનન્યા ધરિસ્થિતિ સાથે કળા નબધ નથી, અને આની સ્થિતિમા મને સનાન પુજાય છે કે શિક્ષક, સેનક અને સાધક એા ધર્મો નું ? વગેરે આ જવાબ રામદે ચૂધીને નું કરીશું ? કોણુ લખે છે, કોણુ લેવે છે અને કોણુ સાધક છે ?

હિંદુસ્તાનમાં શિક્ષણને આચાર્ય હોતા હતા અને એના આચાર્યોએ
 આપું હિંદુસ્તાન મધ્ય કે હિંદુસ્તાનના ઘડતરમાં મદદગાર કે રાજ-
 મહારાજાઓનો રાજો નહીં પણ મહાભાષાચાર્ય, રાજાચાર્ય, બાળકોના
 નિમ્નકાચાર્ય વગેરેનો કારો છે ઉપરાંત એના પણ આચાર્ય થઈ ગયા
 કે જેમના નામ પણ આપણે જાણતા નથી, જેમનો આધાર લઈને
 બાળકો મત્તમત્ત લખ્યું એના એના આચાર્યો હતા અને જેમનો
 સમાજ ધર્મકર્મમાં કીમતી કારો હતા જેમનું જીવન પણ એવું હતું કે
 નમ ઉપર આધાર ગણતારા અને સાધારણ નાણુસ કરતાં વધારે ત્યાગવી
 મને સાક્ષાત્થી રહતા જેમ મોટો પડિત નેમ વધારે ત્યાગ ત્યારે
 આગે અહીં તે ૧૦ ઓકસકડ ૬ મિલજો એમ એ થાગે આ રો
 દોષ તે વધારે પગાર માગે ખરી રીતે તે એણે એમ કહેવું જોઈએ
 કે મારા શિક્ષણની પાછળ સમાજે ૫૦ ખર્ચ કર્યો કે એટલે હું મને
 વધાર પગાર ન આપરો મને શીલુ જ્ઞાન વાડ મળ્યું ૭ એટલે મારે
 પસાની જરૂર નથી આદ્ય અવી રીતે જાગરું તેની મને ખબર છે
 એટલે જે લો જો એવું જ્ઞાન નથી મળ્યું તેના સુધાર વગેરેને મારા
 ઝરતા વધારે પગાર આપ ને—આની દલીલ એવો કરી જોઈએ પરંતુ
 એ નો કહે છે વધારે બાણેલો છુ મેટલે મો બીજા કરતા
 વધારે રૂપિયા પગાર મગના જોઈએ ત્યાર આપણી સંસ્કૃતિ એની છે
 જેમ વધાર જાતી નમ વધારે ત્યાગી વધાર નમ પરંતુ આગે
 એના નો ૧૫૦ ઓજ રહ્યા છે

આવતાં આવતાં તો બધું છોડીને ગામડે ગામડે જઈને જ્ઞાન પહોંચાડતા. સંકર, રામાનુજ જેવા ૧૫-૧૫, ૨૦-૨૦ વર્ષ કરતા જંગલમાં ચેરીને આવેલી ગાયો સ્તનમાં ભરાયેલું દૂધ પાન વાછરડાની સામે દોડે છે, વાછરડાને પીવાની હોય તે કરતાં એમને પિવડાવવાની વધુ ઉત્સુકતા હોય છે, તેમ અંતરમાં જ્ઞાનામૃત ધરાવતા જાનીઓ અગાઉ પોતાના ધરખાર છોડીને નીકળી પડતાં અને ચાલની-ફરતી યુનિવર્સિટીની માફક લોડેને જ્ઞાન પહોંચાડતા. આગે તો આવું કંઈ જોવા મળતું નથી. મને ખૂબ દુઃખ થાય છે આગે આ આખ્યાન જરા દુઃખી જ થયું; જેટલું લેવા જેટલું તો એટલું લેજો, પ્રાણીનું ફેફસું દેજો.

અભિમાનજી, તા. ૨૫-૧૧-૧૫૮.

૨.

સ્વરાજ્ય તો મળ્યું પણ ...

હવે સ્વરાજ્યની પ્રાપ્તિ થઈ ચૂકી છે. ત્યારે આઝાદી મળી તે વખતે જાણના દા હાથ થયા એ બધું. તમે પારસાસર એ મહાભારત લખ્યું છે તેમાં જોજો. એમણે ગાંધીજીનું શાંતિપત્ર અને સ્વગદિહાસેપત્ર લખ્યું છે. બધાએ તે વાંચ્યું જોઈએ.

ગાંધીજીની દ્વારા પણ ઇલાહીના મહાન દેશભક્ત જોમંદ મેઝિનીના જેની જ ખરાબર યાદ, મેઝિનીએ એના દેશની આઝાદીને માટે અનેક શ્રેણિઓ કરી. અને એના તથા મેરીખાદીના અવલોકથી ઇલાહી સ્વતંત્ર થયું અને એ સ્વતંત્ર ઇલાહીના આધિપત્ય બની ગયો. પણ ત્યારે મેઝિનીના મહંદર પર ઉત્સાહની ચમક નહોતી. એણે ક્યું કે "જો ઇલાહીનું હું ખાન ધરતો હોય તે આજે જેનું ઇલાહી ધરમ રખું છે તેનું નહોતું. મારું ઇલાહી તો આખી દુનિયાને સ્વતંત્રતા નેશવચમાં મદદ કરે. આજે ઇલાહી આઝાદ તો થયું છે, પણ તે ઇલાહી માત્ર સખના ઇલાહીથી જુદું છે."

આમ મેઝિનીનું મૃત્યુ અત્યંત અસંતુષ્ટ અનસ્થામા થયું અને આપણે લો એ જોયું જે ઈંદાનીની આઝાદીના ગાણુ માતા અમે મોજ થાકતા નહોતા તે જ ઈંદાની જોતજોતામા સામ્રાજ્યવાદી દેશ બની ગયો ત્યાં સુધી સતત તતા નહોતી મળી ત્યાં સુધી એ સ્વતંત્રતા પ્રિય દેસ હતો પરંતુ મૃત્યા પછી એ ધીરે ધીરે એક નરકરવાદી દેસ બની ગયો અને આખરે ત્યાં જ ફરસીવાદ પેદા થયો.

બરાબર આની જ દશા તમે ગાંધીજીની જોશો ગૂજરાતનાં કેમ્પસવાળા ગાંધીજીની વધુ નિકટ હતા, એટલે એ મોજો અદરથી જોતા હો એવી મને આશા છે ગાંધીજી આખરી દિવસોમા અત્યંત અસંતુષ્ટ હતા પીડિત હતા, દુઃખી હતા તેઓ કહેતા હતા કે મેં જે જે મૂંઝવેને માટે મધ્યમથ્ય કરી તે તમામેતમામ મૃત્યે લગભગ અલોપ થઈ રહ્યા છે એમાથી એ ય મૃત્યુ આ મૃત્યુ કોય તેવું નથી તમામેતમામ મૃત્યુ લાગી રહ્યા છે.

અતઃ તમે જોયું કે જે નિસ સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્તિના ઉત્સવ જાત્યવા આખા હિંદુસ્તાનમા રાશની કરવામા આરી, તે દિનમ ગાંધીજીને ત્યાં રાશની નહોતી ત્યાં તો તપસ્યા હતી તેઓ કહેતા હતા આજે તો આત્મસંશોધનનો દિવસ છે અને એ વખતે તેઓ દૂર દૂરને સ્થાને ખેડા હતા તે ત્યાં એમના દિલમા તીવ્ર વેદનાની ઝાળ બળતી હતી જે ગાંધીનું નામ નહિ લઈ ન લાખા લોકોએ ત્યાં ક્યાં તેને છેવડના દિવસોમા આસ મુનિની જેમ બોલુ પડ્યું.

લગભગ આજ આખું મહાભારત લખ્યું પણ એમા તેઓ મોતે ક્યાંય બોલતા નથી પણ આખરે ભારત સાવિત્રીમા, જેમા મહાભારતનો નિયાઝ આવે છે તેમા એમણે મૃત્યુ છે બિચારા નિરોધે ન ચ કથિત મૃત્યુ પ્રતિ મામ— હાય બિચારી કરી કરીને ખૂંચો પાડુ છું પણ મારી વાત નહિ સાંભળતું નથી બરાબર તેની જ ભાત ગાંધીજીના મોમાંથી નીકળી એ આખા દુષ્કાલક ઇતિહાસ પાઠેલાવજીના એ અત્યંતમ અથમા વાચના મળે.

ગાંધીજીએ એક આવીર્નાદ આપ્યો હતો એના બાબતે કોએર
જુગજુમ હતી શક્ત તેઓ કોએસને એની તો બનાવના માગતા હતા
કે જેનાથી એ અમર થઈ જાય એમણે લોકનેવક સધનો વિચાર
મૂક્યો અને કહ્યું કે આખાએ ભારતમા ફેલાયેલી કોએસ સેવાકાર્યમા
લાગી જાય અને એની નૈતિક શક્તિની અસર રાજસના પર પડે
આની એક વિશાળ, આંતરિન્ય ને બન્ય કંપના તેઓ કરતા હતા

પણ એ ગંગાનર કર્પનાને પચાવવાને લાયક ચિત્ત આપણી
પામે તે વખતે નહોતા કદાચ આજે પણ નથી પરંતુ ઇતિહાસકાર
તો લખવાના કોએસની હાલત—દીણે પુણ્યે મૃત્યુયોગે વિશન્તિ—પુણ્ય
ધર્માર્થ ગમે મૃત્યુલોકમા જવા જેવી થાય, એવું ગાંધીજી ઇચ્છતા નહોતા
તેઓ તો જીવદુ એમ ઇચ્છતા હતા કે કોએસનું નામ ઉજ્જવળ રહે
દુનિયાને બચાવનાર તારક નામ એ નીવડે ને એનાથી ભારત અને
દુનિયા બચી જાય

૨૫ કરતા નામ મોટું હોય છે. રામાયણમા આ વિચાર ખૂબ
તુલર રીતે સમજાવ્યો છે રામનું ૨૫ તો નાનકડું હતું એમણે રામરી,
જટાયુ વગેરે અમુક લોકોને ઉગાર્યા, પણ રામનામે તો અસંખ્ય
લોકોને ઉગાર્યા છે માટે રામ કરતા નામ મોટું છે એ જ રીતે
બાપુ કોએસનું ૨૫ ફિટાડીને કોએસનું નામ વધારવા માગતા હતા
એમની આ કંપના એક અત્યંત શ્રેષ્ઠ કંપના હતી એમા એમની
પ્રતિભા ઝગઝગી જતી હતી એ પ્રતિભાએ એમને લોકનેવક સધની
વાત મુઝાડી હતી મને તો એ કંપના પર વિચાર કરતા નામે છે કે
એ ઉપનિષદ જેવું એક દર્શન જ છે

પર, આપણા નેતાઓને લાગ્યું કે એનાથી દલ ચેરુવેર થઈ
જશે. કોએસ નહીં રહે તો રાી ખગર સત્તા પર ઢાલી પડે. રહેશે
અને નવીસરી હાથમા આવેલી સત્તા રહેઈ થઈ જશે આમ વિચારીને
એમણે ગાંધીજીને એ સૂચન ન માન્યું કે એમનો ચાક નથી કાઢતો.
જે સ્તર પરથી એ લોકો વિચારતા હતા એ સ્તર પર એ ખગર

હવે એક દિવ્યદર્શન દોષ છે અને એક ચમત્ક્રાંતિ દર્શન દોષ છે
ચમત્ક્રાંતિ દર્શનથી એ નેતાઓએ જે વિચાર્યું તે હીક જ હતું

માટે એમને દોષ નથી દેતો. હતા પણ હ માનું છું - હવે
પ્રગેસને માટે એ વિચારવાનો સમય આવ્યો છે કે શું ગ્રેસ ચૂંટણીની
સંસ્થા-ઇનેક્ઝનિયરિંગ બોર્ડી જ બનશે ?

ગાર (જિ સ્પીકર),

તા ૩૦-૬-૫૮

૩

ધરતી માતા ફેડીને અને અંદરે હાથ લે તો સારું !

આજે દુનિયામાં જે આવે છે તે ભગવાન પોતે સહન કરે છે
તો હું સહન ન કર તે ન આવે એ - બાણુ છું તે હતામ માટે
માટે એ અસહ્ય વધ જાય છે

આજે સમાજમાં જે રીતે વ્યવહાર થાય છે તે વ્યવહાર અને
રાજનીતિમાં જે વ્યવહાર આવે છે તે રાજનીતિ, અને ધાર્મિક ક્ષેત્રમાં
જે હલ દેખાય છે તે બધું જોઈને મને બહુ વેદના થાય છે, અને
તેથી એ મારી વેદનાઓ - સ્વપ્ન રાજમાં પ્રગટ કરે છું બાણુ
આવ્યા પછી પણ આજે ભારતમાં જે રીતે રાજનીતિ આવે છે તેની જ
જો ગાનવાની હોય, તો બાણુએ આવીને શું કહું તે મારી સમજમાં
નથી આવતું એમના અનુભવનો કંઈ લાભ આપણને મળ્યો કે
ન મળ્યો ?

ઉદાત્ત બનાવું અને એને અધ્યાત્મની ચોખ્ખતા આપવી આ એમણે
૨૫૮ કહ્યું છે, અને એમાં એમણે 'રાજનૈતિનું ગુદિકરણ' એના ૨૫૮
નામો વાપર્યાં છે એ સમજાવવાપ્રત્યે ઉપાડી તીધા હશે.

નગરકાલ્ચરનાં ગુદિકરણ માટે બાપુએ જેવો પ્રયાસ કર્યો એના
ખીમન કયા માણસે કર્યો તે હું જાણતો નથી. મગજનીતિમાં પડના હતા
જતા સત્ય વિષય સતત નજર નાખીને કામ કરતા હતા એના જનક
મહારાજ જેવાનું નામ સાબાગીએ છીએ પણ એના જોયા નથી, પણ
બાપુને તો નજર સામે જોવા છે, જે સત્ય પરની દૃષ્ટિ જરૂરે વિચારિત
નહોતા થવા દેતા અને કામ કરતા હતા એમની કંઈક અસર દેવ પર
કે દેવાની નગજનૈતિ પર થઈ છે ? એમ ત્યારે હું વિચારું છું અને
તુકી નજરે જોઉં છું ત્યારે એમની બહુ અસર થઈ છે તેમ મને
ભાસતું નથી, જોકે વાખી નજરે સિદ્ધ થાય કે અસર થઈ છે અને
થવાની છે.

ખીમન દેશમાં હું ચાલ્યો છું તે હું જાણતો નથી પણ આપણા
દેશમાં પુરાતન કાગળો જે રીતે રાજનૈતિ ચાલતી હતી તેથી બહુ
જિન રાજનૈતિ આજે ચાલે છે તેમ ભાસતું નથી એટલે રાજનૈતિનું
ગુદિકરણ સમજાવે છે તેનો અર્થ 'રાજનૈતિની' જગ્યાએ નોકરીનીતિની
સ્થાપના થવી જોઈએ, એમ થાય છે પછી ભલે એમાં જેટલો સમય
લાગનાનો હાય તેટલો લાગે, પણ આજની રાજનૈતિ વિજ્ઞાનયુગમાં
નથી ન હકી, રહી ન શકે.

હું રાજનૈતિની વાત કર્યો છું ? પાકિસ્તાન, રાસ, રશિયા
અમેરિકા, જાપાન, જર્મની વગેરે જગ્યાએ હું રાજનૈતિ ચાલે છે ?
રાજનૈતિ એટલે સરકારનો ખેન ચાલે છે જે સમગ્ર ખાસે ત્રીન સરકાર
હશે તે રાષ્ટ્રની રાજનૈતિ ચાલવાની એટલે કે રાસ્ટનમાં પેલી
સરકારનીતિ જ છે વિજ્ઞાનયુગમાં લગભગ સરકાર પેલી થાય છે એટલે
એ બધા દેશો સી રીતે નિવસે થાય ?

જો એ બધા થાય તેટલું પણ નહીં, અથવા તો અમુક માટે

અથો વપરાય નહીં તેટલું પણ નહીં, પણ સમાજ સાવ નિઃશસ્ત્ર શી
ગતે થાય એનો વિચાર કરવો અને એને માટે હવેનું અપાલુ કરવું,
એ વિચારને આધારે સમાજ બનાવવો એનું નામ લોકજાતિની સ્થાપના.
લોકજાતિની સ્થાપના વિના વિજ્ઞાનયુગમાં રાજનીતિને શુદ્ધ કરવાનો ખીન્ને
માર્ગ પણ રસ્તો મળશે એવું મારા ધ્યાનમાં નથી આવતું.

બધે સત્તાનું કેન્દ્રીકરણ થાય છે આપણા દેશમાં વેલફેર (કલ્યાણ)ને
નામે અને ખીન્ન દેશોમાં ખીન્ને નામે થાય છે, અને ન્યા
લક્ષકશાહી આવે છે ત્યાં તો સત્તાનું કેન્દ્રીકરણ થાય જ છે; પણ ન્યા
લક્ષકશાહી નથી ત્યાં પણ બધી બનતા અમુક માણસોના હાથમાં હોય
છે લોકશાહીનું નામ હોય છે, પણ લોકશાહીનું રૂપ નથી હોતું; એ
રીતે લોકશાહીના રૂપનો તે પોતે જ સંહાર કરે છે; અને નામમાત્રની
લોકશાહી રહી છે પણ વસ્તુનાં તે લોકશાહી નથી હોતી.

આવું સર્વ રાષ્ટ્રોમાં આવે છે એક પણ રાષ્ટ્ર એનું નથી
દેખાતું કે ન્યા લોકશાહી એના મન અર્થમાં હોય વિજ્ઞાનયુગમાં
એવું એક રાષ્ટ્ર હોઈ પણ ન ગઈ, કેમ કે ગમે તેટલી રાજનીતિને
સુધારવાની વાતો કરો, તો પણ સામાન્ય દેશ પાસે જો વિશેષ પ્રકારનાં
શસ્ત્રો રાખવાં હોય તો તેણે પોતાનું જાત પડતું મહીને રાજની
ભાજગડમાં પડતું પડે, અને એના પોતાના હાથમાં કશું ન રહે એટલે
આપણા દેશનું આગોળનું આપણે પોતે ન કરતાં ખીન્ન દેશો પાસે
કરાવીએ, આપણે અમુક ખર્ચ કરીએ કે ન કરીએ, અથવા તો કંઈ
રીતે કરીએ, ઝાણુ કરીએ કે વધારે કરીએ એ બધું આપણા હાથમાં
નથી રહેતું, ખીન્ન દેશોના હાથમાં રહે છે.

આપણા પેનિંગના સ્વામી આપણે નથી તેવી સ્થિતિ આજે
પ્રત્યેક દેશની છે અમેરિકા આજે સમર્થ હોના છતાં, એનું પેનિંગ
રહિયા નરક નેહને થાય છે; અને રશિયા સમર્થ હોના છતાં એનું
પેનિંગ અમેરિકા તરફ નેહને થાય છે પોતાનું પેનિંગ પોતે કરીએ
તેનું આજે નથી એટલે સાચા અર્થ અર્થમાં આજે કાંઈ પણ દેશને

સ્વરાજ્ય નથી મળ્યું

એનો ઉદ્ધવ લોકનિતિની રચના સિવાય બીજો નથી, પરંતુ સત્તા એ પુખ્ત છે કે નહીં નહીં તોડી નીચી રાખી નથી થઈ ત્યાં સુધી વચગાળામાં તું કરીએ? આ વચગાળામાં સત્તા બેઠો થાય છે એ સમજાવવાની ખાસ જરૂર છે કે નિયમાના આદર્શમાંથી વચગાળા આવતો આવ્યો છે, ગણ કાન અને આત્મી કાન રચનો આ તો કિંમત એ રચનાઓ, ગઈ દાખુ બી આત્મી દાખુ વચગાળા આ દાખુ એ વચગાળા એટલે હાથેલાને માન, સૌને માન, વચગાળા જ છે રચનાઓ સત્તા હાથેલાં આં છે

હવે જો વચગાળાને નામે મૂળ રાજ્યને દૂર કરાવી દિશી મળ્યું એવું, તો જેન બધા ધર્મો નકામા થઈ ગયા તેમ અહિંસાનો વિચાર પણ નામો ધર્મ જવાનો

તમે જાણો છો કે યુરોપ-અમેરિકામાં ધિમ્તી ધર્મ આવે છે અને ધિમ્તી ધર્મ અહિંસા પર જોડેલો વાદ મૂકે કે તેમના ભાર બાંધે જ નીચે કોઈ ધર્મ મૂકેલો હશે એમણે અહિંસા બી પ્રેમ પર ન, રજા ભાગમાં ભાર મૂકેલો કે પેના નેમો બાંધખન દર રાજ્યે તો વાંચે છે, બહુ જોખમ વેચી હશે જેમણે બાંધખન અનેક નાર ન વાંચુ હોય શાળામાં પણ હોખમોને બાંધી દિશીએ બાંધખન લીખવામાં આવે છે, વળી ત્યાં કાંઈક નામ નેમાય છે, એના ઉત્સવ પણ થાય છે અને સાથે સાથે શસ્ત્રો પણ વેરે છે એનો મેળ શી રીતે બેસે?

કહે છે કે વચગાળા માટે આ કરવું પડે છે, પણ સમાજ ત્યારે પૂર્ણ થશે ત્યારે આવું નહીં કરવું પડે ઇન્દિયા ઉપદેશ એ પૂર્ણતાનો ઉપદેશ છે, એટલે ત્યારે સમાજ પૂર્ણ નહોતો ત્યારે એનો નાબ મળશે ત્યાં સુધી શસ્ત્રો વધારવા પડશે, તો જ ધર્મ રક્ષણ ન્યાયનું રક્ષણ, સત્યનું રક્ષણ થાય એટલે ઇન્દિયા નામે શસ્ત્રો વધારી લોકો લોકર

ઠામાં કરી શકાય, સરવની શોધો કરી શકાય અને એને માટે વૈજ્ઞાનિકોએ પોતાનું જીવન આપવું જોઈએ—આ બધું કરી શકાય. અને તે કરવામાં ખ્રિસ્તી ધર્મની અહિંસા પર જે શ્રદ્ધા છે તેનો કશો વિરોધ નથી આવતો, તેમ મનાય.

હવે ઈસુ જે શિષ્યામણુ આગે છે તેનો અમલ તો સમાજ ન્યારે પૂર્ણ થશે ત્યારે જ થશે; અથવા તો આજ ને આજ જો ઈસુની શિષ્યામણુ-અમલમાં લાવવાની હોય તો તે માણસના વ્યક્તિગત જીવનમાં લાવી શકાય, પરંતુ સામાજિક રીતે તો ન્યારે સમાજ પૂર્ણ બનશે ત્યારે જ એનો અમલ પૂર્ણ બનશે. વ્યક્તિગત રીતે એનો અમલ વ્યક્તિ આજે ને આજે કરી શકે છે, અને તેમ અમુક કરી શકે છે, બધા નહીં. અને ત્રીજું, અહિંસાનું જે શિક્ષણ છે એનો ઉપયોગ આજે સમાજમાં નથી દેખાતો, પણ પરલોકમાં એનો ઉપયોગ દેખાય છે. એનો માર્ગ પછી ઉપયોગ થઈ શકે છે.

એટલે એક તો વ્યક્તિગત ઉન્નતિ માટે, બીજું સમાજ ન્યારે પૂર્ણ બનશે ત્યારે, અને ત્રીજું આજની અવસ્થામાં, ઇલ્લાકમાં સમાજને નામે શત્રાત્ર વગેરે ઉપયોગી છે, એનો ઈસુની શિષ્યામણુની સાથે કશોય વિરોધ નથી, પરંતુ પરલોકને માટે એનો ઉપયોગ છે.

જેમ આ લોકો માને છે તેમ આપણા હિંદુ લોકો સિદ્ધાંતમાં તો અદ્વૈતમાં માને છે; પણ વ્યવહારમાં જાનિબેદ જોઈએ, આભડછેદ જોઈએ એમ માને છે. અલખ-ત, વિચાર કરતી વખતે અદ્વૈતની અને શુદ્ધ અદ્વૈતની વાત કરે એક કહે કે અદ્વૈત, તો બીજો કહે કે શુદ્ધ અદ્વૈત; એટલે કે અદ્વૈતને શુદ્ધ કરીએ અને એમાં હોય કશીને કાદી સુદ્ધાં નાખીએ, પણ વ્યવહારમાં તો આભડછેદ, જાનિબેદ હોય. આવી રીતે ધર્મના મૂળભૂત વિચારને જ હેદ થાય છે. એવી જ રીતે મુસલમાન અને બૌદ્ધ ધર્મ પણ એ છે.

ધર્મના વિચાર વચગાળાની દૃષ્ટિએ સમાજને માટે આજે કામના થી ધર્મનોક માટે નહીં પણ પરંતોક માટે આજે કામના છે; અને કિનમત ઉન્નતિને માટે આજે કામના છે. પણ સમાજને માટે તે માનવી દયામાં એ શિક્ષણ કામમાં ના આવે; એ તો સમાજ વ્યાપે છે' દયાએ પહેલે તારે જ કામમાં આવે.

જેવી રીતે પેલા ધાર્મિક માને છે, તે જ રીતે બધા સંસ્કૃતિનો જ માને છે અને એ જ રીતે જો ગાંધીવિચારવાળા માનશે તો તો રે તોળા, તોળા, તોળા, એમ કહેવું પડશે. એમાં વળી ગાંધીજીને મેં એવું આલે તો તો મને ત્યાં જ ધરતીમાતા કાટીને મને અંદર ને છે તો આજે.